

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Σύγχρονη Ελληνική & Ευρωπαϊκή Ιστορία

ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η πόλη των Χανίων (1930-1960)
μέσα από τη μελέτη αρχειακού υλικού και δημογραφικών στοιχείων »

Άντα Ελ. Μαλανδράκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	1
Προπολεμική Περίοδος	
Η Πόλη	3
Πληθυσμιακή, οικονομική και κοινωνική διάρθρωση της πόλης των Χανίων	5
Δημογραφικά στοιχεία περιόδου 1930-39	10
Περίοδος πολέμου, κατοχής και εμφυλίου 1940-49	
Οι αλλαγές που προκάλεσε ο πόλεμος στην εικόνα της πόλης	14
Το επισιτιστικό ζήτημα	17
Μορφές καταπίεσης και αντίστασης του λαού.....	30
Προσπάθειες ανοικοδόμησης στα μεταπολεμικά Χανιά (1946-49)	36
Συνθήκες ζωής (1946-1949).....	39
Δημογραφικά στοιχεία περιόδου 1940-49	43
Η περίπτωση των Εβραίων	49
Περίοδος Ανασυγκρότησης (1950-1960)	
Η εικόνα της πόλης στη νέα δεκαετία	54
Η οικονομική εξέλιξη και η κοινωνική και πολιτιστική δομή της πόλης.....	57
Δημογραφικά στοιχεία 1950-1960	63
Επίλογος	66

Εισαγωγή

Η περίοδος κατοχής της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα είναι μια δύσκολη περίοδος για τον πληθυσμό της, που σε κάθε γωνιά της χώρας δοκιμάζεται καθημερινά και αγωνίζεται για τη ζωή, την ελευθερία και την αξιοπρέπειά του. Είναι γνωστό ότι οι κάτοικοι των αστικών περιοχών και κυρίως της πρωτεύουσας της χώρας γνώρισαν την πείνα καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής, πείνα που πήρε διαστάσεις λιμού το χειμώνα 1941-1942, όταν οι συμμαχικές δυνάμεις είχαν αποκλείσει τον ελλαδικό χώρο.

Στόχος αυτής της εργασίας είναι να καταδειχτεί η επίδραση της γερμανικής κατοχής σε μια μικρή επαρχιακή πόλη, όπως είναι τα Χανιά, που έμεινε χρονικά δέσμια στην κατοχή αυτή περισσότερο από κάθε άλλη περιοχή της Κρήτης, ακόμα και της ίδιας της Ελλάδας. Επηρέασε ο πόλεμος και η μετέπειτα κατοχή τη μορφή, τη ζωή, τις συνήθειες, το οικονομικό και κοινωνικό γίνεσθαι της πόλης; Αν ναι, πόσο μεγάλη υπήρξε αυτή η επιρροή; Υπήρξε καθοριστική για τη μετέπειτα εξέλιξή της;

Για να δοθεί απάντηση τεκμηριωμένη σε αυτά τα ερωτήματα χρειάζεται γνώση της τοπικής ιστορίας. Επίσης μελέτη όλων των ιστορικών πηγών της εποχής. Σε αυτή την εργασία δεν ήταν δυνατή η προσέγγιση όλου του αρχειακού υλικού, λόγω του όγκου του, σε συνδυασμό με την απροθυμία συνεργασίας των αρχών. Μελετήθηκε ένα μέρος του υλικού αυτού και πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στα δημογραφικά στοιχεία θανάτων, μελετήθηκαν αναλυτικά οι δύο μήνες του χειμώνα, Ιανουάριος και Φεβρουάριος, όπου σημειώθηκαν οι περισσότεροι θάνατοι, ανά τριετία για την περίοδο 1930-39 και 1946-60 και ανά χρονιά για τα κρίσιμα χρόνια του πολέμου, της κατοχής, και μέρους του εμφυλίου 1940-46.

Επίσης, καταμετρήθηκαν όλοι οι θάνατοι, οι γεννήσεις, οι γάμοι και τα διαζύγια της εξεταζόμενης περιόδου 1930-60 ανά μήνα και χρονιά. Παράλληλα, εξετάστηκε μέρος του τύπου και το αρχείο γερμανικής κατοχής που ήταν διαθέσιμο. Συγχρόνως, μελετήθηκε βιβλιογραφία που πραγματεύεται διάφορα θέματα της συγκεκριμένης περιόδου. Με τα διαθέσιμα αυτά μέσα γίνεται προσπάθεια να απαντηθούν τα ερωτήματα που τίθενται από τη μελέτη του παραπάνω υλικού ή τουλάχιστον, να σκιαγραφηθεί η εικόνα της πόλης στις τρεις φάσεις της, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον πόλεμο.

Πριν προχωρήσουμε θα πρέπει να αναφερθούμε σε κάποια προβλήματα που προέκυψαν. Η αρχική πρόθεση ήταν να συγκρίνουμε τα δημογραφικά δεδομένα κατά περίοδο για να δούμε κατά πόσο επηρεάστηκε ο πληθυσμός από τον πόλεμο του 1940, την κατοχή, τον εμφύλιο που ακολούθησε. Μεγαλύτερη βάση δόθηκε στη λεπτομερή καταγραφή και επεξεργασία των στοιχείων των θανόντων αφού δεν ήταν δυνατό να βρεθούν στοιχεία απογραφής του πληθυσμού ανά χρονιά, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε όρους όπως θνησιμότητα ούτε να προβούμε σε γενικά συμπεράσματα. Επιπλέον, το δείγμα

που χρησιμοποιούμε είναι ίδιο μόνο για τις περιόδους 1930-1939 και 1950-1960, γεγονός που δε μας επιτρέπει ασφαλείς συγκρίσεις με τη δεύτερη περίοδο. Αυτό που μπορέσαμε να κάνουμε, όσον αφορά στα δημογραφικά στοιχεία, είναι να επεξεργαστούμε αναλυτικά διάφορα στοιχεία των θανόντων: το φύλο, το επάγγελμα, την οικογενειακή κατάσταση, τον τόπο κατοικίας, την ηλικία, τις αιτίες θανάτου. Όλα αυτά τα στοιχεία μας δίνουν πολλές πληροφορίες για την πόλη και τον πληθυσμό της. Στην προσπάθεια επεξεργασίας των παραπάνω στοιχείων διακρίνονται οι θανόντες, με βάση την επαγγελματική τους ταυτότητα - όσο βρίσκονταν στη ζωή - σε ενεργό και μη ενεργό «πληθυσμό», όρος που ακούγεται παράταιρος για θανόντες, γι' αυτό και θα είναι σε εισαγωγικά. Τα κριτήρια που χρησιμοποιήσαμε για την ταξινόμηση των επαγγελματών, των συνοικιών και των αιτιών θανάτων, αναφέρονται στο παράρτημα που ακολουθεί το κείμενο, μαζί με τους πίνακες που είναι το αποτέλεσμα της παραπάνω επεξεργασίας.

Προπολεμική Περίοδος

Η πόλη

Τα Χανιά του μεσοπολέμου διατηρούσαν λίγο ακόμα από το κοσμοπολίτικο άρωμα των αρχών του 20ου αιώνα.¹ Το μεγαλύτερο μέρος των ενετικών τειχών που εγκλώβιζε την πόλη είχε γκρεμιστεί, ήδη από τις αρχές του αιώνα, δίνοντάς της τη δυνατότητα να αναπτυχθεί χωρίς, όμως, να χάσει το ιδιαίτερο χρώμα που της είχε κληροδοτήσει ο πολιτισμός των λαών που την κατοίκησαν. Το τμήμα της πόλης που είχε αναπτυχθεί εντός των τειχών είναι η λεγόμενη παλιά πόλη, η οποία χωρίζεται σε επτά συνοικίες. Κάθε μια από αυτές έχει ένα ιδιαίτερο χρώμα που αντανακλάται στην αρχιτεκτονική των κτιρίων της, στη διαρρύθμιση του χώρου και οφείλεται σ' αυτούς που την κατοίκησαν κατά καιρούς.

Ξεχωριστή θέση στην παλιά πόλη έχει η συνοικία του Καστελίου, χτισμένη σε ένα λίγο υπερυψωμένο χώρο δίπλα στην προκουμαία, όπου, όπως λέγεται, παλιότερα ήταν χτισμένη εκεί η αρχαία Κυδωνία. Στον ίδιο χώρο οι Ενετοί, που κατέλαβαν το νησί, έχτισαν το διοικητήριό τους και τα αρχοντικά των ευγενών, όπως και αξιόλογα μνημεία: τη μονή της Παναγίας των θαυμάτων του τάγματος των Δομηνικανών μοναχών και το ναό της Παναγίας Duomo. Αργότερα οι Τούρκοι έχτισαν εκεί το κονάκι του Διοικητή, όταν κατέλαβαν το νησί από τους Ενετούς. Η συνοικία κατοικήθηκε από την ανώτερη τάξη των Τούρκων και αργότερα των χριστιανών. Ανάλογη ήταν και η κοινωνική διάρθρωση της συνοικίας Τοπανάς, πίσω από το φρούριο Φιρκά, όπως επίσης μαρτυρούν τα παλιά αρχοντικά που υπάρχουν μέχρι σήμερα.

Άλλες συνοικίες της παλιάς πόλης είναι η συνοικία Σπλάντζια, που επί τουρκοκρατίας ήταν οι τουρκομαχαλάδες, η συνοικία Κουμ Καπί², παλιότερα συνοικία των Βεγγάζιων αχθοφόρων, και η συνοικία Χιόνες που κατοικούνταν από τις φτωχότερες τάξεις. Επίσης, η συνοικία του Σιντριβανιού και των Εισοδίων, όπου κατοικούσαν κυρίως οι επαγγελματίες που είχαν τα καταστήματά τους στην περιοχή. Ανάμεσα στη συνοικία του Σιντριβανιού και του Τοπανά εκτείνεται η Εβραϊκή, συνοικία στην οποία κατοικούσε η εβραϊκή κοινότητα των Χανίων από αρχαιότερων χρόνων. Έξω από τα ενετικά τείχη, στα νότια, η πόλη επεκτάθηκε στη συνοικία των Νέων Καταστημάτων που, όπως φαίνεται και από την επωνυμία, στέγασε το εμπορικό κέντρο της πόλης. Επίσης, επεκτάθηκε στις συνοικίες Νεκροταφείου και Βωμ. Δυτικά, στη συνοικία της Νέας Χώρας στεγάστηκαν εμπορικές επιχειρήσεις και καταστήματα, όπως το εργοστάσιο ελαιουργίας και σαπωνοποιίας ΑΒΕΑ ως επέκταση του εμπορικού κέντρου της πόλης. Εκεί όπου παλιότερα ζούσαν λεπροί και φτωχοί³, την περίοδο του μεσοπολέμου ιδρύονται

¹Τα Χανιά λίγο πριν το τέλος του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκαν από τον γραμματέα του ρωσικού προξενείου Κωνσταντίνο Νικαλάγιεβιτς Λεόντιεφ ως η Πετρούπολη της Κρήτης, η Ευρώπη, όπου υπήρχε η κοσμική αρχή, ο Πασάς που μιλεί γαλλικά, τα προξενεία, μια χούφτα εμπόρων με μέτρια οικονομικά, γιατροί, ιδιοκτήτες μπρικών και υπάλληλοι. Λ. Γ. Μανωλικάκης, «για να γνωρίσεις τα παλιά Χανιά», Χανιά, Χανιά 1974, σελ. 11.

²Κουμ Καπίσι = πύλη της άμμου, Λ. Γ. Μανωλικάκης, *ό.π.*, σελ.10 και σελ.12.

³Περιοχές Καινούργιας Χώρας - Βαρούσι, Κουμ - Καπί.

σαπωνοποιεία, ελαιουργεία, βυρσοδεψεία, και η περιοχή κατοικείται από «κατώτερα κοινωνικά στρώματα», χειρώνακτες και εργάτες.

Νοτιοδυτικά η πόλη επεκτάθηκε στο προάστιο Βαρούσι που αποτελούσε την είσοδο στην πόλη από την Κίσαμο. Η περιοχή αυτή, επί γερμανικής κατοχής, θα καθοριστεί ως μια από τις θέσεις ελέγχου για τα προϊόντα που εισέρχονται στην πόλη από την ύπαιθρο. Δίπλα στο Βαρούσι, με κατεύθυνση την πόλη, αναπτύσσεται η συνοικία του Προσφυγικού Συνοικισμού, μετά την μικρασιατική καταστροφή. Οι περισσότεροι πρόσφυγες που ήρθαν στην πόλη εγκαταστάθηκαν στις παρυφές της, δηλαδή στη συνοικία της Νέας Χώρας δυτικά, στη συνοικία Κουμ Καπί βορειοανατολικά και στη συνοικία Άγιου Ιωάννη νοτιότερα. Συγχρόνως, η πληθυσμιακή αύξηση της πόλης οδήγησε στην ενίσχυση των ήδη υπαρχουσών συνοικιών έξω από την πόλη και στη δημιουργία νέων σε περιοχές δίπλα στις παλιές, σε οικόπεδα που πρώτα ήταν χωράφια, όπως η συνοικία Παχιανών, Λενταριανών, Κουμπές, συνοικίες, όμως, που την εποχή που εξετάζουμε ήταν αραιοκατοικημένες. Εκτός όμως από τις συνοικίες που αναπτύσσονται δίπλα στις εμπορικές επιχειρήσεις, αναπτύσσονται κι άλλες δίπλα στους χώρους περιπάτου και τις δημόσιες υπηρεσίες, όπως η συνοικία Κήπος, Μπόλαρη- Αμπεριά και Δικαστήρια, όπου κατοικούν οι ευπορότεροι κάτοικοι. Επίσης από πολύ νωρίς το προάστιο της Χαλέπας, που φιλοξενούσε τα εξοχικά των πλούσιων Χανιωτών και τα προξενεία των ξένων αντιπροσωπειών επί Κρητικής Πολιτείας, ενσωματώθηκε στην πόλη και, παρότι βρίσκεται σε κάποια απόσταση από το κέντρο της πόλης, θεωρήθηκε μια από τις σημαντικότερες συνοικίες της.

Στον εκσυγχρονισμό της πόλης και στη διαμόρφωση του προσωπικού της ύφους, συνετέλεσε και η κατασκευή διάφορων έργων, ήδη από την δεκαετία του 1920, όπως η αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου «Χρυσόστομος», το τελωνείο, το ρολοί της πόλης. Επίσης χτίζεται ο θερινός κινηματογράφος «Κήπος»⁴ και στις αρχές της δεκαετίας του 1930 το συγκρότημα των σχολείων της οδού Κοραή, το ωδείο Χανίων, το σανατόριο, και η δημοτική αγορά.⁵ Έχουμε λοιπόν μια πόλη που συνδυάζει το παραδοσιακό με το σύγχρονο. Παλιά αρχοντικά κτισμένα μέσα στα ενετικά τείχη, σε στενά δαιδαλώδη σοκάκια, πλάι σε θαυμάσια κτίρια ιταλικής αρχιτεκτονικής ή ψηλούς μινιάρδες και τζαμιά. Επιβλητικά νεοκλασικά να δεσπόζουν αριστερά και δεξιά σε τρεις μεγάλες δεντροφυτεμένες λεωφόρους μαζί με καταστήματα, τράπεζες και την περίφημη λέσχη Λόντον Μπάρ. Κι ανάμεσά τους, συνδετικός κρίκος, το επιβλητικό κτίριο της δημοτικής αγοράς. Την εικόνα της πόλης, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, συμπληρώνουν οι εργατικές συνοικίες, που πλαισιώνουν τις μικρές βιοτεχνικές επιχειρήσεις στις παρυφές της, και η αγροτική περιφέρεια με τις καλλιέργειες.

⁴Κ. Μπλέτσα, *Τα Χανιά έξω από τα τείχη*, Αθήνα 1998, σελ. 46.

⁵Κ. Μπλέτσα, *ό.π.*, σελ. 48.

Πληθυσμιακή, οικονομική και κοινωνική διάρθρωση της πόλης των Χανίων

Τα Χανιά του μεσοπολέμου είναι μια μικρή επαρχιακή πόλη 26.604 κατοίκων.⁶ Ο πληθυσμός της είναι κυρίως ντόπιοι και σε μικρότερο ποσοστό πρόσφυγες, που ήρθαν μετά την μικρασιατική καταστροφή, Εβραίοι, Μουσουλμάνοι και ξένοι.⁷ Μετά την ένωση με την Ελλάδα, η Κρήτη αποτέλεσε μια Γενική Διοίκηση, με πρωτεύουσα τα Χανιά, όπου είχαν την έδρα τους οι προϊστάμενοι των αρχών. Έτσι, η πόλη των Χανίων συγκέντρωσε τις διοικητικές υπηρεσίες του νησιού απασχολώντας ένα σημαντικό αριθμό εργαζομένων στο δημόσιο τομέα,⁸ ενισχύοντας τον τριτογενή τομέα που, σύμφωνα με την απογραφή του 1928, είναι σχεδόν διπλάσιος από το δευτερογενή και τριπλάσιος του πρωτογενούς.⁹

Η αναλυτικότερη εξέταση του τριτογενούς τομέα, που είναι ο πολυπληθέστερος, μας δίνει τη δυνατότητα να σχηματίσουμε μια σαφέστερη άποψη για την επαγγελματική διάρθρωση της πόλης. Ο αριθμός των απασχολούμενων στα ελεύθερα επαγγέλματα ανώτερου μορφωτικού επιπέδου όπως γιατροί, δικηγόροι, καθηγητές, δάσκαλοι ανέρχεται σε 646 άτομα.¹⁰

Ειδικότερα, όσον αφορά στους γιατρούς,¹¹ σε σύγκριση και με άλλες πόλεις,¹² το ποσοστό κυμαίνεται σε ικανοποιητικό επίπεδο. Οι γιατροί αυτοί στελεχώνουν εκτός από τα δημόσια νοσηλευτικά ιδρύματα,¹³ όπως το δημοτικό νοσοκομείο Χανίων¹⁴ που ενισχύεται οικονομικά από το δήμο για να παρέχει ιατρική κάλυψη στους άπορους δημότες, και ιδιωτικές κλινικές. Άλλα νοσηλευτικά ιδρύματα που λειτουργούν, είναι το φθισιατρείο Χανίων, το οποίο διαθέτει 130 κλίνες και είναι την περίοδο αυτή το μοναδικό στην Κρήτη, το δημόσιο ψυχιατρείο στη Σούδα, το στρατιωτικό νοσοκομείο στη Χαλέπτα. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για το λαϊκό ιατρείο-φαρμακείο Χανίων, το οποίο παρέχει δωρεάν ιατρική περίθαλψη και φάρμακα στους άπορους ασθενείς.¹⁵

⁶ Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 15-16 Μαΐου 1928, πραγματικός πληθυσμός*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1935.

⁷ Απογραφή 1928, *ό.π.*

⁸ 628 δημόσιοι υπάλληλοι έναντι 432 στο Ηράκλειο που ο πληθυσμός του φτάνει τους 39.231 (Το δημόσιο περιλαμβάνει τους τομείς άμυνας, διοίκησης, δικαιοσύνης). Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, III. Επαγγέλματα, τεύχος πρώτον, Αθήνα 1937.

⁹ Σύμφωνα με την απογραφή του 1928 ο πρωτογενής τομέας αριθμεί 1.967 άτομα, ο δευτερογενής 3.532 και ο τριτογενής 6.068. Απογραφή 1928, *ό.π.* Επίσης βλ. πίνακα 4, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4.

¹⁰ Απογραφή 1928, *ό.π.*

¹¹ Παράρτημα, μέρος Α', σελ. 10-13.

¹² Χ. Λούκος, "Μικρές και μεγάλες πόλεις", *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1922- 1940, ο μεσοπόλεμος*, τ. Β1, Αθήνα 2002, σελ. 133-155.

¹³ Για το Ιατροφαρμακευτικό προσωπικό και τις κλινικές βλ. παράρτημα, *ό.π.*, σελ. 10-13.

¹⁴ Το δημοτικό νοσοκομείο Χανίων διέθετε και τις κλινικές τμήμα κα τμήμα αφροδίστων νοσημάτων.

¹⁵ Ειδικά για το έτος 1934 «εξετάστηκαν στο ιατρείο 5682 ασθενείς και εξετελέσθησαν στο φαρμακείο 6759 συνταγές» Γ. Τσουρής, «Εκθεσις του νομιάτρου Γ. Τσουρής περί υγιεινής καταστάσεως νομού Χανίων κατά το έτος 1934», Εφημ. *Έρευνα*, 9 Απριλίου 1935, σελ. 1.

Εκτός όμως από τα καθαρά νοσηλευτικά ιδρύματα λειτουργούν και δημοτικό γηροκομείο,¹⁶ επίσης συντηρούμενο από το δήμο, καθώς και δημόσιο ορφανοτροφείο. Ακόμα, υπάρχει μέριμνα από το δήμο και για τα νόθα της πόλης, τα οποία δίνονται σε τροφούς στις οποίες χορηγείται ένα ποσό μηνιαίως για τη διατροφή και φροντίδα τους, μέχρι να φτάσουν σε ηλικία να ενταχθούν στο ορφανοτροφείο.¹⁷ Παράλληλα με την κρατική-δημοτική μέριμνα για τις ασθενέστερες τάξεις του πληθυσμού της πόλης, λειτουργεί και η ιδιωτική πρωτοβουλία μέσα από συλλόγους και φιλανθρωπικές οργανώσεις, κυρίως γυναικών, όπως το Λύκειο Ελληνίδων, η φιλόπτωχη αδελφότητα κυριών «Περίπτερον πτωχών», αλλά και θρησκευτικές οργανώσεις, όπως το Ταμείο Ελεημοσύνης της Ιεράς Επισκοπής Κυδωνίας και Αποκορώνου.¹⁸ Οι οργανώσεις αυτές ενισχύουν οικονομικά τόσο τα ιδρύματα της πόλης όσο και τις άπορες οικογένειες.

Από την άλλη σε ικανοποιητικό επίπεδο κυμαίνεται και το ποσοστό των εκπαιδευτικών που επανδρώνουν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης, δημόσια και ιδιωτικά.¹⁹ Είναι ενδιαφέρον ότι, ενώ στο Ηράκλειο τα δημοτικά σχολεία και οι μαθητές είναι περισσότεροι από τα Χανιά, στη μέση εκπαίδευση συμβαίνει το αντίθετο.²⁰ Λειτουργούν επίσης πάνω από πέντε βιβλιοθήκες στο πλαίσιο συλλόγων.²¹ Ακόμα υπάρχει μέριμνα για τον αναλφαβητισμό όσον αφορά στις γυναίκες²² και στα φτωχά παιδιά που εργάζονται. Επιπλέον, στην αναβάθμιση του πνευματικού επιπέδου της πόλης συντελεί και ο αρκετά μεγάλος αριθμός πολιτιστικών συλλόγων που αφορούν στην τέχνη, στη μουσική, στα γράμματα, στον αθλητισμό. Οι σύλλογοι αυτοί οργανώνουν εκδηλώσεις, όπως γυμναστικές επιδείξεις, φιλολογικές συζητήσεις, μουσικές βραδιές αλλά και θεατρικές παραστάσεις στις οποίες συμμετέχουν είτε μαθητές των μουσικών σχολών και μαθητικές θεατρικές ομάδες είτε θίασοι και μουσικοί από την Αθήνα. Οι παραστάσεις αυτές ανεβαίνουν στα κινηματοθέατρα²³ της πόλης μαζί με τις

¹⁶Η ύπαρξη γηροκομείου συμβάλλει στην φροντίδα ηλικιωμένων που κατά κανόνα δεν είχαν κοντινούς συγγενείς, είχαν χάσει το σύντροφό τους, ήταν άγαμοι ή δεν ήταν η καταγωγή τους από τα Χανιά, χωρίς να αποκλείονται και οι Χανιώτες. Παράδειγμα Χανιώτη που περνά τα τελευταία χρόνια της ζωής του στο γηροκομείο είναι του αρχιτέκτονα Σαββάκη, πρωτομάστορα των μεγαλύτερων δημόσιων έργων της Κρητικής Πολιτείας, ο οποίος είχε χάσει την περιουσία του στην οικονομική κρίση του 1930 και δεν είχε οικογένεια. Γ. Φθενάκης, «Σινέ Σαντάν» 1899-1999 από το ένα γύρισμα του αιώνα στο άλλο, τ. Α', Χανιά 2000, σελ. 35.

¹⁷Δ(ημοτική) Β(ιβλιοθήκη) Χ(ανίων), Μητρώο διατρεφομένων νόθων για τα Χανιά, 1939-51.

¹⁸Καταμετρούνται συνολικά γύρω στις 10 φιλανθρωπικές οργανώσεις την περίοδο 1930-39. ΔΒΧ, Καταστατικά φιλανθρωπικών οργανώσεων, φάκελος «Σύλλογοι- Καταστατικά».

¹⁹Ικανοποιητικό σε σύγκριση με το Ηράκλειο, που είναι μεγαλύτερη πόλη και αριθμεί λιγότερους εκπαιδευτικούς, και με άλλες πόλεις της Ελλάδας την ίδια εποχή. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία, *ό.π.*, Επαγγέλματα.

²⁰Για περίοδο 1930-39, L. Allbaugh, *Η Κρήτη, Υποδειγματική Έρευνα δια τας υποαναπτύκτους περιοχάς*, Αθήνα 1957, σελ. 546- 547.

²¹Βιβλιοθήκη φιλολογικού συλλόγου Χρυσόστομου, βιβλιοθήκη Κρητικού φιλολογικού συλλόγου, βιβλιοθήκη Α. Μάλμου, βιβλιοθήκη ιστορικού αρχείου Κρήτης, βιβλιοθήκη ελληνογερμανικού συνδέσμου. ΔΒΧ, Καταστατικά φιλανθρωπικών οργανώσεων, *ό.π.*

²²Ο σύλλογος « Προοδευτική ένωση γυναικών» που χρονολογείται από την εποχή της Κρητικής Πολιτείας οργανώνει διαλέξεις, μορφωτικές συγκεντρώσεις, σχολεία για τις αναλφάβητες γυναίκες. Νυχτερινά σχολεία για τα παιδιά που εργάζονται λειτουργούν από το 1938 στο πλαίσιο τοπικών ενοριών των εργατικών συνοικιών, η λειτουργία τους θα διακοπεί κατά την διάρκεια του πολέμου –κατοχής αλλά από το 1943 θα επαναλειτουργήσουν. ΔΒΧ, Καταστατικά φιλανθρωπικών οργανώσεων, *ό.π.*

²³Παράρτημα, μέρος Α', σελ. 21. Για την περίοδο που εξετάζουμε είναι 4 χειμερινές και 2 θερινές αίθουσες. Μια από τις εκδηλώσεις που γίνονταν ήταν τα Ανθεστήρια. Γ. Φθενάκης, *ό.π.*, τ. Α', σελ. 86.

κινηματογραφικές ταινίες που προβάλλονται. Τέλος, οι άνθρωποι διασκέδαζαν στα καφέ-ζαχαροπλαστεία, στα κοσμικά και εξοχικά κέντρα που λειτουργούσαν.²⁴ Όλες αυτές οι δραστηριότητες φανερώνουν μια κοινωνία με πνευματικά και πολιτιστικά ενδιαφέροντα.

Εξετάζοντας πάντα τον τριτογενή τομέα, εκτός από τα επαγγέλματα πνευματικού επιπέδου που μας δίνουν μια εικόνα για την πνευματική και πολιτιστική ζωή της πόλης, ανάπτυξη παρουσιάζει και ο τομέας εργαζομένων που προσφέρει προσωπικές υπηρεσίες.²⁵ Πολλοί εργάζονται ως οικιακοί υπηρέτες, στη συντριπτική πλειοψηφία γυναίκες, κάτι που δείχνει ότι υπάρχει μια ανώτερη οικονομική τάξη που τους έχει ανάγκη. Αυτό άλλωστε φαίνεται τόσο στον αριθμό των εμπόρων, βιομηχάνων και μεσιτών – παραγγελιοδόχων σύμφωνα με την απογραφή του 1928, όσο και στον κατάλογο των εύπορων πολιτών που διαθέτουν οι αρχές κατοχής αργότερα.²⁶

Στο δευτερογενή τομέα παρατηρείται ανάπτυξη στη μεταποιητική βιομηχανία και βιοτεχνία ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα και ιδιαίτερα στις δεκαετίες του 1920 και του 1930 ως και τις παραμονές του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου.²⁷ Στην ανάπτυξη αυτή συνέβαλε και η αύξηση του εργατικού δυναμικού που σημειώθηκε με την άφιξη των προσφύγων στα Χανιά, μετά την μικρασιατική καταστροφή.²⁸ Οι απασχολούμενοι στον τομέα της βιομηχανίας – βιοτεχνίας, στην πόλη, ανέρχονται στους 3.511, σύμφωνα με την απογραφή του 1928.²⁹ Την ίδια χρονιά καταγράφονται 20 σαπωνοποιεία μόνο μέσα στην πόλη.³⁰ Αρκετά επίσης είναι τα ελαιουργεία και τα βυρσοδεψεία, ενώ λειτουργούν κανονικά μέχρι την έναρξη του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου επιχειρήσεις βιοτεχνίας αλλαντικών, κονσερβοποιίας, οινοποιίας, ζυμαρικών, παγοποιίας και αλευρόμυλοι.³¹ Στον τομέα της διατροφής έχουμε και εξαγωγές σε εσπεριδοειδή, λάδι και κρασί.³² Επίσης εξάγονται ακατέργαστα δέρματα. Για την περίοδο που εξετάζουμε η Κρήτη, γενικότερα, έχει ενεργητικό εμπορικό ισοζύγιο σε αντίθεση με την Ελλάδα.³³

²⁴ Γ. Φθενάκης, *ό.π.*, τ. Β', σελ. 689.

²⁵ Αυτοί που πρόσφεραν προσωπικές υπηρεσίες αριθμούν 676 άτομα από τα οποία 216 ήταν άνδρες και 460 γυναίκες. Από αυτούς 168 αναφέρονται ως «κουρείς, κομμωταί, καλλωπισταί ονύχων», 166 άνδρες και 2 γυναίκες, 36 αναφέρονται ως «στιλβωταί υποδημάτων», μόνο άνδρες, 472 ως «οικιακοί υπηρέτες», 14 άνδρες και 458 γυναίκες. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, *Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, III. Επαγγέλματα, τεύχος πρώτον, Αθήνα 1937.

²⁶ Σε 134 ανέρχονται οι βιομήχανοι και έμποροι α' κατηγορίας σε κατάλογο που καταρτίζουν οι αρχές κατοχής το 1941 για την πόλη των Χανίων. ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, Κατοχή, Δημοτικά έγγραφα 1937-1941, φάκελος Α'.

²⁷ Το πρώτο τέταρτο του 20ου αιώνα έχουν ιδρυθεί στα Χανιά περίπου 38 επιχειρήσεις, οι 11 από τις οποίες την τελευταία δεκαετία 1920-1930, την δεκαετία του 1930 ιδρύθηκαν άλλες 22 επιχειρήσεις μόνο μέσα στην πόλη. Βλ. Εμπορικό Επιμελητήριο Χανίων, *μητρώα βιομηχανικού δερ/κού 1-100*, 17-3-77.

²⁸ Οι πρόσφυγες που έφτασαν στην πόλη των Χανίων μετά τη μικρασιατική καταστροφή ήταν συνολικά 6.925, αναλυτικότερα 3.222 άνδρες και 3.703 γυναίκες. Απογραφή 1928, *ό.π.*

²⁹ Στην ίδια απογραφή ο αντίστοιχος αριθμός για το Ηράκλειο ανέρχεται στους 3.181.

³⁰ Κ. Φουρναράκης, *Τα Χανιά μας*, Χανιά 1928, σελ. 2-3.

³¹ Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Χανίων, *μητρώα βιομηχανικού Δερ/κού 1-100*, 17-3-77.

³² Θ. Χ. Αμουτζόπουλος, *Γενικός Οδηγός Νομού Χανίων*, Χανιά 1954, σελ. 233.

³³ L. Allbaugh, *ό.π.*, σελ. 329. Η Κρήτη είχε πλεόνασμα 13-30% προπολεμικά.

Παρόλη όμως αυτή την τάση για ανάπτυξη, που παρατηρείται, η οικονομία της πόλης θα επηρεαστεί από τη διεθνή κρίση που θα σημειωθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1930.³⁴ Επίσης, θα αντιμετωπίσει τοπικά προβλήματα, όπως αυτό της μεγάλης φορολογίας από το δήμο των προϊόντων μέσα στην πόλη, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται η εμπορική κίνηση και να σημειώνεται ανεργία. Το ζήτημα αυτό θα προκαλέσει την έντονη αντίδραση των εμπορικών σωματείων της πόλης, που εκδίδουν δια του τύπου ψήφισμα διαμαρτυρίας για τη μεγάλη φορολογία των προϊόντων από το δήμο και προειδοποιούν τις αρχές ότι, αν δεν λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα άμεσα, θα απαντήσουν με συλλαλητήρια και γενικές απεργίες.³⁵

Τέλος, από τον ενεργό πληθυσμό ένα μικρό μόνο ποσοστό των κατοίκων της πόλης απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα. Ο αγροτικός πληθυσμός της πόλης ανερχόταν μόλις σε 1.967 άτομα³⁶. Μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1940 στις παρυφές της πόλης που οι συνοικίες ήταν αραιοκατοικημένες, όπως τα Λενταριανά, το Βαρούσι, ο Κουμπές, τα Παχιανά, μέρος της Χαλέπας, υπήρχαν αγροτεμάχια και εκτάσεις με λαχανόκηπους, οι οποίοι αργότερα θα συμβάλλουν στον επισιτισμό της πόλης τη δύσκολη περίοδο της κατοχής. Την περίοδο της ανοικοδόμησης οι περιοχές αυτές θα κτισθούν σταδιακά με αποτέλεσμα να ελαττωθεί και ο αγροτικός πληθυσμός της πόλης.

Από την μελέτη της επαγγελματικής διάρθρωσης του πληθυσμού παρατηρούμε ότι ένας μικρός αριθμός μόνο γυναικών, συγκριτικά με τους άνδρες, καταγράφονται στον ενεργό πληθυσμό. Οι περισσότερες από αυτές εργάζονται στην υφαντική βιομηχανία, ως οικιακοί βοηθοί και στη γεωργία. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου που μελετήθηκαν καταγράφηκαν ελάχιστες γυναίκες ως εργαζόμενες.³⁷ Από αυτές οι περισσότερες που απασχολούνταν στον εργατικό τομέα ήταν Μικρασιάτισσες ή Εβραίες, ενώ δηλώνονται και λίγες Χανιώτισσες ως δασκάλες ή μαίες. Δίνεται έτσι η εντύπωση πως αποφεύγουν στις ληξιαρχικές πράξεις να δηλώνουν ότι η γυναίκα εργαζόταν και κυρίως ότι εργαζόταν ως εργάτρια ή υπηρέτρια.³⁸

Στο μη ενεργό πληθυσμό, που ανέρχεται σε 13.764 κατοίκους,³⁹ καταγράφονται οι γυναίκες που ασχολούνται με οικιακά, οι κοινές γυναίκες,⁴⁰ οι

³⁴ «Είναι κατάδηλον ότι υφίσταται πληθωρισμός ιατρών ιδία εν τη Πόλη, και ότι η γενική οικονομική κρίσις (εν απολύτω μόνον ανάγκη καλούνται ιατροί) εν συνδυασμώ με την πτώσιν της γενικής νοσηρότητος δημιουργούν σοβαράν επαγγελματικήν κρίσιν»: Γ.Τσουρής, *ό.π.*, σελ 1, επίσης Γ. Φθενάκης, *ό.π.*, τομ. Α', σελ. 35 : αναφορά σε Χανιώτη επιχειρηματία που χρεωκοπεί λόγω της κρίσης που υπάρχει.

³⁵ Εφημ. *Έρευνα*, 19 Φεβρουαρίου 1935, σελ. 1-2.

³⁶ Εναντι αντίστοιχα 3.384 στο Ηράκλειο, βλ. Απογραφή του 1928, *ό.π.*

³⁷ Το μεγαλύτερο ποσοστό των θανουσών είναι μεγάλης ηλικίας, υπάρχει όμως και ένας μέσος όρος, 17.03 % και για τις τρεις περιόδους, γυναικών που ανήκουν στις παραγωγικές ηλικίες. Στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου από το 1930-60 που έχουν μελετηθεί (1187 πράξεις θανάτου από τις οποίες οι 1000 αφορούν κατοίκους της πόλης ενώ οι υπόλοιπες 187 ετεροδημότες) δεν έχει καταγραφεί κανένας θάνατος οικιακής βοηθού. Ληξιαρχείο Χανίων, βιβλία αποβιώσεων, 1930-1960.

³⁸ Αν ευσταθεί η υπόθεση αυτή και όντως για αυτό το λόγο δεν δηλώνεται το επάγγελμα των γυναικών στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, τότε δίνεται μια πλασματική εικόνα με αποτέλεσμα να διογκώνεται ο τομέας του μη ενεργού πληθυσμού. Έτσι δεν μπορεί να σκιαγραφηθεί με ακρίβεια η επαγγελματική δομή της πόλης μέσα τουλάχιστον από τα δημογραφικά στοιχεία.

³⁹ Απογραφή 1928, *ό.π.*

επαίτες, οι εισοδηματίες, οι σπουδαστές-μαθητές, τα μωρά-παιδιά και οι συνταξιούχοι, με μεγαλύτερο το ποσοστό των γυναικών που ασχολούνται με τα οικιακά.

Σχηματίζουμε λοιπόν την εικόνα μιας πόλης που ο πληθυσμός της ήταν κυρίως αστικός, αφού το ποσοστό που ασχολείται με τις αγροτικές εργασίες, συγκριτικά με τον συνολικό αριθμό των εργαζομένων, είναι πολύ μικρό. Σ' αυτό το συμπέρασμα μας οδηγούν και τα αποτελέσματα από την επεξεργασία των δημογραφικών στοιχείων της περιόδου.⁴¹ Επίσης μας δίνουν πληροφορίες για την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των κατοίκων και της πόλης.

⁴⁰Οι κοινές γυναίκες λογικά θα έπρεπε να καταγράφονται στον ενεργό πληθυσμό, όμως στην απογραφή του 1928 καταγράφονται στο μη ενεργό πληθυσμό. Απογραφή 1928, *ό.π.*

⁴¹Πίνακας 4, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4.

Δημογραφικά στοιχεία περιόδου 1930-39

Ο πίνακας (3) του παραρτήματος δίνει μια εικόνα για την πορεία των γεννήσεων, θανάτων και γάμων των κατοίκων της πόλης από το 1930 ως το 1960.⁴² Αν δούμε τα δημογραφικά δεδομένα της πρώτης περιόδου 1930-39, εξετάζοντας πρώτα τους θανάτους, θα διαπιστώσουμε μικρές αυξομειώσεις ως το 1938. Τα δεδομένα αλλάζουν από το 1938 ως 1940 όπου, όπως φαίνεται και στον πίνακα, σημειώνεται μια μείωση στον αριθμό των θανόντων της τάξης του 27-30%. Την ίδια περίοδο ο αριθμός γεννήσεων είναι σταθερός για τα τρία πρώτα χρόνια 1930-32, ενώ παρατηρούμε μια μείωση της τάξης του 14% περίπου για τα τρία επόμενα χρόνια 1933-35. Το 1936 σημειώνεται μια αύξηση των γεννήσεων της τάξης του 17%, επανερχόμαστε έτσι στα αριθμητικά δεδομένα των πρώτων χρόνων. Από το 1937 ως και το 1941 υπάρχει μια συνεχής πτωτική τάση στον αριθμό των γεννήσεων. Οι αυξομειώσεις αυτές των γεννήσεων ακολουθούν παράλληλη σχεδόν πορεία με αυτή των γάμων, μόνο που τα ποσοστά μεταβολής στους γάμους είναι μεγαλύτερα, της τάξης του 30% και από το 1936 ως το τέλος της περιόδου ακολουθούν συνεχώς πτωτική πορεία. Το ίδιο συμβαίνει και για την επόμενη τριετία 1937-40. Η μείωση αυτή των γάμων θα μπορούσε να οφείλεται στις δύσκολες συνθήκες ζωής που σημειώνονται και στα Χανιά ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης του 1932 και στον πόλεμο που πλησίαζε. Γενικά, όμως, για την περίοδο αυτή σύμφωνα και με τις απογραφές που έγιναν το 1928 και το 1940 παρατηρούμε μικρή αύξηση του πληθυσμού.⁴³

Όπως, ήδη επισημάναμε, η επαγγελματική ταυτότητα των θανόντων μπορεί να μας δώσει πληροφορίες για την οικονομική ζωή της πόλης. Για να μπορέσουμε λοιπόν να επεξεργαστούμε αυτές τις πληροφορίες, διαχωρίσαμε αρχικά τους θανόντες σε ενεργό και μη ενεργό «πληθυσμό».⁴⁴ Αν δούμε συγκριτικά τους θανόντες ενεργού και μη ενεργού «πληθυσμού», διαπιστώνουμε ότι σχεδόν το 64% ανήκει στο μη ενεργό «πληθυσμό» και μόλις το 32% στον ενεργό.⁴⁵ Αυτό βέβαια είναι φυσικό εφόσον ο μη ενεργός «πληθυσμός» είναι μεγαλύτερος αριθμητικά από τον ενεργό στο σύνολο του πληθυσμού.⁴⁶ Επίσης στην κατηγορία του μη ενεργού «πληθυσμού» περιλαμβάνονται κυρίως οι γυναίκες⁴⁷ που αποτελούν και την πλειοψηφία στο σύνολο των θανόντων.⁴⁸

⁴² Πίνακας 3, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 3. Ο αριθμός των διαζυγίων της περιόδου αυτής ήταν τόσο μικρός που δεν αξίζει να αναφερθεί.

⁴³ Πίνακας 1, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 2.

⁴⁴ Αναλυτικά ο διαχωρισμός και η κατηγοριοποίηση των επαγγελματιών αναφέρονται στο παράρτημα, μέρος Α', σελ. 1-4.

⁴⁵ Πίνακας 6, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4.

⁴⁶ Ο μη ενεργός πληθυσμός ήταν μεγαλύτερος από τον ενεργό πληθυσμό και στον πραγματικό πληθυσμό της πόλης σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1928, πίνακας 1, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 2.

⁴⁷ Οι οποίες έχουν δηλωθεί ότι δεν εργάζονται αλλά ασχολούνται με οικιακά.

⁴⁸ Πίνακας 16, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 11 και γράφημα (στ) 1930-39, 47% των θανόντων άντρες, 53% γυναίκες, η διαφορά είναι μικρή αν λάβουμε υπόψη μας και την πιθανότητα του στατιστικού λάθους.

Εκτός όμως από τα επαγγέλματα των θανόντων μπορούμε να αντλήσουμε χρήσιμες πληροφορίες και από τις αιτίες θανάτου τους. Συγκεκριμένα οι ασθένειες από τις οποίες πεθαίνει κυρίως ο γυναικείος «πληθυσμός» είναι η φυματίωση, που προσβάλλει περίπου το 20% των θανόντων, τα νοσήματα νευρικού συστήματος, η πνευμονία, τα καρδιακά νοσήματα και ο γεροντικός μαρασμός.⁴⁹ Οι περισσότεροι θάνατοι γυναικών που καταγράφονται εντός σπιτιού σημειώνονται στις περιοχές Σπλάντζια, Κάτω Κουμ Καπί, Νέα Χώρα- Βαρούσι, Φακωθιανά, Άγιος Ιωάννης – Δεξαμενή,⁵⁰ περιοχές κατεξοχήν εργατικές και πυκνοκατοικημένες. Αν εξαιρέσουμε την φυματίωση και την πνευμονία, οι άλλες ασθένειες προσβάλλουν κυρίως τις μεγαλύτερες ηλικίες, κάτι που επιβεβαιώνεται και από την ηλικία των θανουσών γυναικών της περιόδου.⁵¹ Βλέπουμε δηλαδή ότι το μεγαλύτερο ποσοστό θανουσών γυναικών είναι από 52 και πάνω, με κορύφωση τη δεκαετία των 70 ετών. Οι γυναίκες λοιπόν, την περίοδο που εξετάζουμε, πεθαίνουν κυρίως στις μεγαλύτερες ηλικίες.⁵²

Αυξημένος επίσης, συγκριτικά με τις άλλες ηλικιακές ομάδες, είναι ο αριθμός των θανόντων και στις μικρότερες ηλικίες.⁵³ Πιο συγκεκριμένα, οι θάνατοι βρεφών για τη δεκαετία του 1930 φτάνουν σχεδόν το 1/5 του συνόλου των καταγεγραμμένων θανάτων και το ξεπερνούν λίγο, αν στα βρέφη προσθέσουμε και το ποσοστό των παιδιών ηλικίας 1-5 ετών.⁵⁴ Αν εξετάσουμε μεμονωμένα τους θανάτους στις ηλικίες αυτές, θα διαπιστώσουμε ότι οι σημαντικότερες αιτίες θανάτου είναι τα προβλήματα που παρουσιάζονται στη γέννα, η πνευμονία, η αβιταμίνωση και η γαστρεντερίτιδα,⁵⁵ ασθένειες που συνδέονται άμεσα με το οικογενειακό περιβάλλον και τις συνθήκες διαβίωσης της οικογένειας. Αυτό αποδεικνύεται και από τις περιοχές στις οποίες σημειώνονται περισσότεροι θάνατοι βρεφών και παιδιών.⁵⁶ Τα μεγαλύτερα ποσοστά θανάτων βρεφών-παιδιών παρουσιάζονται στην ευρύτερη περιοχή Νέας Χώρας-Βαρουσίου, κατεξοχήν εργατικής περιοχής, στο Άνω και Κάτω Κουμ Καπί, το τελευταίο κατοικείται κυρίως από ασθενέστερα οικονομικά και κοινωνικά στρώματα, και τέλος στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη, που είναι προσφυγικός συνοικισμός. Άλλες κατηγορίες του μη ενεργού πληθυσμού είναι οι μαθητές/φοιτητές που τα ποσοστά

⁴⁹ Πίνακες 23 και 25, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 15 και 16 αντίστοιχα. Επίσης στον πίνακα 24 καταγράφεται η μεταβολή στις αιτίες θανάτου του γυναικείου πληθυσμού ανάμεσα στις τρεις περιόδους 1930, 1940, 1960, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 15.

⁵⁰ Πίνακας 48, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 30.

⁵¹ Πίνακες 19 και 20, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 13. Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα αν συμψηφίσουμε τα ποσοστά θανουσών γυναικών από 62 χρόνων και πάνω θα διαπιστώσουμε ένα ποσοστό της τάξης του 39% περίπου, έναντι 28% των ηλικιών 16-51 και 26% περίπου των ηλικιών 0-15. Αν μάλιστα προσθέταμε στο 39% και το ποσοστό των θανόντων γυναικών 52-61, θα μιλούσαμε για 44%. Άρα η πλειοψηφία των γυναικών που πεθαίνουν την περίοδο 1930-39 είναι στις μεγαλύτερες ηλικίες.

⁵² Το ίδιο συμβαίνει και με του άνδρες, πίνακας 17, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 12.

⁵³ Πίνακας 19, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 13.

⁵⁴ Θάνατος βρεφών 17,5%, παιδιών 5% · βλ. πίνακα 14 με πραγματικούς αριθμούς θανόντων βρεφών-παιδιών και πίνακα 13 με τα ποσοστά των θανάτων στις ίδιες ηλικίες, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 9. Για την ίδια περίοδο σ' ένα δείγμα 1000 θανόντων σε όλη την Κρήτη μια μελέτη του L. Allbaugh, *ό.π.*, σελ. 156, θεωρεί ότι η βρεφική θνησιμότητα αγγίζει το 1/5 του συνόλου των θανάτων και η θνησιμότητα των παιδιών 1-5 ετών αγγίζει το 30% των θανάτων δηλαδή στο σύνολο τους παιδική και βρεφική θνησιμότητα αγγίζουν το 50% των θανόντων, συμπεράσμα που φαίνεται υπερβολικό. (Το δείγμα του αφορά και την ύπαιθρο όπου υπάρχει έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης).

⁵⁵ Πίνακας 46, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 28.

⁵⁶ Πίνακας 48, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 30.

θανάτων τους είναι πολύ χαμηλά συγκριτικά με τις άλλες ηλικιακές ομάδες.⁵⁷ Το ίδιο συμβαίνει και με τα ποσοστά θανάτου των συνταξιούχων και των ανέργων.⁵⁸

Για να εξετάσουμε καλύτερα τον ενεργό «πληθυσμό», που σχεδόν ταυτίζεται με τους άνδρες, ταξινομήσαμε τα επαγγέλματα σε τομείς.⁵⁹ Βλέπουμε λοιπόν ότι οι περισσότεροι θανόντες της περιόδου 1930 καταγράφονται στο δευτερογενή τομέα, περίπου το 57%, ακολουθεί ο τριτογενής τομέας με ποσοστό περίπου 33% και τέλος ο πρωτογενής μόλις με 9,7%. Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αναλογικά με την επαγγελματική διάρθρωση του πληθυσμού της πόλης, σύμφωνα με την απογραφή του 1928,⁶⁰ θα περιμέναμε ο τριτογενής τομέας, που ήταν πολυπληθέστερος των άλλων δύο, να αριθμεί αντίστοιχα και περισσότερους θανόντες.

Ενδιαφέρον είναι λοιπόν να δούμε από ποιες αιτίες πεθαίνουν οι εργαζόμενοι σε κάθε τομέα και ιδιαίτερα στο δευτερογενή που σημειώνονται οι περισσότεροι θάνατοι. Στον πρωτογενή τομέα διαπιστώνουμε ότι γεωργοί και οι κτηματίες έχουν περίπου το ίδιο ποσοστό θανάτου για την περίοδο που εξετάζουμε.⁶¹ Η ασθένεια που πλήττει περισσότερο την κατηγορία αυτή είναι η φυματίωση, σε ποσοστό 28,6%.⁶² Στο δευτερογενή τομέα το μεγαλύτερο ποσοστό θανόντων πεθαίνει από γεροντικό μαρασμό.⁶³ Από γεροντικό μαρασμό πεθαίνουν κυρίως οι εργάτες αλλά και άλλες επαγγελματικές κατηγορίες, όπως όσοι εργάζονται στη βιομηχανία δέρματος, στη βιομηχανία τροφίμων και σε άλλες βιομηχανίες.⁶⁴ Οι θανόντες δεν ανήκουν όλοι σε χαμηλά οικονομικά στρώματα και ήταν κατανεμημένοι σε όλες τις συνοικίες. Άλλη αιτία θανάτου είναι τα καρδιακά νοσήματα που προσβάλλουν κυρίως την εργατική τάξη αλλά και άλλους εργαζόμενους που ανήκουν κατά πλειοψηφία σε χαμηλά οικονομικά στρώματα και ζουν κυρίως σε υποβαθμισμένες περιοχές, όπως στη Νέα Χώρα και στη Σπλάντζια.⁶⁵ Οι ηλικίες όσων πεθαίνουν από τις παραπάνω ασθένειες ήταν από 50 ετών και πάνω.⁶⁶

Τέλος, οι εργαζόμενοι στο δευτερογενή τομέα πεθαίνουν από πνευμονία και φυματίωση, ασθένειες που προσβάλλουν επίσης τους εργάτες και γενικότερα τα ασθενέστερα οικονομικά στρώματα. Οι ασθένειες αυτές σχετίζονται κυρίως με τις

⁵⁷ Πίνακας 14, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 9. Οι ηλικίες 6-10 και 11-20 στις οποίες ανήκουν οι μαθητές/φοιτητές έχουν το μικρότερο ποσοστό θανάτου στο σύνολο των θανόντων γιατί είναι οι πιο ανθεκτικές ηλικίες.

⁵⁸ Παρότι το 40% των θανόντων του δείγματος μας για την περίοδο 1930-39 ανήκει στις ηλικιακές ομάδες 62 έως 92 (πίνακας 13, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 9), καταγράφεται μόνο ένας συνταξιούχος. (Πίνακας 8, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 6.)

⁵⁹ Πίνακας 5, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4.

⁶⁰ Απογραφή του 1928, ό.π.

⁶¹ Πίνακας 10, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 7. Το δείγμα είναι πολύ μικρό για να σχηματίσουμε εικόνα.

⁶² Ο μικρός αριθμός των θανόντων στον πρωτογενή τομέα δεν μας επιτρέπει μεγαλύτερη επεξεργασία.

⁶³ Ο γεροντικός μαρασμός αναγράφεται ως αιτία θανάτου κυρίως σε μεγάλες ηλικίες χωρίς άλλη επεξήγηση, συμπεραίνουμε λοιπόν ότι πρόκειται για γεράματα. Ωστόσο καμιά φορά στις ίδιες ηλικίες αναγράφεται η ακριβής αιτία θανάτου.

⁶⁴ Πίνακας 4, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4 και πίνακας 10, ό.π., σελ. 7.

⁶⁵ Πίνακας 21, ό.π., σελ. 14.

⁶⁶ Ιδιαίτερα πλήττονται όσοι ήταν 72-81. Πίνακας 46, ό.π., σελ. 28.

συνθήκες και το χώρο διαβίωσης, τη διατροφή αλλά και την εργασία.⁶⁷ Οι θανόντες απόφυματίωση είναι κυρίως εργάτες, υποδηματοποιοί και ένας αρτοποιός. Η πλειοψηφία πεθαίνει στο φθισιατρείο και ανήκει ηλικιακά στις κατηγορίες από 20 έως 40, επιβεβαιώνοντας ότι από την ασθένεια αυτή πλήττονται κυρίως οι πλέον παραγωγικές ηλικίες.⁶⁸ Η πνευμονία, επίσης, προσβάλλει περισσότερο την εργατική τάξη που ζει σε υποβαθμισμένες οικονομικά περιοχές όπως η Σπλάντζια, η Νέα Χώρα και ο προσφυγικός συνοικισμός του Αγίου Ιωάννη. Οι ηλικίες που πλήττονται είναι πάνω από 50 ετών. Η εξέταση των αιτιών θανάτου σε σχέση με την ηλικία μάς οδηγεί στη διαπίστωση ότι η πλειοψηφία του δευτερογενούς τομέα πεθαίνει σε μεγάλες ηλικίες.⁶⁹

Στον τριτογενή τομέα που, όπως είδαμε, ανήκει η πλειοψηφία του πληθυσμού⁷⁰ βασικές αιτίες θανάτου σε ίση αναλογία, 12,5%, είναι η φυματίωση, η πνευμονία, τα καρδιακά νοσήματα, και οι ασθένειες του πεπτικού συστήματος. Ακολουθούν ο καρκίνος, και ο γεροντικός μαρασμός.⁷¹ Από τις παραπάνω ασθένειες πλήττονται σχεδόν το ίδιο όλες οι επαγγελματικές ομάδες που ανήκουν στον τομέα αυτό.⁷² Δε φαίνεται έτσι κάποιες ασθένειες να προσβάλλουν συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες, όπως συνέβαινε στο δευτερογενή τομέα.

Τέλος εξετάζοντας τον τόπο θανάτου διαπιστώνουμε ότι η πλειοψηφία των θανόντων της περιόδου πεθαίνουν στο σπίτι τους σε ποσοστό 82%.⁷³ Από τους θανόντες εκτός οικίας, ένα ποσοστό 25% πεθαίνει από φυματίωση στο δημόσιο φθισιατρείο, ένα ποσοστό 44% πεθαίνει από διάφορες αιτίες κυρίως πνευμονία στο δημοτικό νοσοκομείο, ένα μικρό ποσοστό της τάξης του 2,5 % πεθαίνει από γεροντικό μαρασμό στο δημοτικό γηροκομείο, και τέλος ένα ποσοστό περίπου 27% πεθαίνει από διάφορες αιτίες στις ιδιωτικές κλινικές της πόλης.

⁶⁷ Ειδικά όσον αφορά στη φυματίωση, πιο επιρρεπείς στην ασθένεια αυτή είναι άνθρωποι που εργάζονται και ζουν σε ανθυγιεινούς χώρους. «Οι κάτοικοι πόλεων εις ανθυγιεινά σπίτια ζώντες σβύνουν εν πρώτοις από φυματίωσιν»: άρθρο για τη φυματίωση δημοσιευμένο στην Εφημ. *Ερευνα*, 29 Μαΐου 1935, σελ. 1.

⁶⁸ Πίνακας 46, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 28.

⁶⁹ Πίνακας 46, ό.π., σελ. 28.

⁷⁰ Πίνακας 4, ό.π., σελ. 4 και Πίνακας 10, ό.π., σελ. 7.

⁷¹ Πίνακας 45, ό.π., σελ. 27.

⁷² Το δείγμα των θανόντων κατά ασθένεια είναι πολύ μικρό για περαιτέρω ανάλυση.

⁷³ Πίνακας 32, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 20.

Περίοδος πολέμου, κατοχής και εμφυλίου 1940-49

Οι αλλαγές που προκάλεσε ο πόλεμος στην εικόνα της πόλης

Τον Ιανουάριο του 1940 ξεκινά μια νέα δεκαετία που θα σημαδέψει την ελληνική ιστορία με ένα πόλεμο, μια κατοχή κι ένα εμφύλιο με φοβερές συνέπειες για τον πληθυσμό και τη χώρα. Λίγο πριν τον πόλεμο, οι εξελίξεις στην Ευρώπη είχαν προετοιμάσει το κλίμα για την επερχόμενη καταστροφή. Η ζωή συνεχιζόταν κανονικά μέσα σε κλίμα φορτισμένο, όταν ξέσπασε ο πόλεμος με την Ιταλία, στις 28 Οκτωβρίου 1940. Η γενική επιστράτευση που διατάχτηκε στέρησε το νησί από τον ανδρικό πληθυσμό και συνάμα από το εργατικό δυναμικό του. Οι αγροτικές εργασίες έμειναν στη μέση, η οικονομία του νησιού παγώνει. Η μάχη της Κρήτης λίγους μήνες αργότερα θα διεξαχθεί απουσία του μάχιμου πληθυσμού που δεν έχει προλάβει να επιστρέψει, καθώς οι συγκοινωνίες έχουν παραλύσει. Πολλοί από αυτούς βρίσκονται, μαζί με πολλούς άλλους συναγωνιστές τους, εγκλωβισμένοι στην πρωτεύουσα που είναι σταθμός για να βρουν μέσο να γυρίσουν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους.⁷⁴ Κάποιοι δεν θα αντέξουν στις κακουχίες και δεν θα επιστρέψουν ποτέ.⁷⁵

Στο τέλος του Μάη του 1941 οι Γερμανοί καταλαμβάνουν τους νομούς Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και αναλαμβάνουν τη διοίκησή τους, ενώ οι Ιταλοί το νομό Λασιθίου. Έδρα της διοίκησης του Festa kreta (Φρουρίου Κρήτης) ορίστηκαν τα Χανιά και πρώτος στρατιωτικός Διοικητής ήταν ο στρατηγός Αντρέ, ο οποίος διόρισε ως γραμματέα της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης το Γεώργιο Δασκαλάκη⁷⁶ και νομάρχη του νομού Χανίων το γερμανό υπήκοο Ερρίκο Περμανσλάγκερ.⁷⁷ Δήμαρχος διορίστηκε ο απόστρατος αξιωματικός της Χωροφυλακής Νικόλαος Σκουλάς.⁷⁸ Οι Γερμανοί στην αρχή δεν έκαναν καμιά αλλαγή στις ελληνικές υπηρεσίες, οι οποίες λειτουργούσαν σύμφωνα με τους ελληνικούς νόμους, όπως και πριν την γερμανική κατοχή. Η γερμανική διοίκηση στα Χανιά αρχίζει, ουσιαστικά, από την 1^η Ιουνίου 1941 και έχει να αντιμετωπίσει μια σειρά από σημαντικά προβλήματα, όπως η συνεχιζόμενη αντίσταση του λαού, ο έλεγχος και η διοίκηση μιας εντελώς ξένης στη νοοτροπία περιοχής, το επισιτιστικό πρόβλημα, η ανοικοδόμηση μιας πόλης κατεστραμμένης κατά ένα μεγάλο μέρος.

Οι βομβαρδισμοί που σημειώνονται τόσο από τους Γερμανούς, αρχής γενομένης από το Μάη του 1941, όσο και από τους συμμάχους λίγο αργότερα, θα καταστρέψουν ένα τμήμα από το ιστορικό κομμάτι της παλιάς πόλης και θα αλλοιώσουν οριστικά την εικόνα της. Ειδικότερα, πλήττονται οι συνοικίες Καστέλι,

⁷⁴Μ. Mazawer, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, η εμπειρία της κατοχής*, Αθήνα 1994, σελ. 63.

⁷⁵Γ. Κ. Λεντάρη, *Ιατρική και Γιατροί των Χανίων*, τομ. Α', Χανιά 1999, σελ. 243-45: Βασιλάκης Κων/νος, γιατρός, πέθανε από τις κακουχίες του πολέμου και την πείνα το 1941, αποκλεισμένος στην Αθήνα.

⁷⁶Καταγόταν από πατέρα κρητικό και μητέρα γερμανίδα και ο ίδιος ανατράφηκε και μεγάλωσε στη Γερμανία. Γ. Δ. Τσίβη, *Χανιά: Κατοχή και Αντίσταση*, Αθήνα 1985, σελ. 18-19.

⁷⁷Βρισκόταν στα Χανιά μαζί με τον πατέρα του, ως ειδικός μηχανικός των κυλινδρόμυλων Σούδας. Γ. Δ. Τσίβη, *ό.π.*, σελ. 19.

⁷⁸Γ. Δ. Τσίβη, *ό.π.*, σελ. 19.

Σπλάντζια και Χιόνες από την παλιά πόλη και ανατολικότερα η περιοχή του Κουμ Καπί και της Χαλέπας.⁷⁹ Καταστροφές υπάρχουν και στο εσωτερικό της πόλης αλλά οι κυριότερες σημειώνονται στον παραλιακό άξονα. Η συνοικία που υπέστη τις περισσότερες καταστροφές ήταν το Καστέλι, όπου ήταν συγκεντρωμένα και τα περισσότερα κτίσματα βενετσιάνικης και τουρκικής αρχιτεκτονικής. Μνημεία που έδιναν την εικόνα μιας βενετσιάνικης πόλης σε μικρογραφία, παρά το τούρκικο και βυζαντινό στοιχείο που συνυπήρχε, όπως ο καθεδρικός ναός της Παναγίας Duomo, κτισμένος στο κέντρο του Καστελίου και η μονή της Santa Maria dei miracoli, υπέστησαν σοβαρές καταστροφές από το βομβαρδισμό του 1941.⁸⁰

Καταστροφές υπέστησαν και άλλα μνημεία σε άλλες συνοικίες της παλιάς πόλης, όπως το χαμάμ με τα θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα στη συνοικία των Εισόδων, κοντά στο σιντριβάνι, οι πύλες του βυζαντινού τείχους, τα χριστιανικά καταστήματα που ήταν κτισμένα μπροστά από το βυζαντινό τείχος στην ίδια συνοικία, οι υπόγειες θολωτές κρήνες της Σπλάντζιας, ένα από τα νεώρια του Μογο στην περιοχή Χιόνες στο ανατολικό σημείο του λιμανιού⁸¹ καθώς και το κτίριο της Δημοτικής Αγοράς, το Δημοτικό Νοσοκομείο και άλλα δημόσια κτίρια σε κεντρικότερα σημεία της πόλης. Ακόμα ολοκληρωτική καταστροφή υπέστησαν η Μεγάλη Συναγωγή στην Εβραϊκή συνοικία και το πολιτιστικό κέντρο «Χρυσόστομος» που διέθετε σπάνια βιβλιοθήκη.⁸²

Παράλληλα, σημαντικές ήταν οι καταστροφές σε ιδιωτικούς χώρους όπως επιχειρήσεις, καταστήματα και σπίτια⁸³ αλλά και σε δημόσιους όπως οι λίγοι ασφαλοστρωμένοι δρόμοι που συνέδεαν τα κέντρα παραγωγής με την πόλη και οι μεγάλες αποθήκες που προστάτευαν τα αγαθά που εισάγονταν και εξάγονταν από την πόλη.⁸⁴ Όλες αυτές οι καταστροφές οδήγησαν πολλούς κατοίκους σε οικονομική και επιχειρηματική δυσπραγία και κάποιους σε οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση.⁸⁵

Η πόλη των Χανίων παρουσιάζει εικόνα καταστροφής: σπίτια μισογκρεμισμένα, μνημεία κατεστραμμένα, ερείπια και οικοδομικά υλικά στη μέση του δρόμου, πλατείες άμορφες. Σύμφωνα με τον απολογισμό που έγινε μεταπολεμικά, η πόλη θεωρήθηκε από το αρμόδιο υπουργείο ανοικοδομήσεως ως

⁷⁹Μ. Ανδριανάκης, *Η παλιά πόλη των Χανίων*, Χανιά 1997, σελ. XLV 45 και Εφημ. *Κήρυκας*, 19 Απριλίου 1949, σ. 1-2. (άρθρο όπου αναφέρονται ονόματα και διευθύνσεις βομβόπληκτων.)

⁸⁰Μ. Ανδριανάκης, *ό.π.*, σελ. 100C, 108 CVIII.

⁸¹Μ. Ανδριανάκης, *ό.π.*, σελ. XLIX 49, 132 CXXXII-133 CXXXIII, XCI 91.

⁸²Για τη Συναγωγή βλ. *Ματιές στην παλιά πόλη*, Γ.Κ.Υ. 2ου ΤΕΛ Χανίων, Χανιά 1994, σελ. 43 και για τον «Χρυσόστομο» Σ. Σπανάκης, *Κρήτη :Τουρισμός, Ιστορία, Αρχαιολογία Δυτικής Κρήτης*, Ηράκλειο 1983, σελ. 467.

⁸³Μερικές από τις μεγάλες επιχειρήσεις που καταστράφηκαν ολοσχερώς ήταν οι κυλινδρόμυλοι Κρήτης Α. Ε. στη Σούδα, η Ελαιουργία Ελλάδος Α.Ε (ΕΤΕΛ) , η βιομηχανία πλεκτών Μαλινάκης , επιχειρήσεις που αναδιαρθρώθηκαν μετά τον πόλεμο. Καταστροφές όμως υπέστησαν και άλλες επιχειρήσεις όπως βυρσοδευεία και καταστήματα. Θ. Χ. Αμουτζόπουλος, *Γενικός οδηγός Χανίων*, Χανιά 1963, σελ. 218-219 και Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Αρχείο Γερμανικής Κατοχής, φάκελος Β'.

⁸⁴L. Albaugh, *ό.π.*, σελ. 345.

⁸⁵Πολλοί άνθρωποι, επειδή έκλεισαν έστω και προσωρινά επιχειρήσεις, οδηγήθηκαν στην ανεργία. Επίσης άνεργοι ήταν και διάφοροι επαγγελματίες επειδή στην κατοχική περίοδο δεν είχε ζήτηση η εργασία τους. Για την εξαθλίωση βλ. «Η ζωή των Χανίων όπως ακριβώς έχει. Άστεγους», Εφημ. *Δημοκράτης*, 25 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1.

«βομβόπληκτη» κατά 40%, ενώ το Ηράκλειο κατά 30%.⁸⁶ Πιο συγκεκριμένα 800 περίπου οικήματα και καταστήματα ξεθεμελιώθηκαν. Άλλα 800 περίπου έπαθαν ζημιές 60-80%, ενώ γύρω στα 600 σπίτια υπέστησαν καταστροφή σε ποσοστό μικρότερο του 60% και μεγαλύτερου του 30%. Τέλος μερικά ακόμα κτίρια υπέστησαν ζημιές κάτω του 30% (πορτοπαράθυρα, στέγες, μέρος των τοίχων κλπ).⁸⁷

Στον ιδιωτικό τομέα, όσοι είχαν την οικονομική δυνατότητα και είχαν κάποιες καταθέσεις στην τράπεζα έκαναν αίτηση για πιστώσεις,⁸⁸ ώστε να μπορέσουν να επισκευάσουν το σπίτι τους ή την επιχείρησή τους άμεσα. Κάποιες από αυτές τις αιτήσεις εγκρίθηκαν, δεν γνωρίζουμε όμως για το σύνολο των αιτήσεων, ώστε να δούμε αν άλλαξε η όψη της πόλης όσον αφορά στους ιδιωτικούς χώρους. Όμως, η πλειοψηφία των πληγέντων ανήκε στις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις, αφού οι βομβαρδισμοί, αν εξαιρέσουμε το Καστέλι, έπληξαν κυρίως εργατικές πυκνοκατοικημένες περιοχές όπως τη Σπλάντζια και τις Χιόνες. Έτσι οι άνθρωποι αυτοί βρέθηκαν στο δρόμο.

Για τους δημόσιους χώρους γνωρίζουμε ότι εγκρίνεται τον Απρίλιο του 1941 η δαπάνη για την επισκευή της στέγης της Αγοράς και τον Ιούλιο του 1943 η δαπάνη για την επισκευή του κατεστραμμένου καταστρώματος μέσα στην Αγορά, καθώς και δαπάνες για άλλα έργα που αφορούν στην επισκευή του κτιρίου της Αγοράς, συνολικού προϋπολογισμού 2.810.000 δρχ.⁸⁹ Επίσης, εντέλλονται οι αρμόδιες αρχές από το γενικό γραμματέα Γ. Δασκαλάκη να προβούν στην άμεση επισκευή του μεγάρου της γενικής διοικήσεως και να επισκευαστεί η πλατεία γύρω από αυτό.⁹⁰ Δίνεται επίσης εντολή για την επισκευή του Κεντρικού Νοσοκομείου και των δύο παραρτημάτων του Στρατιωτικού Νοσοκομείου.⁹¹ Βλέπουμε λοιπόν ότι οι αρχές κατοχής μεριμνούν τουλάχιστον για τα κτίρια που θα εξυπηρετούν τις ανάγκες τους. Επίσης, στις άμεσες προτεραιότητες της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης ήταν και η επισκευή των δρόμων της πόλης και της υπαίθρου.⁹² Φυσικά όλα αυτά τα έργα γίνονται από τους κατοίκους της πόλης με τη μορφή της υποχρεωτικής εργασίας.

⁸⁶Εφημ. *Λευτεριά*, 27 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1. Επίσης βλ. πίνακα με καταστραφέντα κτίρια στο νομό και την πόλη Χανίων στον L. Albaugh, *ό.π.*, σελ. 506.

⁸⁷Τ. Περακάκης, «Τα προβλήματα των βομβόπληκτων», *Μαχόμενη Κρήτη*, Χανιά Νοέμβριος 1946, σελ 69.

⁸⁸Αρκετές αιτήσεις για πιστώσεις που προορίζονται για την επισκευή σπιτιών και την αντιμετώπιση των πρώτων αναγκών των ανθρώπων βρίσκουμε στο φάκελο Ε΄ του Α(ρχείου) Γ(ενικού) Γ(ραμματέως) Γ(ερμανικής) Δ(ιοικήσης) Κ(ρήτης) τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1941.

⁸⁹Ζ. Σημανδηράκη, *Δημοτική Αγορά- 80 χρόνια, 1913-1993*, Χανιά 1993, σελ.134.

⁹⁰Ι(στορικό) Α(ρχείο) Κ(ρήτης), Α(ρχείο) Γ(ερμανικής) Σ(τρατιωτικής) Δ(ιοικήσεως) Κ(ρήτης) 1941-42, Φάκελος Β΄.

⁹¹ΙΑΚ, Α ΓΣΔΚ 1941-1942, ό.π.

⁹²ΙΑΚ, Α ΓΣΔΚ 1941-42, Φάκελος Γ΄.

Το επισιτιστικό ζήτημα

Πως αντιμετωπίστηκε από τις Δυνάμεις Κατοχής, το Κράτος και τους επίσημους φορείς

Το επισιτιστικό ζήτημα απασχόλησε από την πρώτη στιγμή τις δυνάμεις κατοχής και αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης σε μια από τις πρώτες συσκέψεις των αρχών κατοχής, που έγινε την 1^η Ιουλίου 1941, με στελέχη της δημόσιας διοίκησης του νομού, μεταξύ των οποίων οι νεοδιορισθέντες γενικός γραμματέας, νομάρχης, δήμαρχος, διευθυντής της αγροτικής τράπεζας και άλλοι.⁹³ Στη σύσκεψη αυτή ξεκαθαρίστηκε από το διοικητή της επιμελητείας Müller ότι δεν έπρεπε να ελπίζουν σε εισαγωγή τροφίμων αλλά έπρεπε να εξασφαλίσουν τον επισιτισμό του πληθυσμού στηριζόμενοι στην εγχώρια παραγωγή. Ξεκινά λοιπόν μια προσπάθεια, από όλους τους αρμόδιους φορείς να εφαρμόσουν μια αγροτική πολιτική η οποία έχει στόχο να αξιοποιήσει όσο το δυνατόν καλύτερα την υπάρχουσα παραγωγή, ώστε να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την επιβίωση του πληθυσμού και να συντηρήσει την κτηνοτροφία. Παράλληλα ξεκινά σχεδιασμός για την αγροτική πολιτική της επόμενης περιόδου για να εξασφαλιστεί ο επισιτισμός του πληθυσμού.

Αναφορικά με το θέμα της διαχείρισης των υπαρχόντων πόρων που, όπως αναφέρθηκε, ήταν βασική προϋπόθεση για την εξασφάλιση της διατροφής, ο διευθυντής του υποκαταστήματος της Αγροτικής Τράπεζας στα Χανιά Τηλέμαχος Παγκάρας στέλνει μια έκθεση στο διοικητή της Γερμανικής Στρατιωτικής Διοίκησης Κρήτης στις 9 Ιουλίου 1941, στην οποία υπολογίζει πόσο σιτάρι χρειάζεται για να εξασφαλιστεί στο σύνολο του πληθυσμού, αγροτικού και αστικού, η αναγκαία ποσότητα ψωμιού που χρειάζεται κάθε άτομο για να καλύψει καθημερινά τις διατροφικές του ανάγκες.⁹⁴ Αν δούμε λοιπόν συγκριτικά τον πίνακα 4α και 4β που παρουσιάζει την απαιτούμενη ποσότητα σε σιτάρι για τη διατροφή του πληθυσμού, πάντα βέβαια σύμφωνα με τους περιορισμούς της κατανάλωσης, με τον πίνακα 1 που παρουσιάζει την εγχώρια παραγωγή σιταριού, τόσο για την Κρήτη γενικά, όσο και για το νομό Χανίων ειδικότερα, θα διαπιστώσουμε, ότι οι αρχές είχαν στη διάθεσή τους λίγο περισσότερη από τη μισή ποσότητα που είχε ανάγκη ο πληθυσμός για να διατραφεί.

Γενικά, όσον αφορά στο νησί η παραγωγή σιτηρών για την περίοδο 1940-41 ήταν περίπου 10.000 τόνοι⁹⁵ και οι ανάγκες, με τους μικρότερους υπολογισμούς, ανέρχονταν σε 20.700 τόνους. Επομένως μόλις που καλύπτονται στο μισό περίπου οι ανάγκες του πληθυσμού. Αν τώρα εξετάσουμε μεμονωμένα κάθε νομό, για την περιοχή του νομού Χανίων που μας απασχολεί ειδικότερα, θα

⁹³ΙΑΚ, Α ΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

⁹⁴Ο υπολογισμός αυτός, όπως φαίνεται και στον πίνακα 4^α, παράρτημα, μέρος Β', σελ. 4, γίνεται με δύο τρόπους. Στην πρώτη περίπτωση θεωρείται ως βάση για τη μερίδα κατά άτομο τα 75 δράμια ψωμί και στη δεύτερη τα 60 δράμια ψωμιού. Όπως φαίνεται και στους πίνακες του παραρτήματος μπορούμε να μιλήσουμε παίρνοντας ως βάση την ελάχιστη κατανάλωση ψωμιού δηλαδή τα 60 δράμια. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

⁹⁵Ο αριθμός αυτός προκύπτει αν αφαιρεθούν από τους 27.000 τόνους οι 17.000 για την διατροφή των ζώων και την επόμενη σπορά. Πίνακας 4^α, παράρτημα, μέρος Β', σελ. 4. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, φάκελος Β'.

καταλήξουμε στα ίδια σχεδόν συμπεράσματα.⁹⁶ Πιο συγκεκριμένα, αν ανατρέξουμε στους πίνακες 1 και 2 τους παραρτήματος, που παρουσιάζουν το μέσο όρο καλλιέργειας και παραγωγής σιτηρών για την τελευταία 5ετία, και για την περίοδο 1941-42 θα διαπιστώσουμε ότι ο πόλεμος και οι ειδικές συνθήκες που δημιούργησε συνέβαλαν στην ένταση ενός ήδη υπάρχοντος προβλήματος: την αδυναμία της παραγωγής να καλύψει τις ανάγκες του πληθυσμού σε σιτάρι καθιστώντας απαραίτητη την εισαγωγή του προϊόντος.⁹⁷

Η ίδια αδυναμία παρατηρείται και στους άλλους νομούς. Ακόμα και ο νομός Ηρακλείου, παρά τα εύφορα εδάφη που διαθέτει, όπως την πεδιάδα της Μεσσαράς, δεν κάλυπτε με την παραγωγή του, τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και σε περίοδο πολέμου, τις ανάγκες του πληθυσμού του.⁹⁸ Παρόλα αυτά οι δυνάμεις κατοχής με έγγραφό τους ζητούν από την νομαρχία Ηρακλείου τον Αύγουστο του 1941 μετά τη συγκέντρωση των προϊόντων να μεριμνήσουν για την αγορά σιτηρών που θα εφοδιάσουν το νομό Χανίων.⁹⁹

Η απάντηση του νομάρχη του νομού Ηρακλείου είναι αποκαλυπτική για το ποια είναι η αγροτική πραγματικότητα. Αναφέρει ότι, παρά την οργάνωση Υπηρεσίας Συγκεντρώσεως Σιτηρών με δώδεκα συνεργεία από τον προηγούμενο χρόνο, εντούτοις οι προσπάθειές τους δεν είχαν το αναμενόμενο αποτέλεσμα, γιατί από τις γειτονικές επαρχίες των σιτοπαραγωγών έσπευσαν και, προσφέροντας ασύγκριτα μεγαλύτερες τιμές από τις ορισμένες από το κράτος, αγόρασαν από τις πρώτες κιόλας μέρες του αλωνισμού μεγάλες ποσότητες σιτηρών.¹⁰⁰ Διαφαίνεται λοιπόν μέσα από τις κινήσεις αυτές η πρόθεση των αγροτών να εκμεταλλευτούν μόνοι τους την παραγωγή τους.

Σύμφωνα με την προαναφερόμενη έκθεση υπολογισμού των αναγκαίων ποσοτήτων σε τρόφιμα, οι ίδιοι περιορισμοί συναντώνται τόσο στα όσπρια, όσο και στη ζάχαρη και στο ρύζι. Στην περίπτωση των οσπρίων στον πίνακα για το νομό Χανίων φαίνεται ότι οι ανάγκες ανέρχονται περίπου σε 2.500 τόνους ετησίως. Η παραγωγή οσπρίων στο νομό για την περίοδο 1940-41 ήταν 882 τόνοι. Αν αφαιρέσουμε και ένα ποσοστό για το σπόρο, όπως έγινε με το σύνολο της

⁹⁶Αφού οι ανάγκες για το σύνολο του πληθυσμού υπολογίζονται σε 4.680 τόνους και η παραγωγή ανέρχεται σε 2.700 τόνους καλύπτοντας λίγο περισσότερο από το μισό των αναγκών. Πίνακας 4β, ό.π., σελ. 4. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, φάκελος Β'.

⁹⁷Οι ανάγκες σε σιτάρι εντείνονται με τη μείωση της παραγωγής την περίοδο 1941-42, πίνακας 1, παράρτημα, ό.π., σελ. 1. και πίνακας 2, παράρτημα, ό.π., σελ. 2. ΙΑΚ, ό.π.

⁹⁸ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 41-42, φάκελος Γ'. Σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα των τελευταίων ετών ο νομός Ηρακλείου παρουσίαζε έλλειμμα για την διατροφή του, 7.000 περίπου τόνους. Το έλλειμμα αυτό αυξήθηκε την περίοδο του πολέμου καθώς όπως φαίνεται και στον πίνακα 1, ό.π. σελ. 1.

⁹⁹Το ενδιαφέρον αυτό δικαιολογείται γιατί τα Χανιά είναι η έδρα της διοικήσεως και εκεί βρίσκεται η πλειοψηφία των αρχών κατοχής. Αυτό φαίνεται και σε έγγραφο της νομαρχίας Ηρακλείου «αναγνωρίζοντας την ανάγκη λόγω της επιβεβλημένης εκ των περιστάσεων, αλληλεγγύης μεταξύ των διαφόρων Νομών της Κρήτης, να ενισχυθώσι κατά το δυνατόν περισσότερο οι επισιτιστικάί ανάγκες του Νομού Χανίων.» (Η υπογράμμιση υπάρχει στο έγγραφο). ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 41-42, φάκελος Γ'.

¹⁰⁰Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι «οι μη σιτοπαραγωγικάί Επαρχίαί του Νομού Ηρακλείου (Πεδιάδος, Υεμένους, Μαλεβιζίου) και των τοιούτων των γειτονικών Νομών (Μυλοποτάμου, Αμαρίου, Αγ. Βασιλείου και Λασηθίου) έσπευσαν αθρόαι και από τας πρώτας ημέρας του αλωνισμού ηγόρασαν από τας σιτοπαραγωγικάς Επαρχίας του Νομού μεγάλας ποσότητας σιτηρών προσφέρονσαι υψηλάς τιμάς ασυγκρίτως ανωτέρας των ορισθεισών υφ' ημών, δηλ. 14 δρχ. δια την κριθήν και 18 δια τον σίτον». ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 41-42, φάκελος Γ'.

παραγωγής, ποσοστό ανάλογο εκείνου που αφαιρέθηκε από το γενικό σύνολο, δηλαδή το 1/7 περίπου, τότε το υπόλοιπο είναι περίπου 2.000 τόνοι. Άρα, σύμφωνα και με την παραγωγή οσπρίων, στο Ν. Χανίων δεν καλύπτονται ούτε οι βασικές ανάγκες του πληθυσμού.¹⁰¹ Παρότι η κατανάλωση είναι περιορισμένη στο 1/3 σχεδόν της αρχικής και πάλι δεν επαρκεί η παραγωγή.

Υπάρχουν όμως και προϊόντα στα οποία προπολεμικά υπήρχε επάρκεια και δε γίνονταν εισαγωγές, αντίθετα κάποια από αυτά εξαγόταν. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Κρήτη έχει εύφορο έδαφος, παράγει άφθονο λάδι, φρούτα, λαχανικά και πατάτες που καλλιεργούνται κυρίως στα οροπέδια του Ομαλού και του Λασιθίου. Επίσης στην πεδιάδα της Μεσσαράς, στο Ηράκλειο, καλλιεργείται σιτάρι και σταφίδα. Στα Χανιά ειδικότερα, όπως φαίνεται και από τον πίνακα εξαγωγών για την προπολεμική περίοδο¹⁰² παράγονται κάστανα, αμύγδαλα και καρύδια, πατάτες, εσπεριδοειδή, λαχανικά και λάδι. Παράλληλα, υπάρχει και ένας σημαντικός αριθμός ζώων αφού κυρίως στα ορεινά χωριά ασχολούνται με την κτηνοτροφία¹⁰³ και την τυροκομία. Ακόμα, ο βόρειος άξονας των Χανίων ήταν μια από τις σημαντικότερες αλιευτικές περιοχές της Κρήτης.¹⁰⁴ Δεν είναι τυχαίο ότι οι κατακτητές αμέσως μόλις εδραίωσαν την εξουσία τους, εξέδωσαν διαταγή στους νεοδιορισμένους νομάρχες να συγκεντρώσουν πληροφορίες για τα εμπορεύματα που είναι διαθέσιμα για εξαγωγή.¹⁰⁵ Παρ' όλες όμως τις πληροφορίες αλλά και τις προσδοκίες που είχαν, η απάντηση των νομαρχών ήταν κατηγορηματική. Δεν υπήρχαν αποθέματα για εξαγωγή.¹⁰⁶

Πράγματι, η τελευταία χρονιά λόγω του πολέμου ήταν δύσκολη. Τα περισσότερα υποζύγια επιτάχτηκαν και το μεγαλύτερο μέρος του εργατικού πληθυσμού επιστρατεύτηκε. Έτσι καλλιεργήθηκαν λιγότερα στρέμματα γης, περίπου τα 3/4 του μέσου όρου καλλιεργήσιμων εκτάσεων της τελευταίας πενταετίας¹⁰⁷ με αποτέλεσμα και η παραγωγή να είναι μικρότερη. Όσοι είχαν αποθέματα τα έκρυψαν και έτσι ήδη από τους πρώτους μήνες της κατοχής διαφαίνονταν ότι θα προέκυπτε μεγάλο πρόβλημα, ιδιαίτερα στην πόλη. Στα πλαίσια της προσπάθειας να αντιμετωπιστεί άμεσα το πρόβλημα αυτό, ο διευθυντής της αγορανομικής εποπτείας Β. Μαραγκουδάκης στέλνει μια έκθεση προς τη Γενική Διοίκηση Κρήτης την 9^η Ιουλίου 1941 στην οποία προτείνει μια σειρά μέτρων. Ανάμεσα στα άλλα ζητά να γίνει αποκέντρωση του πληθυσμού στην ύπαιθρο, να επιδοθούν υποχρεωτικά οι κάτοικοι που είναι ικανοί σε γεωργικές εργασίες γρήγορης απόδοσης τροφίμων και να εκμεταλλευτούν την αλιεία.¹⁰⁸

Στο θέμα της αποκέντρωσης αναφέρεται και ο διοικητής Müller στις 18 Αυγούστου 1941 στην ανακοίνωση που εκδίδει¹⁰⁹ στην οποία επισημαίνεται η

¹⁰¹ Πίνακας, 6^α, 6β, παράρτημα, μέρος Β', σελ. 6. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, φάκελος Β'.

¹⁰² Θ. Αμουντζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 233.

¹⁰³ Βλ. και πίνακες 3α, 3β, παράρτημα, μέρος Β', σελ. 3.

¹⁰⁴ L. Albaugh, *ό.π.*, σελ. 62-63.

¹⁰⁵ ΙΑΚ, Α ΓΣΔΚ 1941-42, Φάκελος Β'.

¹⁰⁶ ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, *ό.π.*

¹⁰⁷ Πίνακας 1, παράρτημα, μέρος Β', σελ. 1.

¹⁰⁸ ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Ε' (στο έγγραφο ο Β. Μαραγκουδάκης υπογράφει ως Διευθυντής Αγορανομικής Εποπτείας ενώ σε άλλο έγγραφο υπογράφει ως Διευθυντής Αγορανομίας), ΙΑΚ, ΑΓΓΓΔΚ 1941, φάκελος Ε'.

¹⁰⁹ ΙΑΚ, Αρχείο Γερμανικής Κατοχής, 1941-42 τομ. Α'.

συνεχής συρροή κατοίκων στην πόλη¹¹⁰ χωρίς κανένα έλεγχο, γεγονός επικίνδυνο για τον επισιτισμό της πόλης. Για το λόγο αυτό διατάσσονται όσοι δεν ήταν μόνιμοι κάτοικοι της πόλης πριν την 1^η Νοεμβρίου 1940 να διωχθούν. Εξαιρούνται όσοι ασχολούνται με επαγγέλματα πρώτης ανάγκης όπως οι οικοδόμοι, οι κλειθροποιοί, οι τεχνικοί κ.ά.¹¹¹ Επίσης το ίδιο ισχύει και για τους μόνιμους κατοίκους που δεν έχουν επιστρέψει μέχρι της 15 Αυγούστου 1941 και τις οικογένειές τους. Ακόμα διατάσσονται να εγκαταλείψουν την πόλη όλοι όσοι μέχρι την 10η Σεπτεμβρίου δεν αποδείξουν ότι εργάζονται σε μόνιμη εργασία. Όλοι όσοι αποφασίζεται να απομακρυνθούν θα αποκλείονται από την παροχή δελτίων τροφίμων.¹¹²

Ένα μήνα αργότερα ο Β. Μαραγκουδάκης θα επανέλθει με δύο ακόμα εκθέσεις¹¹³ προς τις Δυνάμεις Κατοχής επαναλαμβάνοντας τις προτάσεις του για άμεση αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος. Προτείνει, μεταξύ άλλων, την επάνοδο στην πατρίδα των Κρητών στρατιωτών που έχουν αποκλειστεί στην Αθήνα, οι οποίοι θα ενισχύσουν τα εργατικά χέρια που ελλείπουν, αφού πολλοί πολίτες τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαιθρο απασχολούνται υποχρεωτικά σε έργα είτε ανοικοδόμησης της πόλης είτε άλλα έργα που εξυπηρετούν τις ανάγκες των Δυνάμεων Κατοχής. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος έλλειψης εργατικών χεριών για την καλλιέργεια, προτείνει να ανασταλεί η εντατική ανοικοδόμηση της πόλης, γιατί εκτός από εργατικά χέρια απασχολεί ζώα και δίτροχα τα οποία είναι απαραίτητα στην ύπαιθρο για τις γεωργικές εργασίες. Τις προτάσεις αυτές για τα εργατικά χέρια υιοθετεί και ο δήμαρχος Χανίων Ν. Σκουλάς στις μηνιαίες αναφορές του για ζητήματα της πόλης προς την Κομματатур, ένα χρόνο μετά από την έκθεση του διευθυντή της αγορανομικής εποπτείας, γεγονός που σημαίνει ότι το πρόβλημα συνεχίζει να υφίσταται με την ίδια ένταση. Επισημαίνει και αυτός την ανάγκη επιστροφής των στρατιωτών και την απαγκίστρωση του αγροτικού πληθυσμού από την υποχρεωτική εργασία.¹¹⁴

Επίσης τόσο ο Β. Μαραγκουδάκης όσο και ο Νικόλαος Σκουλάς θίγουν δύο ακόμα σημαντικά ζητήματα: την αναγκαιότητα της ελευθερίας της εργασίας και το αναφαίρετο δικαίωμα της διάθεσης του προϊόντος της εργασίας από τον κάτοχό της. Ειδικότερα, ο δήμαρχος στην έκθεσή του, επισημαίνει την ανάγκη να αγοράζονται από τους αγρότες τα σιτηρά που περισσεύουν, σε λογικές τιμές, για να μη θεωρούν ότι δεσμεύεται η περιουσία τους υπέρ της πόλης.¹¹⁵ Παράλληλα, θεωρεί ότι πρέπει να χορηγείται και στο χωρικό ρύζι, ζάχαρη, σαπούνι για να καλύψει τις ανάγκες του, έτσι ώστε να μη δημιουργείται το αίσθημα της εκμετάλλευσης και της αδικίας. Επιπλέον προτείνει κάθε χωρικός που φέρνει εκούσια 100 οκάδες λάδι να το πληρώνεται στην τιμή της διατίμησης και να παίρνει

¹¹⁰ Δες για το ζήτημα της συνεχούς συρροής κατοίκων από την ύπαιθρο στην πόλη και τα προβλήματα που προκύπτουν από τη συρροή αυτή στον Γ. Μαργαρίτη, *Από την ήττα στην εξέγερση, Ελλάδα : άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, σελ. 77.

¹¹¹ ΙΑΚ, Αρχείο Γερμανικής Κατοχής, τόμος Α'.

¹¹² ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, Κατοχή, Δημοτικά έγγραφα 1941-43, φάκελος Β'.

¹¹³ Η δεύτερη έκθεση κατατίθεται στις 14 Αυγούστου 1941 ενώ μαίνονται τα επεισόδια στο Σκινέ και τα γύρω χωριά και η τρίτη στις 25 Σεπτεμβρίου 1941 από την οποία αντλούμε τις πληροφορίες και για τις προηγούμενες εκθέσεις. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

¹¹⁴ ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, 1941-42, φάκελος Β'.

¹¹⁵ ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, 1941-42, φάκελος Β'.

επίσης στην τιμή της διατίμησης 5 οκάδες σαπούνι, ζάχαρη, 36 οκάδες αλεύρι και δέρματα, σύστημα που έχει ήδη δοκιμασθεί με επιτυχία από τις αρχές κατοχής.

Μέσα από τις προτάσεις αυτές έρχεται στην επιφάνεια ένα ζήτημα που φέρνει σε αντιπαράθεση, κατά τη διάρκεια του πολέμου, τους κατοίκους της πόλης με τους κατοίκους της υπαίθρου.¹¹⁶ Πιο συγκεκριμένα, από τη μια οι κάτοικοι της πόλης περιμένουν να ζήσουν από τα εβδομαδιαία δελτία με τις μικρές ποσότητες που τους χορηγούν, οι οποίες δεν επαρκούν για να καλύψουν την πείνα τους και να θρέψουν τα παιδιά τους, από την άλλη οι αγρότες αναγκάζονται να δίνουν το προϊόν της αγροτικής τους παραγωγής, όχι πια σε μια εντεταλμένη κυβέρνηση, αλλά στον εχθρό που πολέμησαν έναντι αυστηρά καθορισμένων τιμών που δεν τους επιτρέπουν να καλύψουν τις ανάγκες τους.¹¹⁷ Αυτή η κατάσταση δημιουργεί εντάσεις και γεννά μηχανισμούς αυτοπροστασίας, αφού το κράτος αδυνατεί να ανταποκριθεί ουσιαστικά στις υποχρεώσεις του. Έτσι, οι αγρότες αξιώνουν να ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους με άλλα προϊόντα¹¹⁸, κάτι στο οποίο δεν μπορούν να ανταποκριθούν οι κάτοικοι της πόλης αφού δε διαθέτουν από τα ζητούμενα είδη παρά μόνο τα υπολείμματα των εβδομαδιαίων δελτίων με τα οποία συντηρούνται.

Η αδυναμία του κράτους να αντιμετωπίσει τέτοια φαινόμενα οδήγησε σε προτροπή ίδρυσης και λειτουργίας συνεταιρισμών κατανάλωσης, μέσα από τις στήλες της εφημερίδας *Παρατηρητής*, για την ουσιαστική αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος.¹¹⁹ Προτείνεται μάλιστα οι συνεταιρισμοί αυτοί να ιδρυθούν κατά επαγγελματικές ή κλαδικές υποδιαιρέσεις, για παράδειγμα, οι δημόσιες υπηρεσίες να ιδρύσουν ένα συνεταιρισμό, οι τράπεζες, οι βιοτέχνες κ.λ.π. και να έλθουν σε απ' ευθείας συνεννόηση με τους παραγωγούς και τα εμπορικά κέντρα.¹²⁰ Ανάλογες προτροπές για σύσταση συνεταιρισμών είχαν γίνει από εφημερίδες της πρωτεύουσας προς τους πεινασμένους Αθηναίους ήδη από τον Οκτώβριο του 1941,¹²¹ ενώ και σε άλλες επαρχιακές πόλεις το συνεταιριστικό ρεύμα κατέκλυσε τους χώρους των εργαζομένων.¹²²

Συγκεκριμένα για τα Χανιά, η ίδρυση συνεταιρισμών κατανάλωσης επιβεβαιώνεται από ένα άρθρο¹²³ στο περιοδικό *Μαχόμενη Κρήτη*, στο οποίο αναφέρεται η σύστασή τους από την αρχή της κατοχής και ότι αποτέλεσαν όργανο ενότητας του λαού και πάλης για τον επισιτισμό του. Άλλα στοιχεία δε διαθέτουμε που να επαληθεύουν την πληροφορία αυτή και να μας ενημερώνουν λεπτομερέστερα για τον τρόπο λειτουργίας και δράσης των συνεταιρισμών αυτών. Η ύπαρξή τους όμως θα μπορούσε να δικαιολογηθεί, γιατί οι περισσότεροι εργαζόμενοι ήταν ήδη οργανωμένοι σε συνδικάτα, υπήρχε εργατικό κέντρο,

¹¹⁶ Γ. Μαργαρίτης, *ό.π.*, σελ. 71.

¹¹⁷ Τα χρήματα που εισπράττουν ως αποζημίωση δεν επαρκούν για να αγοράσουν είδη πρώτης ανάγκης που τους λείπουν, όπως ζάχαρη, σιτάρι, σαπούνι. ΙΑΚ, Αρχείο Γερμανικής Κατοχής, φάκελος Β'.

¹¹⁸ Εφημ. *Παρατηρητής*, 26 Νοεμβρίου 1941, σελ. 1 «Μίαν άλλην πληγήν ενέσκηψεν εις την πόλιν μας και τείνει να λάβη διαστάσεις είναι η αξιώσεις των παραγωγών της υπαίθρου να ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους με είδος.» και Μ. Μαζάουερ, *ό.π.*, σελ. 83.

¹¹⁹ Εφημ. *Παρατηρητής*, 25 Νοεμβρίου 1941, σελ. 1.

¹²⁰ Εφημ. *Παρατηρητής*, 26 Νοεμβρίου 1941, σελ. 1.

¹²¹ Γ. Μαργαρίτης, *ό.π.*, σελ. 102-105.

¹²² Παράδειγμα Βόλου βλ. Γ. Μαργαρίτης, *ό.π.*, σελ. 103.

¹²³ Ζ. Μαρκάκης, «Από τον επισιτιστικόν αγώνα στην κατοχή», *Μαχόμενη Κρήτη*, Οκτώβριος 1946, σελ. 1.

εμπορικό επιμελητήριο και πλήθος συλλόγων. Άρα, υπήρχε η απαραίτητη οργάνωση αλλά και η θέληση να αγωνιστούν όπως θα δούμε και παρακάτω.

Η αδυναμία κάλυψης των βιοτικών αναγκών, παρά τις προσπάθειες που έγιναν, επαναφέρει πιο επιτακτική από ποτέ την ανάγκη για εισαγωγή σιτηρών και άλλων ειδών πρώτης ανάγκης. Η πρώτη κρούση στην Αθήνα γίνεται στις 20 Αυγούστου του 1941 με επείγον τηλεγράφημα του γενικού γραμματέα γενικής διοικήσεως στο οποίο αναφέρεται η παντελής έλλειψη ψωμιού στην πόλη και στα περισσότερα χωριά.¹²⁴ Η απάντηση στην έκκληση αυτή θα δοθεί λίγους μήνες αργότερα με τη διάθεση για το νομό Χανίων μόλις 21 τόνων σιτηρών¹²⁵ για τη διατροφή του πληθυσμού. Στο έγγραφο επισημαίνεται ότι πρέπει να διατεθεί το ¼ της ποσότητας για καθένα από τους μήνες Νοέμβριο, Δεκέμβριο και Ιανουάριο με πρόσμειξη 30% χαρουπιού (ζητείται όμως να αποφευχθεί η πρόσμειξη της ποσότητας που προορίζεται για νοσοκομεία και ορφανοτροφεία) με εξαίρεση τα Χριστούγεννα που τίθεται στην κρίση της Κομμαντατούρ να διαθέσει μεγαλύτερη ποσότητα .

Ακόμα και με την πρόσμειξη όμως οι ανάγκες δεν καλύπτονται και γι' αυτό προτείνεται ένα σχέδιο διανομής που θα περιλαμβάνει μόνο ένα μέρος του πληθυσμού.¹²⁶ Εκείνο που ενδιαφέρει τις αρχές, όπως φαίνεται και από την ποσότητα που διατίθεται για το σκοπό αυτό, είναι να εξασφαλιστεί η παραγωγή της επόμενης χρονιάς. Έτσι διαθέτουν για τη σπορά σιτηρών σε Χανιά και Ρέθυμνο 350 τόνους σιτάρι.¹²⁷ Βέβαια σε σύγκριση με τις διαθέσιμες καλλιεργήσιμες εκτάσεις, είναι πάλι λιγότερη η διαθέσιμη ποσότητα για σπορά, γιατί δεν ήταν εφικτή η εξασφάλιση της απαραίτητης ποσότητας σιτηρών από την ηπειρωτική Ελλάδα. Παρά τις δυσκολίες πραγματοποιείται η σπορά και στην αναφορά προς το υπουργείο γεωργίας από τη γενική διοίκηση Κρήτης ο απολογισμός για το νομό Χανίων είναι θετικός,¹²⁸ αφού καλλιεργήθηκαν τόσες εκτάσεις όσες και το προηγούμενο έτος. Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε μια διάθεση από μέρους των Αρχών Κατοχής να καλυφθούν, κατά το δυνατόν, οι βασικές διατροφικές ανάγκες της πλειοψηφίας του πληθυσμού αλλά και του στρατού τους και συνάμα να εξασφαλιστεί η δυνατότητα εγχώριας παραγωγής που θα καλύψει την προσεχή περίοδο τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας σε κάθε νομό.

Ήδη από τον Ιούνιο του 1941 οι κάτοικοι της πόλης είχαν εφοδιαστεί με ατομικά δελτία παραλαβής τροφίμων. Η χορήγηση των δελτίων αυτών είχε γίνει βάσει υπεύθυνων δηλώσεων των ενδιαφερομένων, στις οποίες αναφέρονταν ο αριθμός των μελών κάθε οικογένειας. Για την εγκυρότητα των δηλώσεων αυτών έπρεπε να υπογράψει ο ιερέας κάθε συνοικίας για τους μόνιμους κατοίκους, ο

¹²⁴ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β΄.

¹²⁵Η διαφορά ανάμεσα στην μικρότερη παραγωγή και στις μεγαλύτερες ανάγκες δείχνει ότι οι τελευταίες δεν καλύπτονται. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β΄.

¹²⁶ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42. Προτείνεται να αγνοηθούν οι τρόφιμοι του ψυχιατρείου.

¹²⁷«Από την εκφορτωθείσαν ποσότητα σίτου θα χρησιμοποιηθούν 350 τόννοι δια σποράν, εις τους Νομούς Χανίων και Ρεθύμνης», ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 41-42, φάκελος Β΄.

¹²⁸ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β΄.

προϊστάμενος κάθε υπηρεσίας για τους δημόσιους υπαλλήλους, οι διευθυντές των νοσοκομειακών ιδρυμάτων για τους ασθενείς και ο διευθυντής των φυλακών για τους φυλακισμένους. Με τον τρόπο αυτό θα αποφεύγονταν τυχόν απάτες. Στους υποβάλλοντες πολλαπλές ή ψευδείς δηλώσεις θα επιβάλλονταν αυστηρές ποινές. Βέβαια η αυστηρότερη ποινή την περίοδο εκείνη ήταν η αφαίρεση του δελτίου. Η διανομή των τροφίμων θα γινόταν στην πόλη μέσω των συνοικιακών παντοπωλείων και αρτοποιείων τα οποία υποχρεούνταν να τηρούν βιβλία με τα ονόματα των πελατών τους κατά αλφαβητική σειρά, στα οποία θα αναγράφονταν ο αύξων αριθμός του δελτίου και ο αριθμός των ατόμων. Μέχρι την 1^η Ιουλίου 1941 είχαν υποβληθεί 22.549 ατομικά δελτία, αλλά από τις δυνάμεις κατοχής θεωρήθηκε ότι ο αριθμός ήταν μεγαλύτερος από τον πραγματικό και γι' αυτό θα διεξάγονταν περαιτέρω έλεγχοι.¹²⁹

Τα δελτία ήταν κάποια λύση αλλά οι μερίδες ήταν πολύ μικρές και οι άνθρωποι μόλις που ξεγελούσαν την πείνα τους. Επιπλέον οι τιμές των προϊόντων είχαν αυξηθεί, κάποιες είχαν διπλασιαστεί ή τριπλασιαστεί, ενώ η αύξηση των μισθών δεν ήταν ανάλογη.¹³⁰ Σε πρωτοσέλιδο άρθρο της τοπικής εφημερίδας *Παρατηρητής* στις 25 Νοεμβρίου 1941 γίνεται αναφορά στη δύσκολη θέση των εργατών λόγω του χαμηλού ημερομισθίου το οποίο φτάνει τις 194 δραχμές¹³¹ και εκφράζεται ανησυχία για το πώς θα μπορέσει η εργατική τάξη να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την επιβίωση των οικογενειών τους. Παράλληλα με τις δυσκολίες εξασφάλισης τροφής και ρουχισμού αυξάνονται και τα ενοίκια δυσχεραίνοντας ακόμα περισσότερο την κατάστασή τους.¹³² Όλα αυτά οδηγούν τους εργάτες να ζητήσουν αύξηση των ημερομισθίων, η οποία έχει ήδη δοθεί στην Αθήνα, αλλά δεν έχει ληφθεί η ανάλογη μέριμνα για την επαρχία λόγω αδυναμίας της διοίκησης.¹³³

Σε πιο δυσμενή θέση βρίσκονται οι ιδιωτικοί και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Οι πρώτοι, γιατί δουλεύουν σε επιχειρήσεις πολλές από τις οποίες κλείνουν προσωρινά ή αδυνατούν να τους πληρώσουν με μισθούς ανάλογους με το υψηλό κόστος ζωής. Σε άρθρο της 29ης Νοεμβρίου 1941 που δημοσιεύεται στον *Παρατηρητή*, όταν αρχίζει να διαφαίνεται ο δύσκολος χειμώνας του 1942, ενώ παράλληλα έρχονται τα νέα του μεγάλου αριθμού θανάτων λόγω πείνας από την πρωτεύουσα, αναφέρεται η άμεση ανάγκη αύξησης των αποδοχών των ιδιωτικών υπαλλήλων οι οποίοι «αντιμετωπίζουν συνεχώς την πείνα και την δυστυχία, με μισθούς γλισχροτάτους, ...υπάρχουν επιχειρήσεις οι οποίες ούτε το ελάχιστον όριον των μισθών δεν καταβάλλουν στους υπαλλήλους.» Οι δεύτεροι βρίσκονται σε δυσμενή θέση γιατί ο μισθός τους εξαρτάται από ένα κράτος που υπολείπεται. Λίγο αργότερα, το Φεβρουάριο του 1942, δημοσιεύεται

¹²⁹ Αναφορά του διευθυντή Αγορανομίας Β. Μαραγκουδάκη προς τη Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση Κρήτης, ΙΑΚ, ΑΓΓΔΚ 1941, φάκελος Ε'.

¹³⁰ Τιμές προϊόντων, πίνακας 8, παράρτημα, μέρος Β', σελ. 8-10. Μισθοί, πίνακας 13, παράρτημα, μέρος Β', σελ. 18-19. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β', και φάκελος Γ'.

¹³¹ Εφημ. *Παρατηρητής*, 24 Δεκεμβρίου 1941. Δημοσιοποιείται ένας κατάλογος με τιμές διαφόρων ειδών: κατά οκά, το σιτάρι κοστίζει 43 δρχ., οι φασόλες 88 δρχ., το λάδι 155 δρχ., το βούτυρο 450 δρχ., το κοτόπουλο 160 δρχ., το ψάρι 280δρχ. και το σαπούνη 205 δρχ., σελ. 1. Βλ. και πίνακα 8, ό.π., σελ. 8-10.

¹³² Εφημ. *Παρατηρητής*, 10 Δεκεμβρίου 1941, σελ. 1.

¹³³ Εφημ. *Παρατηρητής*, 7 Δεκεμβρίου 1941, σελ. 1.

πρωτοσέλιδο άρθρο στην Εφημερίδα που θίγει το θέμα των χαμηλών μισθών των δημοσίων υπαλλήλων και την αδυναμία του κράτους να καταβάλλει τους ανάλογους μισθούς ώστε αυτοί οι άνθρωποι να ζουν με αξιοπρέπεια.¹³⁴ Η ανησυχία για τους χαμηλούς μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων και για τις δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης τους εκφράζεται και σε άλλο άρθρο στον τύπο ένα χρόνο αργότερα και προβάλλεται το αίτημα για αύξηση των μισθών τους για να μπορέσουν να επιβιώσουν.¹³⁵

Υπήρχε βέβαια η δυνατότητα εξεύρεσης τροφίμων από την επαρχία, αφού ένας μεγάλος αριθμός κατοίκων της πόλης είχε γονείς ή συγγενείς που κατοικούσαν εκεί ή και χωράφια. Μπορούσε έτσι να βρει λάδι, εσπεριδοειδή, αβγά ίσως, χόρτα, λαχανικά. Όμως η πρόσβαση από και προς την επαρχία ήταν πιο δύσκολη από τις μετακινήσεις που γίνονταν από και προς την πρωτεύουσα την ίδια περίοδο. Τα αυτοκίνητα δημόσια ή ιδιωτικά είχαν επιταχθεί. Ελάχιστα είχαν άδεια να κυκλοφορούν¹³⁶ και αυτά εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των Δυνάμεων Κατοχής. Σύντομα άλλωστε η βενζίνη έγινε είδος πολυτελείας. Ακόμα όμως και αν υπήρχαν αυτοκίνητα, δεν υπήρχαν δρόμοι. Το πρόβλημα της συγκοινωνίας ήταν μεγάλο και πριν από τον πόλεμο καθώς οι περισσότεροι δρόμοι που συνέδεαν τα πεδινά με τα ορεινά χωριά ήταν χωματόδρομοι, συχνά αδιάβατοι. Οι μετακινήσεις γίνονταν μόνο με ζώα και με τα πόδια μέχρι το κοντινότερο χωριό που πήγαινε αυτοκίνητο. Οι βομβαρδισμοί χειροτέρεψαν την κατάσταση και τα περισσότερα ζώα, όπως είδαμε, είχαν επιταχθεί για τις ανάγκες του πολέμου. Τα λίγα που υπήρχαν ήταν δυσεύρετα και ακριβά. Κάποιοι δεν δίστασαν να κερδοσκοπήσουν από αυτή την ιστορία ζητώντας μεγάλα ποσά για να μεταφέρουν κόσμο και εμπορεύματα.¹³⁷

Εκτός όμως από το πρόβλημα της συγκοινωνίας, υπήρχε και η φορολογία των προϊόντων που εισάγονταν στην πόλη μέσω των σημείων ελέγχου που βρίσκονταν σε όλες τις εξόδους –εισόδους της πόλης.¹³⁸ Στα κέντρα αυτά είχαν τοποθετηθεί φοροεισπράκτορες από το δήμο και εισέπρατταν ως φόρο το 4% των γεωργικών προϊόντων που παράγονταν στα όρια του δήμου, συμπεριλαμβανομένων και των θερινών προϊόντων.¹³⁹ Το πλήθος όμως των διασκορπισμένων λαχανόκηπων σε διάφορα σημεία της αγροτικής περιφέρειας του δήμου Χανίων¹⁴⁰ επέβαλαν αρχικά την ανάγκη πρόσληψης προσωπικού και

¹³⁴ Εφημ. *Παρατηρητής*, 4 Φεβρουαρίου 1941, σελ. 1.

¹³⁵ Εφημ. *Παρατηρητής*, Ιανουάριος 1943, σελ. 1.

¹³⁶ ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, Φάκελος Β'.

¹³⁷ Η αισχροκέρδεια παρατηρείται και στις μεταφορές. Οι συγκοινωνίες της πόλης με την ύπαιθρο αραίωσαν, τα αυτοκίνητα μετά την κατάσχεση της βενζίνης αντικαταστάθηκαν από τροχοφόρα που τα σέρνουν άλογα. Η διαδρομή Χανιά – Καστέλι (Κίσσαμος), τριάντα χιλιόμετρα από τα Χανιά, κόστιζε 500 δρχ. και επιπλέον 15 δρχ. για μεταφορά κάθε είδους. Τα τιμολόγια που είχαν καθοριστεί από τις Αρχές Κατοχής ήταν 15 δρχ./χλμ. για τα επιβατικά και 22 δρχ. για τα φορτηγά: ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, 1941-42 φάκελος Α'.

¹³⁸ ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης- Κατοχή, δημοτικά έγγραφα, 1941-43, φάκελος Β'. Οι θέσεις που είχαν καθοριστεί για τους ελέγχους ήταν: προς Ακρωτήρι, θέση Φρούδια, προς Αποκόρωνα θέσεις Μπάριμου και Αγίου Ιωάννου, προς Μουρνιές- Κόκκινο Μετόχι, θέση Χρυσή Φωλιά, προς Κίσσαμο, συνοικία Βαρούσι, στη διασταύρωση της Πελεκαπίνας.

¹³⁹ ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης- Κατοχή, δημοτικά έγγραφα 1937-41, φάκελος Α'.

¹⁴⁰ Τα Χανιά είχαν πολλούς λαχανόκηπους στην περιφέρεια της πόλης που συνέβαλαν καθοριστικά στη διατροφή του πληθυσμού την περίοδο της κατοχής. ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης-Κατοχή, δημοτικά έγγραφα, 1942-43, φάκελος Β'.

στη συνέχεια, την επόμενη χρονιά, την ενοικίαση του δημοτικού φόρου μέσω δημοπρασίας στην αρχή για το ποσό των 2.000.000 δρχ.¹⁴¹ Στα δύσκολα χρόνια της κατοχής κάποιοι από τους ελεγκτές θα «κάνουν τα στραβά μάτια» στη μεταφορά κάποιων προϊόντων, με το αζημίωτο βέβαια¹⁴².

Από τα παραπάνω έσοδα που εισέπραττε ο δήμος αλλά και από άλλες πηγές όπως ενοίκια καταστημάτων και προσόδων, πωλήσεις οικοπέδων κ.α., θα μπορέσει να ασκήσει κοινωνική πολιτική που την είχαν απόλυτη ανάγκη οι δημότες. Αν εξετάσουμε τον προϋπολογισμό του δήμου, θα διαπιστώσουμε ότι χορηγούνται βοηθήματα σε τέως υπαλλήλους, σε άπορους, όπως και ότι διατίθενται χρήματα για τη διατροφή των νόθων και την ταφή των απόρων. Παράλληλα σε μηνιαία βάση δίνονται και επιχορηγήσεις στο δημοτικό νοσοκομείο και γηροκομείο. Η κοινωνική αυτή πολιτική ενισχύεται ιδιαίτερα καθώς πλησιάζουν τα Χριστούγεννα του 1941.

Οι καθημερινές αντιξοότητες που έχουν να αντιμετωπίσουν οι δημότες είναι μεγάλες καθώς τα τρόφιμα είναι ακριβά και δυσεύρετα, ιδιαίτερα το ψωμί. Υπάρχει ακρίβεια παντού ακόμα και στα ρούχα και στα παπούτσια¹⁴³, τα οποία είναι αναγκαία για να αντιμετωπισθεί το κρύο του χειμώνα. Το ίδιο επίσης συνέβαινε και με το κάρβουνο και τα καυσόξυλα.¹⁴⁴ Την ίδια περίοδο συντάξεις και μισθοί από το επίσημο κράτος έχουν παγώσει. Ο Δήμος προσπαθεί να ανταποκριθεί στις αυξημένες ανάγκες με αυξήσεις μισθών των δημοτικών υπαλλήλων, και αυξήσεις στα βοηθήματα που δίνει κάθε μήνα στους λεγόμενους «βοηθηματούχους»¹⁴⁵, καθώς επίσης με έκτακτα επιδόματα, λόγω ακρίβειας, σε όλους του υπαλλήλους του δήμου και στους έφεδρους οπλίτες. Ειδικά για τα Χριστούγεννα εγκρίθηκε από το δημοτικό συμβούλιο να δοθεί από τον προϋπολογισμό του δήμου το ποσό των 30.000 δρχ στους άπορους της πόλης.

Στο ποσό αυτό προστίθενται άλλες 50.000 δρχ. που διατέθηκαν επίσης για το σκοπό αυτό από το ταμείο του τμήματος Εθνικής Πρόνοιας Γενικής Διοικήσεως Κρήτης. Επίσης, ήδη από το υπουργείο Εθνικής Πρόνοιας και πριν από την περίοδο της κατοχής χορηγούνταν ένα σεβαστό ποσό στο νομό Χανίων για τις περιφερειακές υγειονομικές υπηρεσίες, την καταπολέμηση διαφόρων ασθενειών και ιδιαίτερα της φυματίωσης, την ενίσχυση νοσοκομείων, τη νοσηλεία απόρων. Εγκρίθηκε επίσης από τον προϋπολογισμό του δήμου η αύξηση κατά 50.000 δρχ του ποσού που χορηγείται για τη συντήρηση του δημοτικού γηροκομείου, ενώ χορηγήθηκε επιπρόσθετα το ποσό των 43.000 δρχ για αγορά καύσιμης ύλης, ενίσχυση του μισθού υπαλλήλων, συντήρηση γενικότερα του ιδρύματος, και το ποσό των 24.000 δρχ για επισκευές του κτιρίου από τους πρόσφατους

¹⁴¹Ενοικίαση του δημοτικού φόρου για το έτος 1942-43. Ενδιαφέρον είναι ότι η δημοπρασία επαναλήφθηκε αρκετές φορές. Είτε δεν διέθετε κάποιος τα χρήματα είτε δεν ήθελε να μπλεχτεί σε τέτοια υπόθεση. Αργότερα το ποσό ενοικίασης του φόρου φαίνεται να μειώνεται σε 200.000δρχ. ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης-Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα 1942-1943, φάκελος Β΄.

¹⁴²ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, ό.π.

¹⁴³Πίνακας 10, παράρτημα, μέρος Β΄, σελ. 13-15 και πίνακας 9, ό.π., σελ. 11-12. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, φάκελος Β΄.

¹⁴⁴Πίνακας 11, ό.π., σελ. 16.

¹⁴⁵Βοηθηματούχοι είναι οι συνταξιούχοι ή οι ανίκανοι για εργασία που παίρνουν κάποιο βοήθημα ως επίδομα. Εδώ μάλλον είναι οι ανίκανοι για εργασία γιατί οι συνταξιούχοι αναφέρονται ξεχωριστά.

βομβαρδισμούς.

Παράλληλα, αυξήθηκε το επίδομα που χορηγείται στη διατροφή των νόθων λόγω των αυξημένων αναγκών. Συνάμα, καθορίστηκαν κάποιοι κανόνες σύμφωνα με τους οποίους θα λειτουργούσε η υπηρεσία διατροφής νόθων και εκθέτων.¹⁴⁶ Σύμφωνα με αυτούς, η επίβλεψη της ανατροφής των νόθων ανατίθεται σε κάποιο δημοτικό υπάλληλο ο οποίος θα πρέπει να παρακολουθεί από κοντά την ανατροφή των παιδιών αυτών και να καταβάλλει στη νοθοτρόφο τη μηνιαία αποζημίωση, αφού πρώτα βεβαιώσει ο δημοτικός γιατρός ότι είναι καλά στην υγεία τους. Ο αριθμός των παιδιών αυτών διπλασιάστηκε στη δεκαετία του 1940 συγκριτικά με τη δεκαετία του 1930, ενώ σχεδόν τα μισά πέθαναν και κάποια υιοθετήθηκαν.¹⁴⁷ Η αύξησή τους δείχνει ότι ο πόλεμος διατάραξε τις ισορροπίες που διατηρούσε ο πληθυσμός ανάμεσα στις επιθυμίες και τους κοινωνικούς κανόνες. Τέλος ο δήμος αυξάνει το ποσό που χορηγεί για την ταφή των απόρων.¹⁴⁸

Ακόμα, μετά από απόφαση του υπουργού Γενικής Διοικήσεως συστήνεται, παραμονές Χριστουγέννων του 1941, επιτροπή υπό την επίτιμη προεδρεία του Επισκόπου Κυδωνίας και Αποκορώνου και υπό την προεδρεία του δημάρχου Χανίων με σκοπό την οργάνωση λαϊκών συσσιτίων. Στην επιτροπή, που ασχολήθηκε χωρίς χρονοτριβή με όλα τα διαδικαστικά θέματα μεταξύ των οποίων και ο καθορισμός των απόρων σε 3000 άτομα, διατέθηκε ως πρώτη δόση το ποσό του 1.000.000 δρχ.,. Ωστόσο δεν ήταν δυνατή η άμεση λειτουργία της ελλείπει τροφίμων.¹⁴⁹ Λίγες μέρες όμως μετά το νέο έτος, σε έγγραφο προς την Γενική Διεύθυνση Κρήτης, η νομαρχιακή επιτροπή συσσιτίου αναφέρει ότι κατόρθωσε να βρει στην περιοχή του νομού Χανίων φρούτα και λαχανικά σε περιορισμένη ποσότητα. Αναφέρει, επίσης, ότι ο αριθμός όσων θα δικαιούνταν συσσίτιο ανερχόταν στα 2.622 άτομα και η απορία τους θα επιβεβαιωνόταν από τις Ενοριακές Επιτροπές και θα επικυρωνόταν από τα οικεία Αστυνομικά Τμήματα μετά από επισταμένους ελέγχους.¹⁵⁰ Δυστυχώς, η διανομή συσσιτίου δεν θα κρατήσει παρά λίγους μήνες γιατί τα τρόφιμα είχαν εξαφανιστεί από την αγορά και πωλούνταν στη μαύρη αγορά σε εξωφρενικές τιμές.

Η μαύρη αγορά και στα Χανιά, όπως σε όλη την Ελλάδα, ανθούσε προκαλώντας την οργή των πολιτών που καθρεπτιζόταν σε πύρινα άρθρα στην εφημερίδα *Παρατηρητής* από την αρχή της κατοχής, που καταδίκάζαν όσους αισχροκερδούσαν σε βάρος του λαού και απαιτούσαν τη λήψη μέτρων. Τα συναισθήματα των πολιτών απέναντι στους μαυραγορίτες εκφράζονται με τον πιο γλαφυρό τρόπο στον ύμνο «προς τον ανδριάντα του Μαυραγορίτη» που δημοσιεύεται το Φεβρουάριο του 1942 στον *Παρατηρητή*.

¹⁴⁶Η μηνιαία αποζημίωση καθορίστηκε σε 750 δρχ. για κάθε παιδί από το Νοεμβρίου 1941. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

¹⁴⁷ΔΒΧ, Μ(ητρών) Δ(ιαιτρεφομένων) Ν(όθων) Χ(ανίων), 1939-51. Καταγράφονται 24 νόθα παιδιά για την δεκαετία 1940. Από αυτά, 6 υιοθετήθηκαν, 9 πέθαναν, 3 διαγράφηκαν και 3 αγνοείται η τύχη τους.

¹⁴⁸Αγοράζει φέρετρο για την ταφή των απόρων δημοτών. Χορηγεί 3.500 δρχ. από προϋπολογισμό. ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα, 1941-43, φάκελος Β'.

¹⁴⁹ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

¹⁵⁰ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης- Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα, 1941-43, φάκελος Α'.

Σύμφωνα με τις εκθέσεις¹⁵¹ του δημάρχου Χανίων προς τις Δυνάμεις κατοχής οι επόμενοι μήνες εξακολουθούν να είναι δύσκολοι για το σύνολο του πληθυσμού της πόλης που τρέφεται κυρίως με χόρτα, ενώ λείπει ακόμα και το λάδι που υπάρχει άφθονο στην Κρήτη και τον προηγούμενο χειμώνα συνέβαλε καθοριστικά στην επιβίωση του πληθυσμού. Όμως το χειμώνα του 1942, με όλες τις άλλες ελλείψεις, υπήρχε έλλειψη και στο λάδι, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου είχε εξαχθεί στην Ηπειρωτική Ελλάδα και στη Γερμανία ενώ οι ποσότητες που είχαν μείνει δεν ήταν επαρκείς και πωλούνταν σε πολύ υψηλές τιμές στη μαύρη αγορά.¹⁵² Το ίδιο δυσεύρετο ήταν το ψωμί ενώ όπως φαίνεται και στον πίνακα Ι του παραρτήματος όλα τα προϊόντα πωλούνταν σε πολύ υψηλές τιμές αναλογικά με τους μισθούς. Συγχρόνως, συνεχίζονται οι αυξήσεις στα ενοίκια¹⁵³ ενώ παρατηρούνται ελλείψεις στα είδη ένδυσης και στα παπούτσια.

Η κατάσταση αρχίζει να βελτιώνεται καθώς πλησιάζουμε στο 1943 με την έλευση επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού. Η παρουσία του Ερυθρού Σταυρού και οι υποσχέσεις ότι θα ληφθεί μέριμνα για την τακτική αποστολή σίτου, γάλακτος και μακαρονιών για τα μικρά παιδιά καθώς και ιατροφαρμακευτικού υλικού αναπτερώνει το ηθικό του λαού. Σ' αυτό συμβάλλει και η διανομή από τις Αρχές κατοχής, από τα αποθέματά τους, 4 οκάδων σιτάρι και 400 δραμιών λάδι κατά άτομο.¹⁵⁴ Σύντομα, χωρίζεται η πόλη σε πέντε τομείς με βάση τις συνοικίες και κυρίως τις ενορίες, και με επικεφαλής ένα γιατρό για κάθε τομέα και τον ιερέα, ορίζονται επιτροπές κυριών και δεσποινίδων που αναλαμβάνουν το έργο της κοινωνική πρόνοιας του Ερυθρού Σταυρού και τη λειτουργία συσσιτίων για τα παιδιά και τους άπορους.¹⁵⁵

Ο χειμώνας του 1943 είναι κι αυτός δύσκολος. Το θέμα του επισιτισμού εξακολουθεί να απασχολεί τις στήλες της ελεγχόμενης από τις κατοχικές δυνάμεις εφημερίδας *Παρατηρητής* σχεδόν καθημερινά, γεγονός που δείχνει πόσο ανησυχητική είχε γίνει η κατάσταση στην πόλη από την έλλειψη τροφίμων.¹⁵⁶ Τα λαϊκά συσσίτια σταματούν λόγω έλλειψης τροφίμων στις 7 Ιανουαρίου,¹⁵⁷ ενώ στις 11 Ιανουαρίου ο υφυπουργός εργασίας στέλνει το ποσό των 1.500.000 δρχ. για τους άνεργους και άπορους μισθωτούς.¹⁵⁸ Στις 28 Ιανουαρίου οι Αρχές δήλωσαν ότι θα διανείμουν ποσότητα σιτηρών από τα δικά τους αποθέματα λόγω της

¹⁵¹ ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης - Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα 1941-43, φάκελος Β'.

¹⁵² Ειδικά για το λάδι με έγγραφο του υπουργός επισιτισμού Ι. Σ. Καραμάνος γνωστοποιεί την απόφαση του για επίταξη του λαδιού. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, φάκελος Α'. Για την ακρίβεια και την ανάγκη εξασφάλισης λαδιού βλ. έγγραφο του δημάρχου Χανίων προς τη Γενική Διοίκηση Κρήτης, 6/08/1942, ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42 φάκελος Β'.

¹⁵³ *Παρατηρητής*, 27 Ιανουαρίου, 1942, σελ. 2.

¹⁵⁴ ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης - Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα 1941-43, φάκελος Β'.

¹⁵⁵ Κατάσταση κινητών επιτροπών κοινωνικής πρόνοιας του Ερυθρού Σταυρού και ΕΟΧΑ Πόλεως Χανίων. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

¹⁵⁶ Εφημ. *Παρατηρητής*, 7 Ιανουαρίου 1943, σελ. 2. Εφημ. *Παρατηρητής*, 15 Ιανουαρίου 1943, σελ. 1. Εφημ. *Παρατηρητής*, 17 Ιανουαρίου 1943, σελ. 1. Εφημ. *Παρατηρητής*, 28 Ιανουαρίου 1943, σελ. 1.

¹⁵⁷ Εφημ. *Παρατηρητής*, 7 Ιανουαρίου 1943, σελ. 2.

¹⁵⁸ Εφημ. *Παρατηρητής*, 11 Ιανουαρίου 1943, σελ. 2.

καθυστέρησης των σιτηρών από τον Ερυθρό Σταυρό.¹⁵⁹ Η ενέργεια αυτή δείχνει τις δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού.

Από το Φεβρουάριο του 1943 όμως η κατάσταση αλλάζει. Στην εφημερίδα *Παρατηρητής* εμφανίζονται έντονοι τίτλοι που αναγγέλλουν τη λύση του προβλήματος,¹⁶⁰ και την εξασφάλιση τροφίμων από τον Ερυθρό Σταυρό και τις γειτονικές χώρες για την οριστική αντιμετώπιση του επισιτισμού στην Ελλάδα αλλά και στην Κρήτη ειδικότερα, εξαίροντας παράλληλα τις προσπάθειες των δυνάμεων του Άξονα προς αυτή την κατεύθυνση.¹⁶¹ Η αγορά πλημμυρίζει προϊόντα που είχαν εξαφανισθεί από τις βιτρίνες των καταστημάτων για μήνες και οι πωλητές προσπαθούν να προσελκύσουν τους καταναλωτές, ενώ πρωτύτερα οι καταναλωτές τούς παρακαλούσαν για να προμηθευτούν τα απαραίτητα σε πολύ υψηλές τιμές.¹⁶²

Όμως και πάλι τα προϊόντα κυμαίνονται σε υψηλές τιμές και μάλιστα υψηλότερες από την πρωτεύουσα¹⁶³ τόσο ώστε, παρά την αύξηση που έγινε στις συντάξεις των εργατών και των υπαλλήλων, να μην μπορούν οι πληθυσμιακές αυτές ομάδες να καλύψουν όλες τις ανάγκες τους.¹⁶⁴ Το ίδιο συμβαίνει και με τον εργατικό πληθυσμό της πόλης, αν λάβουμε υπόψη μας το μισθολόγιο που δημοσιεύτηκε από τις Αρχές και ισχύει από την 1.2.43 σε σύγκριση με τις τιμές των τροφίμων που κατακλύζουν την αγορά το Φεβρουάριο του 1943.¹⁶⁵ Για το λόγο αυτό, το Μάρτιο του ίδιου χρόνου, ανακοινώνεται από τις αρχές κατοχής ότι όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι και τα σώματα ασφαλείας εφεξής θα εισπράττουν, επιπλέον των κανονικών τους αποδοχών, ένα δεκαπενθήμερο ανά δίμηνο και η πρώτη δόση θα καταβαλλόταν τον Μάρτιο του 1943. Το 1944 συνεχίζεται ο εφοδιασμός της πόλης με τρόφιμα από τον Ερυθρό Σταυρό ενώ παράλληλα σημειώνονται νέες διατιμήσεις σε όλα τα είδη στο νομό Χανίων¹⁶⁶ με ιδιαίτερες οικονομικές ελαφρύνσεις για τους άπορους.¹⁶⁷ Ιδιαίτερο πρόβλημα επισιτισμού δεν υπάρχει. Όμως τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου τα δεδομένα αλλάζουν, καθώς απελευθερώνεται η Αθήνα και στις 15 του μηνός οι κατοχικές δυνάμεις της Κρήτης συγκεντρώνονται στην οχυρά θέση Χανίων με το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών τους στην πόλη.

Η κατάσταση εμπνέει ιδιαίτερη ανησυχία στις αρχές, που στέλνουν επείγον έγγραφο στην ελληνική κυβέρνηση στην Αθήνα να μεριμνήσει για τον επισιτισμό της πόλης, επειδή ελλοχεύει ο κίνδυνος λιμού με τη συγκέντρωση όλων των δυνάμεων

¹⁵⁹ Εφημ. *Παρατηρητής*, 28 Ιανουαρίου 1943, σελ.4.

¹⁶⁰ «ΕΞΗΣΦΑΛΙΣΘΗ Ο ΕΠΙΣΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ», «ΕΞ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΓΕΙΤΟΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΜΕΤΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΜΕΓΑΛΑΙ ΠΟΣΟΤΗΤΕΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ» Εφημ. *Παρατηρητής*, 5 Φεβρουαρίου 1943, σελ. 2.

¹⁶¹ Εφημ. *Παρατηρητής*, ό.π., σελ. 2.

¹⁶² Εφημ. *Παρατηρητής* ό.π., σελ. 2.

¹⁶³ Εφημ. *Παρατηρητής*, 14 Φεβρουαρίου 1943, σελ. 2.

¹⁶⁴ Εφημ. *Παρατηρητής*, ό.π., σελ. 2.

¹⁶⁵ Ο ωριαίος μισθός ενός αρχιτεχνίτη ήταν 300 δρχ. (το οκτάωρο 2.500 περίπου) και το ψωμί κόστιζε 3.500 η οκά . Βλ. ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΟΝ ΙΣΧΥΟΝ ΑΠΟ 1.2.43. Εφημ. *Παρατηρητής*, 31 Ιανουαρίου 1943, σελ.2 και Εφημ. *Παρατηρητής*, 5 Φεβρουαρίου 1943, σελ. 2.

¹⁶⁶ Εφημ. *Παρατηρητής*, 31 Οκτωβρίου 1944, σελ. 2.

¹⁶⁷ Εφημ. *Παρατηρητής*, 10 Σεπτεμβρίου 1944, σελ. 2.

κατοχής στο νομό Χανίων. Δεν παίρνουν όμως απάντηση και συνεχίζουν να αποστέλλουν τηλεγραφήματα.¹⁶⁸ Στο διάστημα που μεσολαβεί, σημαντικός είναι ο ρόλος της Λαϊκής Επισιτιστικής που αναλαμβάνει να εξασφαλίσει τον επισιτισμό της πόλης τις δύσκολες ώρες. Στις 11 Νοεμβρίου 1944 πήραν απάντηση στις εκκλήσεις τους από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Κυβερνήσεως Γεώργιο Παπανδρέου και στις 20 Δεκεμβρίου 1944 ευοδώθηκαν οι προσπάθειές τους με την άφιξη ενός φορτίου σιταριού και οσπρίων στο λιμάνι του Ηρακλείου, μέρος του οποίου προωθήθηκε από την Αγγλική Υπηρεσία και στα Χανιά.

¹⁶⁸Στρατιωτική Διεύθυνσις Κρήτης, Γραφείο Επιτελάρχου, αρ. πρωτ. 215 «Προς Πρόεδρον Ελληνικής Κυβερνήσεως Αθήνας: Παντελής έλλειψη τροφίμων... Εις πόλιν Χανίων παν ενεκρόθη... Πληθυσμός αντιμετωπίζει θάνατον εκ πείνης, κατάστασις τραγική... Παπαδάκης, Στρ/κός και Πολιτικός Διοικητής Κρήτης», Γ. Μπριντάκη, ό.π., σελ. 709-711. και ΙΑΚ, Αρχείο Γερμανικής Κατοχής, φάκελος Β΄.

Μορφές καταπίεσης και αντίσταση του λαού (1940-1945)

Η κατάκτηση της Κρήτης σήμαινε ότι οι κάτοικοι θα έπρεπε να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση. Παράδοση των όπλων, καταναγκαστική εργασία, ποινές θανάτου για τους ανυπότακτους, φυλακίσεις, πρόστιμα, παράδοση της σοδειάς τους στον εχθρό, δελτία τροφίμων, εξαθλίωση. Ο κρητικός λαός δεν ήταν πρόθυμος να αποδεχτεί τη νέα πραγματικότητα και γι' αυτό αντιστάθηκε όπως μπορούσε. Πρώτα από όλα με τα όπλα. Έτσι, κυρίως οι πρώτοι μήνες της κατοχής ήταν αφόρητοι για το λαό των Χανίων, τόσο της υπαίθρου, όσο και της πόλης.¹⁶⁹ Οι Γερμανοί θεώρησαν ότι οι Κρητικοί παραβίασαν το Διεθνές Δίκαιο πολεμώντας τακτικό στρατό,¹⁷⁰ γι' αυτό ήταν ιδιαίτερα σκληροί.¹⁷¹ Η σκληρότητα που επέδειξαν οδήγησε έγκριτα μέλη της κοινωνίας των Χανίων να δημιουργήσουν μια Λαϊκή Επιτροπή¹⁷² με επικεφαλής τον επίσκοπο Κυδωνίας και Αποκορώνου Αγαθάγγελο Ξηρουχάκη και να ζητήσουν μέσω αίτησης και προσωπικής ακρόασης από τον στρατηγό Αντρέ, στις 18 Ιουλίου 1941, γενική αμνηστία για το λαό η οποία τελικά δόθηκε μόλις στις 10 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου.

Μια μορφή καταναγκασμού, όπως είδαμε και παραπάνω, ήταν η καταναγκαστική εργασία η οποία δεν άργησε να επιβληθεί. Ήδη από τις 17 Ιουνίου 1941 ανακοινώνεται η διαταγή του στρατιωτικού διοικητή Κρήτης σύμφωνα με την οποία όλος ο πληθυσμός ανεξάρτητα από επάγγελμα, ηλικία, φύλο υποχρεούται να προσφέρει οποιαδήποτε εργασία κατ' εντολή του δημάρχου ή του προέδρου της κοινότητας στην οποία ανήκει.¹⁷³ Λίγες μέρες αργότερα εκδίδεται ανακοίνωση και από το δήμαρχο Χανίων, συγκεκριμένα για την πόλη των Χανίων, που διευκρινίζει ότι η φάλαγγα εργασίας θα αποτελείται από πολίτες 18-45 ετών και ότι όσοι δεν μπορούν να εργαστούν θα πρέπει να καταβάλλουν 100 δρχ. ημερησίως στο δημοτικό ταμείο, διαφορετικά θα τιμωρούνται με φυλάκιση και σε ιδιαίτερα σοβαρές περιπτώσεις ακόμα και με την ποινή του θανάτου.¹⁷⁴ Έτσι ξεκινούν τα καταναγκαστικά έργα για τους Χανιώτες που είναι δυσβάσταχτα, καθώς οι συνθήκες εργασίας είναι πολύ σκληρές και η αμοιβή πολύ μικρή για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Εμφανίζονται λοιπόν κρούσματα αντίστασης των πολιτών με τη μορφή της αποχής από την καταναγκαστική εργασία. Η αποχή αυτή θα αυξηθεί την επόμενη χρονιά και θα οδηγήσει σε βελτίωση των συνθηκών εργασίας και του ημερομισθίου. Όμως, παρά τις βελτιώσεις αυτές η αποχή συνεχίζει να είναι μεγάλη προκαλώντας τη μήνη των αρχών κατοχής που, επί τρεις

¹⁶⁹Γ. Δ. Τσίβη, *ό.π.*, σελ. 31. Ομαδικές εκτελέσεις άμαχου πληθυσμού, επιτάξεις, αγγαρείες, απαγορεύσεις κυκλοφορίας.

¹⁷⁰Γ. Δ., Τσίβη, *ό.π.*, σελ. 39. Επιπλέον θεωρούσαν υπεύθυνους τους Κρητικούς για κατοποίηση αιχμαλώτων και ακρωτηριασμούς νεκρών.

¹⁷¹Ι. Παϊζή, *Η μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 1971, σελ. 92-95, 106-108, 131-33 και Γ. Τσίβη, *ό.π.*, σελ. 30. «Οι πρώτες ενέργειες των Γερμανών μετά την κατάληψη της Κρήτης ήταν μια απίστευτη σκληρότητα και κτηνωδία, λεηλατώντας, βιάζοντας, βασανίζοντας, σκοτώνοντας ανυπεράσπιστους πολίτες ή αιχμάλωτους».

¹⁷²Γ. Δ. Τσίβη, *ό.π.*, σελ. 33. Η επιτροπή αποτελούνταν από τους: Εμμ. Πανηγυράκη, τέως Πρόεδρο Εφετών Κρήτης, Χ. Παυλογιώργη, βιομήχανο και πρόεδρο του Εμπορικού Συλλόγου Χανίων, Ι. Παϊζή, γιατρό, Κ. Κ. Μητσοτάκη, δικηγόρο, δημοσιογράφο και πολιτικό.

¹⁷³ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

¹⁷⁴ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

μέρες, δημοσιεύουν στην εφημερίδα *Παρατηρητής* μια ανακοίνωση για την αδικαιολόγητη αποχή της πλειοψηφίας των εργατών από τα μεγάλα έργα και για τις αυστηρές ποινές που θα επιβάλλονται σε όσους εγκαταλείπουν τη θέση τους.¹⁷⁵

Εκτός από την καταναγκαστική εργασία που ήταν υποχρεωμένοι να προσφέρουν οι πολίτες έπρεπε να πληρώνουν και τα πρόστιμα που επέβαλλε ο κατακτητής στον πληθυσμό για κάθε μορφή αντίστασης και τις υποχρεωτικές εισφορές. Συγκεκριμένα για τα πρόστιμα, σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, οι κάτοικοι του νομού καλούνται να πληρώσουν δύο μέσα το δεύτερο εξάμηνο του 1942. Το μερίδιο από το πρώτο πρόστιμο που αναλογεί στην πόλη είναι το ποσό των 6.000.000 δρχ. για σαμποτάζ που έγινε στο χωριό Αλικιανός. Για συμμόρφωση συνελήφθησαν όμηροι και επιβλήθηκε πρόστιμο 100 δρχ. σε όλους τους κατοίκους της πόλης, ποσό το οποίο θα κατακρατούνταν μέσω των δελτίων τροφίμων και θα έπρεπε να εξοφληθεί από 5/6/1942 ως 16/6/1942.¹⁷⁶ Μεγαλύτερο ήταν το μερίδιο των ευκατάστατων πολιτών οι οποίοι είχαν καταγραφεί σε ένα κατάλογο και επιβαρύνονταν ανάλογα την οικονομική τους κατάσταση.¹⁷⁷ Λίγο αργότερα στις 18/9/1942 καλούνται να πληρώσουν ένα ακόμα πρόστιμο, πάλι για σαμποτάζ, που ανερχόταν στο ποσό των 50.000.000 για όλο το νομό. Από αυτά, στην πόλη αναλογούσε το ποσό των 10.000.000 δρχ. Και πάλι οι ευπορότεροι καλούνται να πληρώσουν τη μερίδα του λέοντος, ενώ στους υπόλοιπους με εξαίρεση των θυμάτων πρόσφατου βομβαρδισμού από αμερικανικά αεροπλάνα, όπως αναφέρεται,¹⁷⁸ και των τροφίμων των δημόσιων ιδρυμάτων, επιδικάζεται το ποσό των 250 δρχ., το οποίο εισπράττεται πάλι μέσω του δελτίου τροφίμων. Τυχόν προσπάθεια αποφυγής της πληρωμής συνεπάγεται αφαίρεση του δελτίου.

Όσον αφορά στις υποχρεωτικές εισφορές, έχουμε ένα κατάλογο με τους ευπορότερους κατοίκους της πόλης, ανάμεσά τους μεγαλέμποροι, κτηματίες, βιομήχανοι, ιδιοκτήτες κλινικών, διευθυντές τραπεζών, μέχρι και μικρέμποροι, περίπου 137, οι οποίοι καλούνται να πληρώσουν «ερανική εισφορά» υπέρ του Δήμου Χανίων κατά το οικονομικό έτος 1941-42. Το ποσό που οφείλουν να πληρώσουν ξεκινά από 5.000 δρχ. μέχρι 15.000 δρχ.¹⁷⁹ Επίσης αργότερα, το Μάρτιο του 1943, βρίσκουμε δύο καταστάσεις επαγγελματιών που καλούνται να πληρώσουν υποχρεωτική εισφορά στο Δήμο Χανίων υπέρ των Ελλήνων εργατών που εργάζονται στις Γερμανικές ένοπλες δυνάμεις.¹⁸⁰ Στις καταστάσεις αυτές αναγράφονται οι πιο ευκατάστατοι, υπάρχουν όμως και προσωπικές ειδοποιήσεις

¹⁷⁵ΙΑΚ, Α ΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'. Εφημ. *Παρατηρητής*, 19 Ιανουαρίου 1942, σελ. 1.

¹⁷⁶ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, Κατοχή Δημοτικά έγγραφα 1941-43, φάκελος Β'.

¹⁷⁷ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, Κατοχή Δημοτικά έγγραφα 1941-43, φάκελος Β'.

Ένας μικρός αριθμός από αυτούς που αρνήθηκαν να πληρώσουν διαγράφεται.

¹⁷⁸ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, Κατοχή Δημοτικά Έγγραφα 1942-43, φάκελος Β': «...όπου Αμερικανικά αεροπλάνα την προηγούμενη εσπέραν (13 Σεπτεμβρίου 1942) είχαν ρίξει βόμβας με αποτέλεσμα τον θάνατον 24 πολιτών και ενός Γερμανού...». Η αναφορά σε αμερικανικά αεροπλάνα είναι πράγματι περιέργη και ίσως έχει κάποια σκοπιμότητα αλλά πάντως αναφέρεται σε δυο διαφορετικά έγγραφα του δήμου Χανίων.

¹⁷⁹ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, ό.π.

¹⁸⁰ΙΑΚ ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Γ'. Διαθέτουμε 2 ονομαστικούς καταλόγους, ένα των πλουσιότερων που αριθμούν 60 άτομα και καλούνται ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση να πληρώσουν το ποσό των 300.000.000 δρχ. Επίσης σε ένα άλλο κατάλογο αναφέρονται τα ονόματα των ιδιοκτητών αυτοκινήτων να πρέπει να καταβάλλουν το ποσό των 10.000.000 δρχ.

που απευθύνονται σε πολίτες ζητώντας τους, για τον ίδιο λόγο, μικρότερη εισφορά.¹⁸¹ Ακόμα βρέθηκαν και αιτήσεις καταστηματαρχών προς τη γενική Διοίκηση Κρήτης που ζητούν να εξαιρεθούν από το ποσό που τους έχει επιδικασθεί, επειδή δεν μπορούν να το πληρώσουν.¹⁸² Βλέπουμε λοιπόν ότι η αναγκαστική εισφορά δεν επιβαρύνει μόνο τους πλουσιότερους αλλά επεκτείνεται και σε άλλες επαγγελματικές ομάδες. Οι γερμανικές αρχές για να αντεπεξέλθουν στη διαχείριση, στη διοίκηση και στις γενικότερες υποχρεώσεις τους που ήταν οι πληρωμές όσων δούλευαν γι' αυτούς, είτε καταναγκαστικά είτε εθελοντικά, επέβαλαν ένα είδος φορολογίας στους κατοίκους της πόλης ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση. Οι δυνατότητες αντίστασης των πολιτών σε αυτούς τους καταναγκασμούς ήταν σχεδόν αδύνατες, καθώς οι κυρώσεις σε περίπτωση άρνησης ήταν αυστηρές, ενώ επιπλέον θα στερούνταν και το δελτίο τροφίμων. Έτσι περιορίζονταν σε κάποιες αιτήσεις εξαίρεσης που είναι αμφίβολο αν λαμβάνονταν υπόψη.

Παράλληλα με όλους αυτούς τους καταναγκασμούς έχουν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της επιβίωσης. Είναι αναγκασμένοι να προσπαθούν καθημερινά να επιβιώσουν με όσα λιγότερα μπορούν. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, όπως είδαμε, ιδρύουν προμηθευτικούς συνεταιρισμούς και προσπαθούν οργανωμένα, μέσα από τα συνδικάτα να εξασφαλίσουν τρόφιμα από τους παραγωγούς. Τα χρήματα δεν έχουν ιδιαίτερη αξία αφού οι περισσότερες ανταλλαγές γίνονται σε είδος, όμως ακόμα μπορούν να αγοράσουν τα πολύτιμα αγαθά από την μαύρη αγορά ή για να τα χρησιμοποιήσουν ή για να τα ανταλλάξουν με άλλα αγαθά που θα προμηθευτούν κατευθείαν από τους παραγωγούς, χωρίς μεσάζοντες.

Πολλοί, για να μπορέσουν να επιβιώσουν, δε διστάζουν να πουλήσουν και την περιουσία τους. Έτσι τους πρώτους κιάλας μήνες της κατοχής έχουμε αγοραπωλησίες¹⁸³ οι οποίες διπλασιάζονται για το ίδιο διάστημα του 1942¹⁸⁴. Στην αρχή πωλούν κυρίως οικόπεδα, μαγαζιά και αγροτεμάχια, ενώ τον επόμενο χρόνο πωλούνται και πολλά σπίτια. Ενδιαφέρον είναι ότι οι περισσότερες περιουσίες που πωλούνται βρίσκονται κυρίως σε εργατικές συνοικίες που κατοικούν τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Τα στοιχεία αυτά αφορούν στις πρώτες αγοραπωλησίες την περίοδο της κατοχής. Ίσως αργότερα και άλλα κοινωνικά στρώματα να αναγκάστηκαν να πουλήσουν ό τι είχαν και δεν είχαν. Εκτός όμως από τα ακίνητα αναγκάστηκαν να πουλήσουν και έπιπλα, σκεύη κουζίνας και άλλα προσωπικά αντικείμενα, όπως φαίνεται από τις συχνές αγγελίες που δημοσιεύονται στον τύπο.¹⁸⁵

¹⁸¹ ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, Κατοχή, Δημοτικά έγγραφα 1942-43, φάκελος Γ'. Ειδοποίηση στη Βροντάκη Γεωργία ότι το ποσό που πρέπει να πληρώσει ανέρχεται σε 20.000 δρχ.

¹⁸² ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, ό.π. Αίτηση Ν. Μπικάκη, ζαχαροπλάστη να μην πληρώσει το ποσό των 50.000 και επίσης αίτηση του Α. Δασκαλογρηγοράκη να μην πληρώσει το ίδιο ποσό γιατί το κατάστημα του έχει καταστραφεί λόγω βομβαρδισμών.

¹⁸³ ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, φάκελος Γ'. Ιούλιος 1941-Νοέμβριος 1941 γίνονται 38 αγοραπωλησίες.

¹⁸⁴ ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, ό.π. Απρίλιος - Αύγουστος 1942.

¹⁸⁵ Εφημ. Παρατηρητής, 5 Ιανουαρίου, 1943, σελ. 2.

Παρά τη δύσκολη κατάσταση που επικρατεί, υπάρχουν άνθρωποι που με την συνδρομή των φορέων της εκκλησίας προσπαθούν να βοηθήσουν τους συνανθρώπους τους. Αυτό το βλέπουμε στους εράνους που συμμετέχουν και στις δωρεές που κάνουν, σε κάθε ευκαιρία, υπέρ των δημοτικών ιδρυμάτων, ιδιαίτερα στη μνήμη προσφιλών τους προσώπων.¹⁸⁶ Οι έρανοι και οι δωρεές αυτές γίνονται γνωστοί μέσω του τύπου και συνεχίζονται καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής. Οι συμμετέχοντες στους εράνους είναι απλοί πολίτες που προσφέρουν από το υστέρημα τους είτε χρήματα είτε άλλα αγαθά.¹⁸⁷ Ιδιαίτερα σημαντικός προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε και ο ρόλος της εκκλησίας και του Επισκόπου Αποκορώνου και Κυδωνίας Αγαθάγγελου Ξηρουχάκη. Κάθε ενορία βοηθούσε τα ασθενέστερα μέλη της από το φιλόπτωχο ταμείο της και ιδιαίτερα μεριμνούσε για τους άπορους ασθενείς στους οποίους χορηγούσε λίγο γάλα.¹⁸⁸ Επίσης όποτε ήταν δυνατό οργάνωνε και συσσίτια.¹⁸⁹

Εκτός από τους εράνους των απλών πολιτών που γίνονται συνήθως υπέρ κάποιου νοσοκομείου, ορφανοτροφείου κ.α., υπό την καθοδήγηση της εκκλησίας, έχει βρεθεί και ένας κατάλογος για εισφορές επιμελητείας με ονόματα ευκατάστατων πολιτών που καθέννας προσφέρει ό τι έχει, από χρυσές λίρες μέχρι όσπρια, λάδι, σάρι, σαπούνι, τσιγάρα, ρούχα, παπούτσια.¹⁹⁰ Δεν είναι γνωστές οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξήχθη ο συγκεκριμένος έρανος, δηλαδή αν ήταν εθελοντικός ή καταναγκαστικός, τότε έγινε, αν ήταν κάτι που επαναλαμβανόταν, δηλαδή οι πλουσιότεροι να συνδράμουν τους φτωχότερους. Το μόνο σίγουρο είναι ότι τέτοιοι έρανοι πρέπει να διεξάγονταν σε δύσκολες στιγμές, όταν η κρατική μέριμνα ήταν αδύναμη να προσφέρει. Από ό τι φαίνεται λοιπόν συνέχισε να υπάρχει φροντίδα για τα πιο αδύναμα μέλη της πόλης,¹⁹¹ όπως συνέβαινε προπολεμικά.

Οι δυσκολίες, όμως, που αντιμετώπιζαν οι πολίτες για την επιβίωση τους δεν αντιμετωπίστηκαν μόνο με εράνους αλλά και με κινητοποιήσεις. Στις 2 Νοεμβρίου 1944 οι Χανιώτες ξεσηκώθηκαν με αίτημα το άνοιγμα των αποθηκών. Οι κινητοποιήσεις τους κράτησαν τρεις μέρες και συμμετείχαν 7.000 άνθρωποι.¹⁹² Επίσης στις 17 Ιανουαρίου του ίδιου έτους οι πολίτες κάνουν συγκέντρωση με βασικό αίτημα να λειτουργήσουν τα λαϊκά συσσίτια. Τέλος, στα Χανιά έγινε η πιο σοβαρή κινητοποίηση σε ολόκληρη την Κρήτη υπό καθεστώς κατοχής, τον Απρίλη του 1945, στην οποία πήραν μέρος 8.000 πολίτες. Ζωντανό παράδειγμα αυτής της

¹⁸⁶Εφημ. *Παρατηρητής*, 25 Δεκεμβρίου 1941, σελ. 2. Ο συγκεκριμένος έρανος γίνεται υπό την προεδρία του Γ. Δασκαλάκη, Γεν. Γραμματέα Διοικήσεως Κρήτης.

¹⁸⁷Εφημ. *Παρατηρητής*, 5 Ιανουαρίου 1943, σελ. Η Κ. Νικητάκη προσφέρει υπέρ του Ορφανοτροφείου 5 οκάδες χριστόψωμου.

¹⁸⁸ Κατάσταση ασθενών ενοριών πόλης. ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα 1941-43, φάκελος Β'.

¹⁸⁹Εφημ. *Παρατηρητής*, 5 Ιανουαρίου 1943, σελ. 1.

¹⁹⁰ΔΒΧ, Μάχη Κρήτης, Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα, φάκελος Α'. Για τις εισφορές επιμελητείας δεν γνωρίζουμε ούτε πότε έγιναν ούτε μπορούμε να πούμε με σιγουριά αν έγιναν εθελοντικά ή καταναγκαστικά. Επειδή όμως η καταναγκαστική φορολογία που επιβαλλόταν από τις αρχές κατοχής, όπως έχουμε ήδη δει, αφορούσε καθορισμένα ποσά υποθέτουμε ότι εδώ πρόκειται για εθελοντική εργασία.

¹⁹¹Είτε λόγω συμπόνιας είτε για να αποφευχθεί κάποια σοβαρή κοινωνική κρίση.

¹⁹²Ζ. Μαρκάκης, «Από τον επισιτιστικόν αγώνα στην κατοχή», *Μαχόμενη Κρήτη*, χρόνος Α', φύλο 2, Χανιά 1946, σελ. 46.

αγωνιστικής στάσης του λαού είναι η Λαϊκή Επισιτιστική Επιτροπή Χανίων (Λ.Ε.Ε.Χ.), που εκλέχτηκε στις 9 Οκτωβρίου 1944 μέσα σε συγκέντρωση 3.000 ατόμων στο κινηματοθέατρο *Ολύμπια* για να διαχειριστεί το επισιτιστικό ζήτημα.¹⁹³ Η συγκέντρωση των πολιτών έγινε γιατί, τη συγκεκριμένη περίοδο, η πείνα, η οποία αναπόφευκτα θα συνοδεύονταν από μεγάλη κοινωνική αναταραχή, ήταν προ των πυλών. Υπήρχε έλλειψη κρατικών διανομών, οι αποστολές τροφίμων ήταν περιορισμένες και ανεπαρκείς, η ερανική βοήθεια μικρή.

Έρχεται λοιπόν η Λαϊκή Επισιτιστική Επιτροπή Χανίων να καλύψει αυτό το κενό με πρόεδρο τον Επίσκοπο Αγαθάγγελο Ξηρουχάκη, Γενικό Διευθυντή Κρήτης. Στόχος της η περίθαλψη των άπορων κυρίως τάξεων, που θα επιτυγχανόταν με την αρωγή των ευπορότερων, καθώς δεν υπήρχαν άλλοι πόροι. Λόγω της επείγουσας κατάστασης καταρτίστηκαν κατάλογοι με όσους θα μπορούσαν να συνεισφέρουν. Η προσφορά όμως υπήρξε ελάχιστη. Τότε η Επιτροπή αποφάσισε να διεξάγει έρευνα και να δεσμεύσει τα υπάρχοντα αποθέματα στην πόλη με συνεργεία που είχαν επικεφαλής τον πρόεδρό της. Η έρευνα είχε επίσης αρνητικά αποτελέσματα, γεγονός που απέδειξε την απογύμνωση της αγοράς από αποθέματα, απαλλάσσοντας την εύπορη τάξη από κάθε υπόνοια ότι θα μπορούσε να κρύβει αγαθά για ίδιον όφελος, εις βάρος του λαού που πεινά.¹⁹⁴

Παράλληλα με την προσπάθεια εξεύρεσης πόρων, η Λ.Ε.Ε.Χ. για να πατάξει την αισχροκέρδεια που σημειωνόταν από μια μερίδα εμπόρων εις βάρος του καταναλωτικού κοινού, είχε να αντιμετωπίσει και δυο άλλα ζητήματα: Το ζήτημα της διατίμησης των ειδών πρώτης ανάγκης και το ζήτημα της απαγόρευσης της ελεύθερης διεξαγωγής του εμπορίου. Στην πρώτη περίπτωση, η επέμβαση της Λ.Ε.Ε.Χ ήταν απαραίτητη γιατί, εκτός από τη μεγάλη ζήτηση που ανέβαζε τις τιμές, ήταν και ο μεγάλος πληθωρισμός του νομίσματος στην αγορά της Αθήνας που είχε αντίκτυπο και στην επαρχία. Στην δεύτερη, ήταν επιβεβλημένη η παρέμβασή της, γιατί το μοναδικό προϊόν πλούτου του νομού, το λάδι και τα παράγωγά του, το σαπούνι δηλαδή, γινόταν αντικείμενο εκμετάλλευσης από κάποιους καιροσκόπους που πλούτιζαν μοσχοπουλώντας το σε Αθήνα και Πειραιά για την κάλυψη των επισιτιστικών αναγκών της πρωτεύουσας και των προαστίων, χωρίς κανένα όφελος για το νομό. Παρά τις αντίξοες συνθήκες η Λ.Ε.Ε.Χ πέτυχε τον κύριο στόχο της, που ήταν η εξασφάλιση αγαθών για να καλυφθούν οι επισιτιστικές ανάγκες της πόλης. Κατόρθωσε να εισαγάγει μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1944 από περιοχές εντός και εκτός Κρήτης 115.899 οκάδες τροφίμων (σιτάρι, άλευρα, όσπρια κ.λ.π). Οι εισαγωγές θα ήταν μεγαλύτερες αν δεν μεσολαβούσαν οι πολιτικές εξελίξεις στην Αθήνα που είχαν ως συνέπεια τον αποκλεισμό των απεσταλμένων της επιτροπής για δίμηνο στην Αθήνα.

Το επίτευγμα της επιτροπής ήταν μεγάλο, γιατί χωρίς αυτήν και μικρότερη ποσότητα τροφίμων θα συγκεντρωνόταν λόγω των γεγονότων, και σε μεγαλύτερες

¹⁹³ Ζ. Μαρκάκης, *ό.π.*, σελ.46.

¹⁹⁴ ΙΑΚ, Αρχείο Γερμανικής Κατοχής, φάκελος Β'. Λαϊκή Επιτροπή Επισιτισμού Χανίων, Απολογισμός Πεπραγμένων από της συστάσεως της Λ.Ε.Ε.Χ μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1944.

τιμές θα διαθέτονταν κάτι που θα απέκλειε εκείνους που είχαν μεγαλύτερη ανάγκη. Έτσι, ένα μέρος από το αλεύρι που εισήγαγαν διατέθηκε δωρεάν στον κόσμο, ένα μέρος διατέθηκε με ανταλλαγή μέσω πρατηρίου τις παραμονές των εορτών και το υπόλοιπο δόθηκε για μακαρονοποίηση, ώστε να προμηθεύσουν με ανταλλαγή όλες τις οικογένειες της πόλης με 1-2 οκάδες μακαρόνι ή κριθαράκι στο ήμισυ της τιμής της ελεύθερης αγοράς. Επίσης, τα $\frac{3}{4}$ των ειδών που εισήγαγαν τα μοίρασαν εντελώς δωρεάν στους άπορους, στους δημόσιους υπαλλήλους στους συνταξιούχους και στα φιλανθρωπικά ιδρύματα της πόλης. Ιδιαίτερη μέριμνα δόθηκε στους δημόσιους υπαλλήλους και στους συνταξιούχους γιατί, όπως είδαμε και παραπάνω, είχαν να πληρωθούν πολλούς μήνες. Τα υπόλοιπα τρόφιμα δόθηκαν στο κοινό με ανταλλαγή λαδιού, από τις αποθήκες και το πρατήριο της Επιτροπής, στο ήμισυ των τρεχουσών τιμών της αγοράς. Η Λαϊκή Επιτροπή εκτός των άλλων φρόντισε να εξασφαλίσει και να διαθέσει για τα ελαιοτριβεία των Χανίων ακάθαρτο πετρέλαιο και ορυκτέλαιο που το προμηθεύτηκε με πληρωμή από τις αρχές κατοχής για την καλύτερη απόδοση της ελαιοπαραγωγής. Ακόμα με ιστοφόρα που έστειλε σε Ελούντα και Μήλο εξασφάλισε και αλάτι, που η έλλειψή του ήταν μεγάλη.¹⁹⁵

Για να μπορέσει η επιτροπή να αντεπεξέλθει στο δύσκολο έργο της, ενισχύθηκε οικονομικά από τους ευπορότερους κατοίκους της πόλης, τα ονόματα των οποίων δημοσιεύονται ως ελάχιστη ένδειξη ευγνωμοσύνης και ανταμοιβής στην ανιδιοτελή βοήθειά τους σε μια πραγματικά κρίσιμη περίοδο. Ανιδιοτελής και εθελοντική υπήρξε και η συνεισφορά των μελών της επιτροπής και όλων όσοι βοήθησαν σ' αυτή τη μεγάλη προσπάθεια. Φυσικά υπήρξε και μια ομάδα από τα εύπορα μέλη της κοινωνίας που αρνήθηκε να συμμετάσχει σε αυτή την προσπάθεια προκαλώντας τη μήνη της επιτροπής που δεσμεύτηκε να δημοσιεύσει τα ονόματά τους.

Άλλη μια ομάδα πολιτών που ανήκε και σε εύπορα και σε χαμηλότερα οικονομικά στρώματα διάλεξαν αντί το δρόμο της αντίστασης, εκείνο του συμβιβασμού και της συνεργασίας με τον εχθρό. Έτσι, οι πλούσιοι έγιναν πλουσιότεροι και όσοι δεν είχαν χρήματα απέκτησαν περιουσία. Οι φιλικές τους σχέσεις με τους Γερμανούς τους εξασφάλισαν μονοπώλιο στην εξαγωγή λαδιού, μεγάλα εργολαβικά έργα, τρόφιμα.¹⁹⁶ Ακόμα, υπήρξαν και κάποιοι που εκμεταλλεύτηκαν την πείνα, την αδυναμία, τον φόβο των συμπατριωτών τους αγοράζοντας μισοτιμής τα σπίτια, τα μαγαζιά και τα χωράφια τους¹⁹⁷ και πουλώντας τους σε εξωφρενικές τιμές τρόφιμα και είδη πρώτης ανάγκης. Τέλος, κάποιοι δεν δίστασαν να καταδώσουν στους Γερμανούς συμπατριώτες τους ως κομμουνιστές οδηγώντας τους στο εκτελεστικό απόσπασμα την περίοδο του διχασμού.¹⁹⁸

¹⁹⁵ΙΑΚ, Αρχείο Γερμανικής Κατοχής, φάκελος Β'.

¹⁹⁶ Γ. Φθενάκη, *ό.π.*, τομ. 2, σελ.447. Σόλων Ραπτάκης εξαγωγές λαδιού. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Γ'. Αφοί Παπαδάκη εισαγωγή μπαχαρικών και άλλων ειδών.

¹⁹⁷ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42 φάκελος Γ'. Πράξεις αγοραπωλησίες ακινήτων, 1^η Ιουνίου 1941.

¹⁹⁸Εφημ. *Κήρυξ*, 26 Μαΐου 1947, σελ. 1. Δίκη Παπαγιαννάκη.

Προσπάθειες ανοικοδόμησης την επομένη του πολέμου

Το Μάη του 1945, τέσσερα ολόκληρα χρόνια μετά την άφιξή τους, φεύγουν οι Γερμανοί. Τα Χανιά επιτέλους απελευθερώνονται. Ο κόσμος ξεχύνεται στους δρόμους με σημαίες. Η χαρά και η ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο είναι διάχυτη. Τα πράγματα όμως δεν θα είναι και τόσο εύκολα. Η πόλη κατά ένα μεγάλο μέρος είναι κατεστραμμένη, ερείπια παντού. Επιχειρήσεις που έχουν υποστεί μεγάλες ή και καθολικές ζημιές.¹⁹⁹ Αρκετοί είναι άνεργοι, κάποιοι άστεγοι²⁰⁰, άλλοι έχουν πουλήσει ό τι έχουν και δεν έχουν. Ο πληθωρισμός είναι υψηλός και τρόφιμα εξακολουθεί να παρατηρείται έλλειψη τροφίμων.

Όσον αφορά στη ρυμοτομία της πόλης, η έλλειψη σχεδίου πόλεως στάθηκε εμπόδιο γι' αυτούς που είχαν τη δυνατότητα να ανοικοδομήσουν τις κατοικίες ή τις επιχειρήσεις τους ατομικά. Δεν ήταν δυνατόν να χτίσουν μέσα στην παλιά πόλη, ακόμα και αν είχε καταστραφεί το σπίτι τους, ενώ ούτε λόγος δε γινόταν να χτίσουν σε περιοχές της πόλης που ήταν εκτός σχεδίου.²⁰¹ Τελικά, το νέο σχέδιο πόλης, το οποίο προέβλεπε μερική άρση της απαγόρευσης δόμησης στην παλιά πόλη, εγκρίθηκε στις 30 Οκτωβρίου του 1946 και η απόφαση δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* στις 14 Νοεμβρίου 1946.

Παρόλη την πρόοδο που επιτεύχθηκε στο θέμα, τουλάχιστον του σχεδιασμού, τα προβλήματα εξακολουθούσαν να υφίστανται, επειδή από τη μια το σχέδιο καθυστερεί να τεθεί σε εφαρμογή και από την άλλη δεν υπήρχαν οι πιστώσεις. Οι «βομβόπληκτοι», οι οποίοι οργανώνονται σε συλλόγους, κατηγορούν την κυβέρνηση για ολιγωρία, συγκρίνοντας την περίπτωση των Χανίων με εκείνη του Ηρακλείου όπου η ανοικοδόμηση, αν και η καταστροφή είναι μικρότερη, προχωρά πιο γρήγορα.²⁰² Εδώ, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι έχουν συσταθεί δυο σύλλογοι για να υπερασπιστούν τα συμφέροντα των πληγέντων, ο σύλλογος «Δικαιοσύνη» για όσους έχασαν κινητή και ακίνητη περιουσία και ο σύλλογος «Πρόνοια» για τους ιδιοκτήτες ακινήτων. Και μόνο η ύπαρξη των δύο συλλόγων δηλώνει τις κοινωνικές αντιθέσεις που υπήρχαν σε μια δύσκολη περίοδο, αντιθέσεις που επιβεβαιώνονται και από μια διένεξη που ξεσπά ανάμεσα στις δύο πλευρές.²⁰³

¹⁹⁹ Για παράδειγμα, οι κυλινδρόμυλοι Σούδας που απασχολούσαν αρκετούς ανθρώπους. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

²⁰⁰ Εφημ. *Δημοκρατία*, 28 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1. Γίνεται λόγος για 8-10.000 άστεγους. Πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί με το νούμερο παρότι γνωρίζουμε ότι η πόλη έχει χαρακτηριστεί ως 40% βομβόπληκτη.

²⁰¹ Τ.Περακάκης, «Τα προβλήματα των βομβόπληκτων», *Μαχόμενη Κρήτη*, χρόνος Α', φύλο 3, Χανιά 1946, σελ. 70.

²⁰² Εφημ. *Δημοκρατία*, 15 Φεβρουαρίου 1947, σελ.1 και Γ.Κοτσολάκης, «Το ζήτημα της ανοικοδομήσεως», Εφημ. *Δημοκρατία*, 29 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1. Αναφορά στη σύσκεψη των αντιπροσώπων των οργανώσεων.

²⁰³ Εφημ. *Κήρυκας*, 17 Ιουλίου 1949, σελ. 1. Υπάρχουν δύο σύλλογοι βομβόπληκτων: Ο σύλλογος της ένωσης βομβόπληκτων και πυροπαθών κινητών και ακινήτων πραγμάτων Χανίων «η Δικαιοσύνη» και ο σύλλογος «η Πρόνοια» της ένωσης βομβόπληκτων και πυροπαθών ιδιοκτητών ακινήτων Χανίων. Ο

Σχετικά με τις κατοικίες που θα χτισθούν, έχει εξαγγελθεί ότι, σύμφωνα με τον προϋπολογισμό του 1946-47, στα Χανιά θα ανεγερθούν 145 «τετρακατοικίες» για να καλύψουν τις ανάγκες για κατοικία των άστεγων λαϊκών τάξεων. Το έργο αργεί να ξεκινήσει²⁰⁴ λόγω έλλειψης πιστώσεων και λόγω της αδυναμίας να εφαρμοστεί άμεσα το σχέδιο πόλης.²⁰⁵ Έτσι, το Μάρτιο του ίδιου χρόνου εξαγγέλλεται ότι έγινε δημοπρασία για την κατασκευή 30 μόνο τέτοιων κατοικιών.²⁰⁶ Έχουν περάσει λοιπόν δυο χρόνια από τη λήξη του πολέμου και παρότι το πρόβλημα των αστέγων επείγει, οι αρμόδιοι δεν έχουν καταφέρει ακόμα να ολοκληρώσουν το σχέδιο δόμησης της παλιάς πόλης ώστε να αρχίσει η ιδιωτική ανοικοδόμηση.²⁰⁷

Το μέγεθος του προβλήματος εκφράζεται και μέσα από τις συνεχείς επισκέψεις των αρμοδίων στα Χανιά, ανάμεσά τους και του υπουργού ανοικοδόμησης Παπαγιαννάκη συνοδεία αρχαιολόγων, για να εξετάσουν το ζήτημα ανοικοδόμησης της συνοικίας Καστέλι τέσσερα χρόνια μετά τη λήξη του πολέμου.²⁰⁸ Έτσι έχουμε φτάσει στο 1949 και μιλάμε ακόμα για ανοικοδόμηση της πόλης, για αναδασμό της γης, για το πρόβλημα των αστέγων, ενώ μόλις τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου δημοσιεύονται στον τύπο οι εγκριθέντες πίνακες των δικαιούχων οικοδομήσιμης ξυλείας.²⁰⁹

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι πιο φτωχοί να αναγκαστούν να βρουν κατάλυμα στις ντάπιες της πόλης, δυτικά, στην ντάπια που χωρίζει τη Νέα Χώρα από την Εβραϊκή συνοικία και ανατολικά, στην ντάπια που βρίσκεται στην συνοικία Χιόνες. Εκεί, στα πρόχειρα παραπήγματα που είχαν κτίσει οι Γερμανοί για να προστατεύουν τα αυτοκίνητά τους στεγάζονται πολυμελείς οικογένειες.²¹⁰ Έχουν τοποθετήσει πρόχειρα κεραμίδια και λαμαρίνες για να προστατευθούν από τη βροχή. Ο δήμος απαγορεύει οποιαδήποτε δόμηση. Δεν μπορούν να σοβατίσουν τη στέγη, δεν έχουν νερό, ούτε αποχέτευση. Ζουν μέσα στην υγρασία και την αθλιότητα. Δεν έχουν όμως χρήματα για κάτι καλύτερο γιατί οι περισσότεροι είναι άνεργοι.²¹¹ Σε ανάλογες παράγκες έχουν καταφύγει και άλλοι

σύλλογος η «Πρόνοια» καταγγέλλει ότι ο σύλλογος «η Δικαιοσύνη» δεν έχει δικαίωμα να αναμειγνύεται για την εξυπηρέτηση των ιδιοκτητών των καταστραφέντων εκ των πολεμικών γεγονότων κατά την κατοχή ακινήτων.

²⁰⁴ Εφημ. *Δημοκρατία*, 15 Φεβρουαρίου 1947, σελ. 1.

²⁰⁵ Εφημ. *Δημοκρατία*, ό.π., σελ. 1.

²⁰⁶ Εφημ. *Δημοκρατία*, 11 Μαρτίου 1947, σελ. 1 και Εφημ. *Κήρυξ*, 14 Μαρτίου 1947, σελ. 1.

²⁰⁷ Μόνο στην περιοχή Καστέλλι έχουν υποβληθεί πάνω από 70 αιτήσεις για ανοικοδόμηση ενώ ανάλογα αιτήματα έχει υποβάλει και η πλειοψηφία των εμπόρων στην περιοχή του Κάτωλα, μπροστά από το βυζαντινό τείχος οι οποίοι θέλουν να φτιάξουν τα καταστήματά τους. Εφημ. *Δημοκρατία*, 4 Απριλίου 1947, σελ. 1.

²⁰⁸ Εφημ. *Δημοκρατία*, 15 Φεβρουαρίου 1947, σελ. 1 και Εφημ. *Κήρυξ*, 19 Μαΐου 1949, σελ. 1.

²⁰⁹ Εφημ. *Κήρυξ*, 19 Απριλίου 1949, σελ. 1-2.

²¹⁰ «Γώρα τα καταφύγια αυτά στεγάζουν 16 οικογένειες. 40-50 άτομα έχουν καταφύγει εκεί...Και κουρνιάζουν 3-8 άτομα σε ένα χώρο 2.5-4 μέτρα σάπια από την υγρασία. Και να βρέχει από πάνω τους μέσα όπως κι έξω». Εφημ. *Δημοκρατία*, 25 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1.

²¹¹ Το παράρτημα του ΙΚΑ Χανίων είχε ιδρυθεί λίγο πριν από τον πόλεμο με αποτέλεσμα να μην έχει αποθεματικό. Ο πόλεμος ανέκοψε την οικονομική πρόοδο με αποτέλεσμα να χρεοκοπήσει και να μην υπάρχει η δυνατότητα μεταπολεμικά οικονομικής ενίσχυσης των ανέργων. L. Albaugh, ό.π, σελ. 249.

άστεγοι στη Σπλάντζια, στον Άγιο Ιωάννη, στη Χαλέπα. Τα υγρά καταφύγια της ντάπιας, παρά τις αντιρρήσεις και τις απειλές του δήμου για κατεδαφίσεις, έμειναν μέχρι τις μέρες μας²¹² διαμορφώνοντας μια άσχημη εικόνα της πόλης.

Στη διαμόρφωση αυτής της εικόνας συνέβαλαν και οι παράγκες στις οποίες πουλούν τα εμπορεύματά τους διάφοροι μικρέμποροι. Πολλοί από αυτούς ήταν βομβόπληκτοι και κάποιοι άλλοι ανάπηροι του πολέμου και χήρες.²¹³ Άλλοι πάλι ήταν χωρικοί που ήρθαν στην πόλη ελπίζοντας σε μια καλύτερη ζωή. Οι παράγκες αυτές είχαν κατακλύσει την πλατεία της Αγοράς και τις γύρω πλατείες. Το θέμα των παραγκών απασχόλησε το δήμο από πολύ νωρίς ο οποίος ενεργοποιώντας τις υπηρεσίες του, τους ζητά ενοίκια, καθώς η παρουσία τους θίγει τα συμφέροντα όσων διατηρούσαν κατάσταση μέσα στην αγορά, ενώ με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου, ήδη από το 1945, ζητούσε την κατεδάφισή τους. Οι θιγόμενοι όμως αντιστάθηκαν και η εικόνα αυτή σημάδεψε την πόλη μέχρι το 1954 που έγινε η οριστική κατεδάφισή τους.²¹⁴ Έτσι ο πόλεμος επηρεάζει άμεσα την εικόνα της πόλης που τη χαρακτηρίζει η ασχήμια, η μιζέρια, τα ρημαγμένα κτίρια, εκεί που άλλοτε δέσποζαν αρχοντικά, μνημεία, και πλατείες.

²¹²Οι παράγκες με την πάροδο του χρόνου έγιναν σπίτια που, παρότι έχουν απαλλοτριωθεί από το δήμο, δεν έχουν κατεδαφιστεί μέχρι σήμερα.

²¹³Εφημ. *Δημοκρατία*, 23 Φεβρουαρίου 1947, σελ. 1.

²¹⁴Εφημ. *Χανιώτικα Νέα*, 22 Δεκεμβρίου 2002, σελ. 4 και Π. Σκλίας, *Νέα*, 2 Ιουνίου 1957, σελ. 5.

Η οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης μετά την απελευθέρωση.

Ο πόλεμος αναπόφευκτα επηρεάζει και την οικονομία της χώρας σε όλους τους τομείς της, γεωργία, δημόσια διοίκηση, εμπόριο. Το τελευταίο, παρά τις δυσμενείς συνθήκες που δημιουργήθηκαν, δεν επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό. Υπάρχει μια κάμψη την περίοδο του πολέμου αλλά μεταπολεμικά το εμπορικό ισοζύγιο εξακολουθεί να είναι ενεργητικό.²¹⁵ Βέβαια, παρατηρείται μείωση του πλεονάσματος του συνολικού ισοζυγίου πληρωμών από 13-30% προπολεμικά σε 5-10% μεταπολεμικά.²¹⁶ Επίσης, η εξαγωγή κάποιων προϊόντων επηρεάστηκε μετά τον πόλεμο, όπως των προϊόντων του αμπελιού, που προπολεμικά αποτελούσε το 1/3 των προσόδων, ενώ μεταπολεμικά μόνο το 1/4, λόγω του αποκλεισμού της Γερμανικής αγοράς και του περιορισμού της Αγγλικής.²¹⁷ Είναι όμως φυσικό να επηρεαστεί η εμπορική κίνηση και οι αγορές που είχαν διαμορφωθεί προπολεμικά, αφού κατά τη διάρκεια του πολέμου, λόγω της αποχής της Κρήτης, κάποιες από αυτές τις αγορές είχαν βρει άλλους προμηθευτές. Έτσι το εξαγωγικό εμπόριο του νησιού έπρεπε να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα και να αναζητήσει νέες αγορές.

Ο τομέας που επηρεάστηκε περισσότερο ήταν ο αγροτικός. Με τη σειρά του επηρέασε όλη την εμπορική κίνηση και την ομαλή λειτουργία της αγοράς, αλλά και τον επισιτισμό του πληθυσμού, ιδιαίτερα της πόλης, ο οποίος δεν είχε ακόμα αποκατασταθεί. Ένα χρόνο μετά την απελευθέρωση, οι τίτλοι των εφημερίδων που αναφέρονται στο ζήτημα του επισιτισμού θυμίζουν κατοχική περίοδο.²¹⁸ Το επισιτιστικό θα συνεχίσει να απασχολεί τον πληθυσμό και να δημιουργεί εντάσεις²¹⁹ μέχρι και το 1949, οπότε η κατάσταση θα ομαλοποιηθεί. Οι υψηλές τιμές των χημικών λιπασμάτων, οι μικρές ποσότητες των εμπορεύσιμων αγαθών και οι περιορισμένες αγορές, καθώς επίσης και οι δυσκολίες στη συγκοινωνία και μεταφορά των προϊόντων θα συμβάλουν στην αύξηση του κόστους της γεωργικής παραγωγής και στις διακυμάνσεις των τιμών. Συγχρόνως, η γεωργική αποκατάσταση σε περιοχές που υπέστησαν καταστροφές κατά τη διάρκεια του πολέμου απαιτούσε την αγορά του κατάλληλου εξοπλισμού που όμως δεν ήταν δυνατόν να αποκτηθεί λόγω των υψηλών τιμών τη μεταπολεμική περίοδο.²²⁰ Παράλληλα, το κράτος πίεζε να

²¹⁵L. Albaugh, *ό.π.*, σελ. 257.

²¹⁶L. Albaugh, *ό.π.*, σελ. 334.

²¹⁷L. Albaugh, *ό.π.*, σελ. 334.

²¹⁸Εφημ. *Κήρυξ*, 5 Ιανουαρίου 1946, σελ. 1. «Απόκρυψις τροφίμων, ήρχισε η πτώσις των τιμών».

²¹⁹Ιδιαίτερα απασχόλησε τους πολίτες και τον τύπο, το θέμα των δελτίων και η δυνατότητα να τα προμηθευτούν δωρεάν ή σε χαμηλές τιμές οι ασθενέστερες τάξεις. Αυτό γινόταν αλλά μόνο για τους άπορους. Μια άλλη ένσταση αφορούσε τον ίδιο τον χαρακτηρισμό του απόρου καθώς παραβλέπονταν οι πραγματικές ανάγκες και χαρακτηρίζονταν ως άποροι μόνο ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού. Εφημ. *Δημοκρατία*, 5 Απριλίου 1947, σελ.1.

²²⁰Όπως εργαλεία, είδη γεωργικού εξοπλισμού αγροκτήματος, που κόστιζαν. L. Albaugh, *ό.π.*, σελ. 556.

κρατηθούν χαμηλά οι τιμές των αγροτικών προϊόντων. Η κατάσταση έπληξε περισσότερο τους μικρομεσαίους αγρότες ενώ επωφελήθηκαν εκείνοι που είχαν σημαντικά αποθέματα για πώληση.²²¹

Ειδικότερα, στο θέμα συγκέντρωσης και μεταφοράς των προϊόντων οι συνέπειες του πολέμου ήταν μεγάλες τόσο για τους αγρότες όσο και για το καταναλωτικό κοινό. Οι ζημιές που προξένησαν οι βομβαρδισμοί σε αποθηκευτικούς χώρους, λιμάνια, και δρόμους ήταν καταστροφικές. Έτσι κι αλλιώς, το θέμα των συγκοινωνιών που επικεντρωνόταν τόσο στην έλλειψη ασφαλοστρωμένων δρόμων όσο και στην αδυναμία προσπέλασης των υπάρχοντων δρόμων από ανθρώπους και ζώα, σε πολλές κοινότητες, απασχολούσε και προπολεμικά τους αγρότες. Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στις μετακινήσεις τους ήταν καθημερινά και μεγάλα, καθώς η έλλειψη δρόμων και μέσων μεταφοράς τους δυσκόλευε σε όλες τους τις δραστηριότητες. Ιδιαίτερα, βέβαια, όταν ήθελαν να μεταφέρουν τα προς πώληση εμπορεύματά τους στην κοντινότερη αγορά. Σχεδόν το 50% των αγροτών μετέφεραν τα προϊόντα τους σε δύο ή περισσότερες ώρες ενώ το 1/8 χρειαζόταν για να φτάσουν στον προορισμό τους τέσσερις με εννιά ώρες.²²² Αυτό είχε καθοριστική επίδραση στις διακυμάνσεις των τιμών των προϊόντων.

Οι καταστροφές όμως, που προκλήθηκαν στο εθνικό αλλά και στο επαρχιακό οδικό δίκτυο από τους βομβαρδισμούς ήταν μεγάλες και δυσχέραναν ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Μόνο η αποκατάσταση του οδικού δικτύου στην προπολεμική του κατάσταση, με όλα τα προβλήματα που συνεπαγόταν, σύμφωνα με την έκθεση L.Albaugh, θα стоίχιζε γύρω στα 4 εκατομμύρια δολάρια.²²³ Επιπλέον μεγάλες καταστροφές προκλήθηκαν και στις λιμενικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Σούδας και του Ηρακλείου, λιμάνια από όπου διεξαγόταν το 90% του εμπορίου του νησιού, καταστρέφοντας συγχρόνως τους κυριότερους χώρους αποθήκευσης και συντήρησης των αγαθών. Το συμπέρασμα από όλα αυτά είναι ότι ο πληθυσμός της Κρήτης, αγροτικός στην πλειοψηφία του, κατά την προπολεμική περίοδο, αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα τα οποία έχριζαν άμεσης αντιμετώπισης για τη βελτίωση του βιοτικού του επιπέδου.

Ο πόλεμος επιδείνωσε την κατάσταση δημιουργώντας τεράστιες καταστροφές, που απαιτούσαν μεγάλα χρηματικά ποσά για να αντιμετωπιστούν και να επανέλθουν οι εγκαταστάσεις στο επίπεδο της προπολεμικής περιόδου.

²²¹Το 1948 οι τιμές των γεωργικών προϊόντων αυξήθηκαν κατά πολύ σε σύγκριση με το 1939, το ίδιο συνέβη και στα καταναλωτικά είδη που χρησιμοποιούσαν οι αγρότες και στις τιμές των βιομηχανικών προϊόντων. L. Allbaugh, *ό.π.*, σελ. 258.

²²²Για την κακή κατάσταση του οδικού δικτύου βλ. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-43, φάκελος Γ' και L. Allbaugh, *ό.π.*, σελ. 241.

²²³Η επισκευή του εθνικού δικτύου Χανίων – Ηρακλείου θα γίνει το 1948 με τα χρήματα της ECA. L.Albaugh, *ό.π.*, σελ. 341.

Εκείνο όμως που θεωρούνταν επιβεβλημένο ήταν να καταβληθούν προσπάθειες για να βελτιωθούν καταρχάς οι τρόποι παραγωγής, στη συνέχεια τα μέσα, η μεταφορά και τέλος η εκποίηση των γεωργικών προϊόντων σε μια κατεξοχήν αγροτική περιοχή και σε μια περίοδο που η εξέλιξη σε όλους τους τομείς της ζωής δεν ευνοούσε τη στασιμότητα. Η αδυναμία του κράτους να εναντιωθεί στα συμφέροντα των μεγαλεμπόρων και η αναβλητικότητα που επέδειξε στη λήψη των απαραίτητων μέτρων για την επίλυση των αγροτικών προβλημάτων, οδήγησε σε μαζική αγροτική κινητοποίηση, το Μάρτιο του 1947.²²⁴ Οι αγρότες ζητούσαν να τους εγκριθούν καλλιεργητικά δάνεια με ευνοϊκούς όρους, να τους χορηγηθούν άμεσα λιπάσματα, να καταργηθεί η φορολογία του κρασιού και το κυριότερο, να γίνει η συγκέντρωση και εξαγωγή του λαδιού από τις ενώσεις και όχι από την ένωση εξαγωγέων. Στο πλευρό των αγροτών νομού Χανίων, βρέθηκαν οι βιοτέχνες, οι εργάτες, και οι έμποροι της πόλης οι οποίοι κατέβηκαν σε απεργία, στην πλειοψηφία τους, κλείνοντας τα καταστήματά τους ως ένδειξη συμπαραστάσης.²²⁵ Η βελτίωση και αύξηση της παραγωγής αλλά και η μείωση του πληθωρισμού που θα επιτυγχάνονταν αν η κυβέρνηση ικανοποιούσε τα αιτήματα των αγροτών, ωφελούσε και τους ίδιους καθώς τα τρόφιμα συνέχιζαν να διακινούνται με δελτία σε πολύ ψηλές τιμές.

Η ενότητα αυτή των λαϊκών τάξεων, αστικών και αγροτικών, προκαλεί ανησυχία. Εκπρόσωποι όλων των τάξεων, σύμφωνα με άρθρο του *Κήρυκα*, συνεδριάζουν και εκδίδουν μια προκήρυξη στο λαό στην οποία καταγγέλλονται οι απεργίες ως κατευθυνόμενες από το ΚΚΕ και καλούν τον λαό να μην απεργήσει.²²⁶ Η έκκληση δεν θα έχει αντίκρισμα και θα ακολουθήσουν συλλήψεις ηγετικών στελεχών του ΚΚΕ της πόλης.²²⁷ Ανάμεσα στους συλληφθέντες και ο πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Χανίων Α. Τσατσαρωνάκης. Οι εργάτες ξεσηκώνονται και απειλούν με απεργία. Τα Χανιά είναι ένα καζάνι που βράζει. Οι ζυμώσεις αυτές όμως δε θα οδηγήσουν σε βίαιη σύγκρουση. Λίγους μήνες αργότερα πραγματοποιήθηκε μεγάλη λαϊκή συγκέντρωση στο κινηματοθέατρο «Ολύμπια» για να εξεταστεί το ζήτημα της συμφιλίωσης και να αποφευχθεί η σύγκρουση, κάτι που τελικά επιτεύχθηκε.²²⁸

Ο πόλεμος έχει οξύνει τις κοινωνικές αντιθέσεις. Οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι, έφτασαν στα όρια της εξαθλίωσης, χωρίς στέγη, πολλοί χωρίς

²²⁴Εφημ. *Κήρυξ*, 6 Μαρτίου 1947, σελ. 1.

²²⁵Εφημερίδα *Δημοκρατία*, 4 Μαρτίου 1947, σελ. 1.

²²⁶Εφημ. *Κήρυξ*, 6 Μαρτίου 1947, σελ.1.«Συμπατριώτες, εάν θέλομεν να αποφύγομεν την επέκτασιν του εμφυλίου πολέμου εις την νήσον μας πρέπει να αποκηρύξομεν τα συστήματα βίας και απειλής και να αντιδράσομεν εναντίον των σκοτεινών σχεδίων των οργανωτών της αναρχίας».

²²⁷Οι περισσότεροι ήταν γιατροί και δικηγόροι.

²²⁸Εφημ. *Δημοκρατία*, 27 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1. Στο άρθρο αναφέρεται ότι οι αρχές ματαίωσαν τη συμμετοχή του Επισκόπου Αγαθάγγελου Ξηρουχάκη στη συγκέντρωση.

δουλειά²²⁹ ή με ένα ημερομίσθιο που αδυνατεί να ανταποκριθεί στις ψηλό κόστος ζωής.²³⁰ Οι μεσαίες τάξεις εξαθλιώθηκαν, αφού αντιμετώπιζαν τα ίδια προβλήματα με τους φτωχούς ενώ αμείβονται με πολύ χαμηλούς μισθούς. Δεν είναι τυχαίο ότι η πρώτη απεργία ήταν αυτή των δημοσίων και δημοτικών υπαλλήλων.²³¹ Αντίθετα, οι περισσότεροι πλούσιοι μπόρεσαν να αντεπεξέλθουν στις αντιξοότητες και να διατηρήσουν το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας τους, ενώ υπήρχε και μια ομάδα που, είτε πλούσιοι είτε φτωχοί, μπόρεσαν να κάνουν μεγάλες περιουσίες εκμεταλλευόμενοι τις περιστάσεις.

²²⁹Υπήρχε μεγάλος αριθμός ανέργων, που δεν έπαιρνε ταμείο ανεργίας. Εφημ. *Λευτεριά*, 9 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

²³⁰Συγκριτικά με το κόστος ζωής των Ευρωπαϊκών Κρατών και ΗΠΑ, η Ελλάδα μεταπολεμικά είχε τη μεγαλύτερη αύξηση. L.Albaugh, *ό.π.*, σελ. 255.

²³¹Εφημ. *Δημοκρατία*, 27 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1.

Δημογραφικά στοιχεία περιόδου 1940-49

Είναι ενδιαφέρον να δούμε σε ποιο βαθμό οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις της περιόδου επηρέασαν τη δημογραφική εξέλιξη του πληθυσμού της πόλης και ποιες κοινωνικές ομάδες επηρεάστηκαν περισσότερο. Στον πίνακα (3)²³² παρατηρούμε ότι τα ποσοστά των γάμων το 1940 συνεχίζουν τη φθίνουσα πορεία που είχε αρχίσει στις παραμονές του πολέμου. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο και η επιστράτευση απομακρύνει από τις οικογένειές τους το μεγαλύτερο μέρος του ανδρικού πληθυσμού. Κατ' ανάλογο τρόπο μειώνεται και ο αριθμός των γεννήσεων.²³³ Από το 1941 παρατηρούμε μια αυξητική πορεία στους γάμους,²³⁴ γεγονός που δηλώνει επιστροφή μέρους του ανδρικού πληθυσμού. Η αύξηση αυτή έχει ως συνέπεια την αύξηση των γεννήσεων το 1942.²³⁵

Τα επόμενα χρόνια, τόσο οι γάμοι όσο και οι γεννήσεις ακολουθούν μια αυξητική τάση, με μικρές εξαιρέσεις, γεγονός που δείχνει ότι η ζωή των ανθρώπων ομαλοποιείται. Η εξέλιξη των θανάτων είναι σε γενικές γραμμές αντιστρόφως ανάλογη με εκείνη των γεννήσεων. Το 1941 και το 1942 σημειώνεται μεγάλος αριθμός θανάτων εξαιτίας της αντίστασης και της εξαθλίωσης μεγάλου μέρους του πληθυσμού ενώ στη συνέχεια, οι θάνατοι μειώνονται σταδιακά, με μικρές αυξομειώσεις.²³⁶

Και εδώ οι θανόντες θα διακριθούν σε ενεργό και μη ενεργό²³⁷ «πληθυσμό», για να δούμε αναλυτικότερα τις συνέπειες του πολέμου στη ζωή των ανθρώπων. Οι περισσότεροι θανόντες ανήκουν στο μη ενεργό «πληθυσμό» και είναι περίπου 62%. Από αυτούς διαπιστώνουμε ότι περισσότερο πλήττονται οι γυναίκες και τα μωρά παιδιά. Το ποσοστό θανάτου των τελευταίων φτάνει το 27% στο σύνολο των θανόντων.²³⁸ Η κυριότερη αιτία από την οποία πεθαίνουν τα μωρά είναι η πνευμονία, στην οποία οφείλεται το 1/3 των θανάτων αυτής της ηλικίας για όλη την περίοδο.²³⁹

²³² Πίνακας 3, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 3.

²³³ Το 1941 παρατηρούμε μια μείωση στις γεννήσεις -46,54% σε σχέση με το 1940. Πίνακας 3, παράρτημα, ό.π., σελ. 3.

²³⁴ Η αύξηση στους γάμους για το 1942 είναι αρκετά υψηλή, φτάνει το 81% ενώ για την επόμενη χρονιά το ποσοστό γάμων μειώνεται λίγο, περίπου στο 8%. Για τις γεννήσεις το ποσοστό αύξησης για το 1942 είναι περίπου 50% ενώ για το 1943 συνεχίζεται η αυξητική πορεία με ένα ποσοστό 38%. Πίνακας 3, παράρτημα, ό.π., σελ. 3.

²³⁵ Πίνακας 3, ό.π., σελ. 3. Η μεταβολή στις γεννήσεις φαίνεται καλύτερα στο γράφημα α, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 1.

²³⁶ Ανάλογη είναι η εξέλιξη των ποσοστών γεννήσεων, γάμων και θνησιμότητας στην υπόλοιπη Ελλάδα. Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 7^{ης} Απριλίου 1951*, τομ. II, πίνακες δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού, εισαγωγή, σελ. XV, Αθήνα 1958

²³⁷ Πίνακας 6, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4.

²³⁸ Πίνακας 7, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 6. Στα μωρά παιδιά περιλαμβάνονται οι ηλικίες 0-5 ετών.

²³⁹ Πίνακας 58, παράρτημα, μέρος Γ, σελ. 37.

Πεθαίνουν επίσης από αβιταμίνωση και γαστρεντερίτιδα είτε γιατί δεν σιτίζονται επαρκώς, λόγω έλλειψης τροφίμων, είτε γιατί τρέφονται με ακατάλληλα για μωρά τρόφιμα όπως χόρτα ή λαχανικά.²⁴⁰ Οι αιτίες αυτές συνδέονται με τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης, όπως και στην προπολεμική περίοδο, μόνο που τώρα αυτές δεν αφορούν μόνο τις χαμηλότερες οικονομικά τάξεις αλλά και άλλες κοινωνικές τάξεις, όπως είναι οι μικροαστοί. Αυτό φαίνεται καλύτερα αν δούμε τη γεωγραφική κατανομή των θανάτων των βρεφών.²⁴¹ Θάνατοι βρεφών σημειώνονται όχι μόνο σε συνοικίες που κατοικούν οι εργατικές και ασθενέστερες τάξεις όπως στη Νέα Χώρα, στη Σπλάντζια, στο Κάτω Κουμ Καπί, αλλά και σε άλλες περιοχές, σε μικρότερα ποσοστά, όπως στη Χαλέπα, στον Άγιο Ιωάννη, στις Χιόνες, στον Άγιο Λουκά και αλλού. Βέβαια όσο φτωχότερες είναι οι συνοικίες τόσο μεγαλύτερα είναι τα ποσοστά αλλά, γενικά, οι δύσκολες συνθήκες της κατοχής επηρεάζουν στο σύνολό του τον «πληθυσμό», εκτός από τους πλούσιους.

Εκτός όμως από τα μωρά παιδιά υψηλό ποσοστό θανάτων συναντάμε, όπως είδαμε, και στις γυναίκες. Οι θάνατοι γυναικών φτάνουν σχεδόν στο 59% του μη ενεργού «πληθυσμού». Οι γυναίκες πεθαίνουν λιγότερο, στις παραγωγικές ηλικίες 21-41,²⁴² ηλικίες στις οποίες γεννούν τα παιδιά τους. Ίσως αυτό να σχετίζεται και με το χαμηλό ποσοστό γεννήσεων, τουλάχιστον για τα πρώτα χρόνια της κατοχής 1940-43.²⁴³ Ο αριθμός θανάτων τους παρουσιάζει μια αυξητική τάση από την ηλικία των 42 ετών μέχρι και τα 72 χρόνια με αποκορύφωμα την δεκαετία 72-81.²⁴⁴ Επομένως φαίνεται ότι την περίοδο αυτή πεθαίνουν κυρίως οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες. Οι ασθένειες από τις οποίες προσβάλλονται πλήττουν κυρίως τους ηλικιωμένους όπως ο γεροντικός μαρασμός, τα καρδιακά νοσήματα, τα εγκεφαλικά και ο καρκίνος.²⁴⁵ Ακόμα προσβάλλονται και από ασθένειες όπως η πνευμονία, η φυματίωση και η αβιταμίνωση.²⁴⁶ Οι ασθένειες αυτές, αν παρατηρήσουμε τη γεωγραφική τους κατανομή, καταγράφονται κυρίως στις εργατικές συνοικίες Νέα Χώρα, Σπλάντζια, Χιόνες, Κάτω Κουμ Καπί και Εβραϊκή, και σε μικρότερο ποσοστό στις υπόλοιπες συνοικίες. Από τις υπόλοιπες κατηγορίες του μη ενεργού «πληθυσμού» οι συνταξιούχοι και οι τρόφιμοι του γηροκομείου

²⁴⁰ «Η μητέρα του δεν είχε γάλα και το τσίζε με ό,τι άλλο μπορούσε, ακόμα και βρασμένα χόρτα τουβάζε στο στόμα του μωρού!». Κ. Χρυσουλάκη Πατέρου, *Ματωμένα Χρόνια 1941-45*, Χανιά 1991, σελ. 74.

²⁴¹ Πίνακας 60, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 39.

²⁴² Πίνακας 19, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 13.

²⁴³ V. Hionidou, *The demography of a Greek famine : Mykonos, 1941-1942, Continuity and Change* 10(2), 1995, σελ. 253, Cambridge University Press. Για τα αίτια μείωσης των θανάτων γυναικών στη διάρκεια της κατοχής: «Η γυναικεία θνησιμότητα κρατήθηκε χαμηλά λόγω αποφυγής εγκυμοσύνης και θηλασμού». Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι στο δείγμα της προπολεμικής περιόδου καταγράφηκε μόνο μία γυναίκα να πεθαίνει από προβλήματα στη γέννα.

²⁴⁴ Πίνακας 19, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 13.

²⁴⁵ Πίνακας 23, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 15.

²⁴⁶ Με τον όρο αβιταμίνωση έχουμε καταχωρήσει όλες τις αιτίες που σχετίζονται με την πείνα. Παράρτημα, μέρος Α', σελ. 7.

εμφανίζουν ένα ποσοστό θανάτων γύρω στο 7%.²⁴⁷ Τέλος χαμηλό ποσοστό θανάτων παρουσιάζουν οι φοιτητές /μαθητές²⁴⁸ και οι άνεργοι.

Όσον αφορά στον ενεργό «πληθυσμό» το ποσοστό θανάτων αγγίζει σχεδόν το 37% του συνολικού «πληθυσμού». Οι άνδρες την περίοδο που εξετάζουμε πεθαίνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό τι οι γυναίκες²⁴⁹ και μάλιστα η διαφορά είναι μεγαλύτερη στις μεσαίες ηλικίες.²⁵⁰ Πιο συγκεκριμένα, από το 1941 ως το 1945 έχουμε μια σταδιακή αύξηση στους θανάτους του ανδρικού «πληθυσμού» έναντι του γυναικείου, με αποκορύφωση το 1943 που το 62% των θανόντων είναι άνδρες και μόλις το 38% γυναίκες και το 1944 που το 60,3% είναι άνδρες και το 39,7% γυναίκες.²⁵¹ Όπως φαίνεται και από την επεξεργασία των ληξιαρχικών πράξεων θανάτων, αν συγκρίνουμε τις αιτίες θανάτου γυναικών και ανδρών την περίοδο που εξετάζουμε, θα διαπιστώσουμε ότι οι άντρες πεθαίνουν κυρίως από αιτίες που σχετίζονται με πολεμικές ενέργειες και από ασθένειες που συνδέονται με τις συνθήκες διαβίωσης, όπως η φυματίωση και η πνευμονία. Τα ποσοστά θανάτου των ασθενειών αυτών στους άνδρες είναι σχεδόν διπλάσια από ό τι στις γυναίκες.²⁵² Φαίνεται λοιπόν ότι ο οργανισμός των ανδρών ήταν πιο ευάλωτος λόγω των αντίξοων συνθηκών που αντιμετώπιζαν στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα «προς το ζην» για την οικογένειά τους.

Η επίδραση αυτή των αντίξοων συνθηκών, που διαμορφώθηκαν στην περίοδο της κατοχής, στον ανδρικό πληθυσμό θα φανεί καλύτερα αν εξετάσουμε την επαγγελματική ταυτότητα των θανόντων.²⁵³ Ο αριθμός όσων εργάζονταν στον πρωτογενή τομέα είναι πολύ μικρός στο σύνολο του ενεργού «πληθυσμού» ενώ οι υπόλοιποι από τους θανόντες μοιράζονται ανάμεσα στον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα με ένα μικρό προβάδισμα του δευτερογενούς τομέα. Ο μικρός αριθμός θανόντων στον πρωτογενή τομέα οφείλεται κυρίως στο ότι, έτσι και αλλιώς, οι εργαζόμενοι στον τομέα αυτό ήταν λιγότεροι, όπως φαίνεται από τις απογραφές.²⁵⁴ Εκτός από αυτό όμως, οι γεωργοί και οι κτηματίες όχι μόνο έχουν τη δυνατότητα να θρέψουν την

²⁴⁷ Πολύ δύσκολες ήταν οι συνθήκες ζωής για τους ηλικιωμένους ιδιαίτερα για τους συνταξιούχους που τους καθυστερούσαν τις συντάξεις και τα χρήματα που έπαιρναν δεν έφταναν λόγω του πληθωρισμού. Εφημ. *Παρατηρητής*, 31 Ιανουαρίου 1943, σελ. 1.

²⁴⁸ Πίνακας 13, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 9. Οι ηλικίες 6-20 παρουσιάζουν χαμηλό ποσοστό θανάτων, χαμηλότερο και από την πρώτη περίοδο.

²⁴⁹ Πίνακας 16, ό.π., σελ. 11. «Την πρώτη περίοδο οι άντρες πεθαίνουν σε ποσοστό 47% και οι γυναίκες σε ποσοστό 53%. Τη δεύτερη περίοδο σχεδόν αντιστρέφονται τα δεδομένα 52.3% για τους άνδρες και 47,7 για τις γυναίκες. Η διαφορά δεν είναι πολύ μεγάλη αν λάβουμε υπόψη και το στατιστικό λάθος, δίνει πάντως μια εικόνα.

²⁵⁰ Αυξάνεται ο αριθμός θανάτων των ενήλικων ανδρών κάτι που παρατηρείται στην περίοδο του πολέμου και σε άλλες περιοχές όπως η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Μύκονος. Γ. Μαργαρίτης, ό.π., σελ. 85.

²⁵¹ Πίνακας 75, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 57.

²⁵² Πίνακας 26, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 17 και πίνακας 23, ό.π., σελ. 15.

²⁵³ Πίνακας 4, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4.

²⁵⁴ Απογραφή 1928, ό.π.

οικογένειά τους από τις καλλιέργειές τους αλλά επιδιώκουν να ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους με άλλα προϊόντα που δεν παράγουν οι ίδιοι, και έτσι καλύπτουν τις ανάγκες τους και συχνά έχουν και κέρδος.²⁵⁵ Όλα αυτά γίνονται στα πλαίσια των νέων ανακατατάξεων που συμβαίνουν στις σχέσεις της πόλης με την ύπαιθρο, όπου «μετά την αγροτική ύφεση του μεσοπολέμου, με την Κατοχή η ύπαιθρος πήρε την εκδίκησή της από τις πόλεις».²⁵⁶ Στον πρωτογενή τομέα πεθαίνουν περισσότεροι γεωργοί²⁵⁷ από ό τι κτηματίες, κυρίως από γεροντικό μαρασμό και φυματίωση. Στο δευτερογενή τομέα η πλειοψηφία των θανόντων ανήκει στην εργατική τάξη²⁵⁸ που πλήττεται κυρίως από φυματίωση. Ακολουθεί η πνευμονία και τα καρδιακά νοσήματα.

Στον τριτογενή τομέα οι περισσότεροι από τους θανόντες ήταν μικρέμποροι,²⁵⁹ πλανόδιοι ή είχαν μαγαζιά τροφίμων που εκείνη την περίοδο λόγω της έλλειψης προϊόντων από την αγορά αντιμετώπιζαν μεγαλύτερες οικονομικές δυσκολίες. Ακολουθούν όσοι εργάζονται στα μέσα μεταφοράς-συγκοινωνίας και με μικρή διαφορά οι δημόσιοι-ιδιωτικοί υπάλληλοι. Οι εργαζόμενοι και στις δύο κατηγορίες ήταν δύσκολο να αντεπεξέλθουν στις δύσκολες συνθήκες ζωής της κατοχικής περιόδου: πάγωμα μισθών, έλλειψη τροφίμων, αύξηση πληθωρισμού.²⁶⁰ Μαρτυρίες εκείνης της εποχής μας οδηγούν στην υπόθεση της μετακίνησης μέρους του πληθυσμού προς την ύπαιθρο, όπου οι δυνατότητες για επιβίωση ήταν περισσότερες σε σχέση με την πόλη.²⁶¹ Όταν ο πόλεμος τελείωσε όσοι είχαν εγκαταλείψει την πόλη επιστρέφουν και τον πρώτο καιρό έρχονται αντιμετώπιζοντας με πολύ αντίξοες συνθήκες ζωής. Όσον αφορά στα αίτια από τα οποία πεθαίνουν οι εργαζόμενοι στον τριτογενή τομέα κυριαρχεί η πνευμονία, η φυματίωση και ο γεροντικός μαρασμός.

Εξετάζοντας λοιπόν τα αίτια στο σύνολο των θανόντων της περιόδου διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι πεθαίνουν από πνευμονία, με ποσοστό

²⁵⁵Εφημ. *Παρατηρητής*, 26 Νοεμβρίου 1941, σελ. 1. « Μίαν άλλην πληγήν ενέσκηψεν εις την πόλιν μας και τείνει να λάβη διαστάσεις είναι η αξίωσις των παραγωγών της υπαίθρου να ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους με είδος...οι ατυχείς κάτοικοι της πόλεως δεν διαθέτουν από τα ζητούμενα είδη ει μη τα ελάχιστα υπολείμματα των εβδομαδιαίων δελτίων των με τα οποία κάπως συντηρούνται. Το κακόν νομίζομεν ότι πρέπει να κτυπηθεί με όλη την αυστηρότητα εκ μέρους των αρχών».

²⁵⁶Μ. Μαζάουερ, *ό.π.*, σελ. 83.

²⁵⁷Δεδομένου ότι η γεωργική περιουσία στην Κρήτη ήταν κατακερματισμένη οι περισσότεροι γεωργοί ήταν μικροϊδιοκτήτες.

²⁵⁸Πίνακας 55, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 35. Πεθαίνουν κυρίως όσοι εργάζονταν στη βιομηχανία δέρματος, μάλλον εργάτες στα βυρσοδεψεία της πόλης, εργάτες-χειρώνακτες και οι οικοδόμοι.

²⁵⁹Πίνακας 56, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 36.

²⁶⁰Εφημ. *Παρατηρητής*, 31 Οκτωβρίου 1944, σελ. 2.

²⁶¹Την υπόθεση αυτή τη στηρίζουμε κυρίως σε μαρτυρίες ανθρώπων που ζούσαν εκείνη την περίοδο στην ύπαιθρο και είδαν να επιστρέφουν συγχωριανοί τους, επειδή το σπίτι τους καταστράφηκε στους βομβαρδισμούς του 1941. Μαρτυρία Γεωργίας Τσαμαντάκη, χωριό Μεσκλά Κυδωνίας. Όμοια και η περίπτωση του γιατρού Γεωργουδάκη Γρηγόρη που εγκαταστάθηκε στο χωριό της γυναίκας του Μεσκλά μετά την καταστροφή του σπιτιού του από βομβαρδισμό. Επανήλθε στα Χανιά το 1945. Γ. Πεντάρης, *ό.π.*, σελ. 237-39.

σχεδόν 14% επί του συνόλου των θανάτων,²⁶² και ότι τα υψηλότερα ποσοστά εμφανίζονται το 1943 και το 1946.²⁶³ Η πνευμονία προσβάλλει κυρίως τις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, από 60 χρονών και άνω, τα μωρά-παιδιά των οποίων οι γονείς ανήκουν σε χαμηλότερα οικονομικά στρώματα, όπως προκύπτει από το επάγγελμα του πατέρα, και κυρίως όσους ανήκουν επαγγελματικά στον τριτογενή τομέα. Δεύτερη σε συχνότητα αιτία θανάτου είναι ο γεροντικός μαρασμός με ποσοστά θανάτων που αυξάνονται τις περιόδους που είναι εντονότερο το επισιτιστικό πρόβλημα, δηλαδή το 1943 που το 36% των θανόντων είναι ηλικιωμένοι και από αυτούς το 20% πεθαίνει από γεροντικό μαρασμό, και το 1945 που το 32% των θανόντων είναι ηλικιωμένοι και το 20% πεθαίνει από γεροντικό μαρασμό.²⁶⁴ Επόμενη, σε συχνότητα, ασθένεια είναι η φυματίωση, με μέσο όρο 11,3% επί του συνόλου των θανάτων. Το ποσοστό αυτό αναφέρεται στους κατοίκους των Χανίων ενώ δεν περιλαμβάνει το ποσοστό εκείνων που πεθαίνουν από φυματίωση νοσηλεύόμενοι στο Φθισιατρείο και δηλώνουν μόνιμη κατοικία εκτός της πόλης των Χανίων. Περισσότεροι θάνατοι από φυματίωση σημειώνονται το 1945.²⁶⁵ Η φυματίωση, τα κρίσιμα χρόνια 1941-2 κυμαίνεται σε χαμηλότερα επίπεδα. Το 1941 το εργατικό δυναμικό βρίσκεται ακόμα στο μέτωπο, στη συνέχεια ακολουθούν οι βομβαρδισμοί των βιοτεχνικών-βιομηχανικών μονάδων, η κατοχή και οι επιτάξεις. Το 1943 παρουσιάζεται μια σχετικά ανοδική τάση, όταν η φυματίωση πλήττει τους εξασθενημένους οργανισμούς του 1940-41.²⁶⁶

Ενδιαφέρον επίσης είναι να εξετάσουμε πόσοι άνθρωποι και ποιοι πεθαίνουν από πείνα, που την ίδια περίοδο πλήττει την πρωτεύουσα της χώρας²⁶⁷ αλλά και όλη την ελληνική επικράτεια, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό.²⁶⁸ Οι άμεσες συνέπειες από το λιμό δεν είναι και τόσο μεγάλες για τα Χανιά αφού το ποσοστό των θανάτων που οφείλονται σε πείνα είναι 2% το χειμώνα του 1941,²⁶⁹ ενώ δεν ξεπερνά το 6%, το χειμώνα του 1942.²⁷⁰ Το

²⁶² Πίνακας 21, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 14.

²⁶³ Πίνακας 74, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 57.

²⁶⁴ Ο χειμώνας του 1943 ήταν επίσης ένας πολύ δύσκολος χειμώνας όπως και το 1942· μπορεί να είχαν εμφανιστεί κάποια τρόφιμα στην αγορά οι τιμές όμως ήταν πολύ υψηλές ενώ οι ευαίσθητοι οργανισμοί όπως οι ηλικιωμένοι είχαν ήδη εξαντληθεί από τις δυσκολίες συνθήκες του 1942.

²⁶⁵ Πίνακας 74, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 57.

²⁶⁶ Πίνακας 74, παράρτημα μέρος Γ', σελ. 57.

²⁶⁷ Σύμφωνα με εκτίμηση του Ερυθρού Σταυρού 250.000 είχαν πεθάνει άμεσα ή έμμεσα εξαιτίας του λιμού ανάμεσα στο 1941 και 1943. Μ. Μαζάουερ, *ό.π.*, σελ.67.

²⁶⁸ «Το χειμώνα του 1941 πολλές επαρχιακές πόλεις πέρασαν πραγματική λιμοκτονία.» Μ. Μαζάουερ, *ό.π.*, σελ. 74.

²⁶⁹ Συγκεκριμένα σε σύνολο 57 θανάτων για τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο του 1941 σημειώνεται ένας θάνατος από αθρεψία ενός μωρού τριών μηνών, γιού ενός σωφέρ. Ληξιαρχική πράξη θανάτου 6, 5/2/1941. Ληξιαρχείο Χανίων, βιβλία αποβιώσεων, 1930-1960.

²⁷⁰ Οκτώ θάνατοι από πείνα σε σύνολο 123 θανάτων για τους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο του 1942: Οι πέντε θάνατοι είναι βρεφών, ημερών ή μηνών των οποίων οι γονείς είναι εργάτης, βυρσοδένης, υποδηματοποιός, σιδηρουργός, ένα δεν έχει γονείς, πεθαίνει σε μαιευτήριο. Οι τρεις ενήλικες είναι 65, 70, και 75 χρόνων και πρόκειται για μια χήρα, ένα άεργο και ένα καπνοπώλη. Οι δύο στους τρεις είναι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Ληξιαρχείο Χανίων, *ό.π.*

1943 οι θάνατοι από πείνα φτάνουν στο μεγαλύτερο ποσοστό, που είναι 14%²⁷¹ επί του συνόλου των θανάτων. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η πείνα,²⁷² δεν έπληξε θανατηφόρα τα Χανιά. Το μικρό συγκριτικά ποσοστό των θανόντων από πείνα αφορά στην πλειοψηφία του βρέφη ή μικρά παιδιά, των οποίων οι γονείς ανήκουν σε κατώτερες επαγγελματικά τάξεις (όπως προκύπτει από το αναγραφόμενο επάγγελμα του πατέρα) και δεν μπορούν να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για την επιβίωση της οικογένειάς τους. Ακόμα από πείνα πεθαίνουν οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, από 60 και πάνω, οι οποίοι επίσης ανήκουν στις κατώτερες επαγγελματικά τάξεις και κάποιοι από αυτούς ήταν πρόσφυγες, κυρίως από τη Μικρά Ασία, οι οποίοι δεν είχαν ερείσματα στην ύπαιθρο για να καταφύγουν σε ώρα ανάγκης, όπως πιθανόν θα έκαναν πολλοί από τους άλλους κατοίκους.

Οι περισσότεροι από τους θανόντες της περιόδου που εξετάζουμε πέθαναν στο σπίτι τους.²⁷³ Υπάρχουν όμως και αρκετοί που πέθαναν εκτός σπιτιού. Αυτό ίσως να οφείλεται και στην αύξηση τη φυματίωσης, αφού οι ασθενείς μεταφέρονται στο τελευταίο στάδιο στο φθισιατρείο, ή στην αύξηση θανάτων των τροφίμων του γηροκομείου. Επιπλέον καταγράφονται και αιτίες θανάτου που οφείλονται σε πολεμικές ενέργειες²⁷⁴ και προφανώς σημειώνονται εκτός σπιτιού. Φυσικά υπάρχουν και άνθρωποι που καταφεύγουν στα νοσηλευτικά ιδρύματα και για άλλες ασθένειες. Όσον αφορά στη γεωγραφική κατανομή των θανόντων, σχετικά με τον τόπο κατοικίας τους²⁷⁵, βλέπουμε ότι οι θάνατοι αυξάνονται σε όλες σχεδόν τις συνοικίες. Περισσότεροι θάνατοι καταγράφονται στις λεγόμενες εργατικές συνοικίες, δηλαδή στη συνοικία της Νέας Χώρας, στη Σπλάντζια, στο Κάτω αλλά και στο Άνω Κουμ Καπί αλλά και στην Εβραϊκή συνοικία. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι δυσμενείς συνθήκες επηρέασαν όχι μόνο τα ασθενέστερα και χαμηλότερα στρώματα, αλλά τον «πληθυσμό» στο σύνολό του και κυρίως τα μικρομεσαία στρώματα όπως φαίνεται από την επαγγελματική ταυτότητα των θανόντων και τον τόπο κατοικίας τους.

²⁷¹Το 1943 σημειώνονται 13 θάνατοι από πείνα σε σύνολο 107 θανόντων τους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο. Πεθαίνει ένα μωρό, ένα παιδάκι τριών ετών και έντεκα ενήλικες, δύο γυναίκες 47 και 54 χρόνων χήρα και άγαμη, και εννέα ηλικιωμένοι από 65 έως 90 ετών. Από αυτούς τρεις είναι εργάτες, ένας δημόσιος υπάλληλος, ένας γεωργός και ένας χωρίς αναγραφόμενο επάγγελμα. Από τους έντεκα θανόντες έξι είναι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, και δύο Εβραίοι, η μία από τη Ζάκυνθο. Ληξιαρχείο Χανίων, ό.π.

²⁷²Ίσως στην αιτιολογία θανάτου να μην αναγραφόταν σε όλες τις περιπτώσεις ως αιτιολογία η πείνα για κοινωνικούς λόγους αλλά αυτό είναι απλά μια υπόθεση που δεν μπορεί να τεκμηριωθεί. Πίνακας 74, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 57.

²⁷³Πίνακας 32, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 20.

²⁷⁴Στις αιτίες που χαρακτηρίζονται ως «πολεμική ενέργεια» μπορούμε να προσθέσουμε και τους τραυματισμούς και τα κατάγματα που εμφανίζονται μόνο αυτή την περίοδο.

²⁷⁵Πίνακας 61, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 40-43.

Οι Εβραίοι της πόλης

Οι Εβραίοι ήταν αναπόσπαστο μέρος της κρητικής κοινωνίας. Είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστεί πότε ακριβώς εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη. Το παλαιότερο εύρημα που αποδεικνύει την ύπαρξη εβραίων στην Κρήτη, συσπειρωμένων γύρω από μια κοινότητα, χρονολογείται από το 142 π.Χ.²⁷⁶ Από τότε είναι ενεργή η παρουσία τους σε όλες τις περιόδους της κρητικής ιστορίας μέχρι και το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Κοινότητες εβραίων συναντάμε στις πρωτεύουσες των τριών από τους τέσσερις νομούς του νησιού, Χανιά, Ηράκλειο, Ρέθυμνο.

Ο πληθυσμός τους δεν ήταν ιδιαίτερα μεγάλος, συγκριτικά με τον ορθόδοξο πληθυσμό του νησιού. Ακόμα και στη μεγαλύτερη ακμή τους, τον 15ο και 16ο αιώνα, δεν ξεπέρασαν τους 1.600 σε σύνολο πληθυσμού 200.000 κατοίκων.²⁷⁷ Η εβραϊκή παρουσία μειωνόταν συνεχώς αφού κατά την απογραφή του 1858 αριθμούσε 901 μέλη και του 1881 μόνο 637. Ακολούθησε μια φθίνουσα πορεία για να φτάσουμε στην περίοδο που εξετάζουμε, περίοδο κατοχής, όπου η μόνη ενεργή κοινότητα που είχε διατηρηθεί ήταν αυτή των Χανίων, που αριθμούσε και τα περισσότερα μέλη, 279 άτομα το 1943.²⁷⁸

Πληροφορίες για την εβραϊκή κοινότητα στην προπολεμική περίοδο δεν έχουμε από τις ληξιαρχικές πράξεις της περιόδου αυτής. Δεν έχει καταγραφεί κανένας θάνατος ανάμεσα στο 1930-39, στους μήνες που εξετάστηκαν, γεγονός που μας κάνει να υποθέσουμε ότι είχαν χαμηλό ποσοστό θανάτων. Οι πληροφορίες που αντλούμε για την εβραϊκή κοινότητα προέρχονται περισσότερο από την καταγραφή τους, που έγινε από τις αρχές κατοχής το 1941 και λιγότερο από τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου.²⁷⁹

Οι Εβραίοι της πόλης ζούσαν στην πλειοψηφία τους στην εβραϊκή συνοικία που βρίσκονταν στο δυτικό τμήμα της παλιάς πόλης. Η συνοικία αυτή ήταν ανάμεσα στη συνοικία Τοπανά, που κατά το παρελθόν ήταν από τις αριστοκρατικότερες συνοικίες των Χανίων, και στη συνοικία των Εισοδίων

²⁷⁶Μ. Φάις, Εβραϊκή Κοινότητα : «ναυαγισμένοι στην ιστορία», *Η Κρήτη, ένας λαός αντιστεκόμενος, ένα σύμπαν μυθικό*, 1993, σελ. 88 : «Εγκύκλιος που έστειλε η ρωμαϊκή σύγκλητος στην αρχαία Γορτυνία μετά από αίτηση του Συμεών του Χασμοναίου και αφορούσε ένα διακανονισμό υπέρ των Εβραίων» .

²⁷⁷Μ. Φάις, *ό.π.*, σελ. 89.

²⁷⁸Κατάλογος Εβραίων που παραδίδεται στους Γερμανούς από τον Αρχιραβίνο Ευλαγών, κατόπιν διαταγής του Γερμανού διοικητή. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Γ'.

²⁷⁹Στις ληξιαρχικές πράξεις έχουν καταγραφεί μόνο δυο μήνες το χρόνο. Σε αυτούς τους μήνες για την πρώτη περίοδο που εξετάσαμε 1930-39 δεν έχει καταγραφεί κανένας θάνατος Εβραίου ενώ για την δεύτερη περίοδο 1940-49, από το 1940 ως και το 1944 έχουν καταγραφεί 14 θάνατοι. Ληξιαρχείο Χανίων, *ό.π.* Όμως, στις αρχές του 1942, σύμφωνα με την έκθεση του Ραβίνου Όσμο, έχουν πεθάνει 15 Εβραίοι. Από αυτούς τους 15 έχουμε καταγράψει 6 για τους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο. ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Γ'.

στην οποία βρισκόταν ο καθεδρικός ναός της πόλης αλλά και η καθολική εκκλησία. Έτσι οι δύο συναγωγές της εβραϊκής, μια μικρή και μια μεγάλη, ήταν δίπλα στους ιερούς χώρους των χριστιανών. Αυτό είναι και μια ένδειξη της ειρηνικής συνύπαρξης των κοινοτήτων.

Αρχικά η συνοικία περικλειόταν από τείχος που χώριζε την εβραϊκή από τις άλλες συνοικίες και διέθετε φύλακα της κεντρικής πόρτας. Ωστόσο, στις αρχές του 20ου αιώνα, μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, τα τείχη γκρεμίστηκαν, η μεγάλη πόρτα πουλήθηκε και ο Γιουσούας Γαμπάης, ο πορτοφύλακας, πήρε αποζημίωση από την κοινότητα.²⁸⁰ Από την περίοδο εκείνη υπάρχει η αίσθηση ότι οι σχέσεις των δυο κοινοτήτων είναι πιο αρμονικές. Αυτό φαίνεται καταρχάς στην συγκατοίκησή τους στην ίδια γειτονιά. Στην εβραϊκή συνοικία, σύμφωνα με τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτων, κατοικούσαν και χριστιανοί ορθόδοξοι ενώ υπήρχαν και Εβραίοι που κατοικούσαν έξω από την εβραϊκή συνοικία.²⁸¹ Επίσης η ειρηνική συνύπαρξη φαίνεται και στις καθημερινές συναναστροφές εβραίων και χριστιανών έτσι όπως περιγράφονται στις ιστορίες όσων τις έχουν ζήσει.²⁸²

Ο πόλεμος και η κατοχή ήρθαν να διαταράξουν την ήρεμη ζωή των ανθρώπων. Οι Εβραίοι, παρά τις πληροφορίες για όλα όσα συνέβαιναν στους ομόθρησκούς τους σε όλη την Ευρώπη και την Ελλάδα, δεν προσπάθησαν να κρυφτούν στην ύπαιθρο, η κοινότητα παρέμεινε ενωμένη και συνέχισε την ζωή της, υπακούοντας στις διαταγές της Κομμαντατούρ. Η πρώτη διαταγή αφορά στην απαγόρευση της σφαγής, κατά το εβραϊκό έθιμο, ζώων και πουλερικών και στην παράδοση των ειδικών μαχαιριών σφαγής που χρησιμοποιούσαν οι Εβραίοι.²⁸³ Ένα μήνα αργότερα, την 4^η Αυγούστου 1941, με νέα διαταγή η Ρελντ Κομμαντατούρ 606 προς το δήμαρχο Χανίων διατάσσει να στείλουν οι Εβραίοι ονομαστική κατάσταση με τη διεύθυνση της κατοικίας τους.

Ο Ραβίνος Ηλίας Όσμος αποστέλλει την κατάσταση που περιλαμβάνει 314 ονόματα. Από αυτούς, 11 άτομα ζούσαν στην ύπαιθρο και συγκεκριμένα στα χωριά Μπαμπαλί Αποκορώνου, επισκοπή Κισάμου και Βουκολιές Κισάμου. Άρα, οι κάτοικοι της πόλης ανέρχονται σε 303. Για να μπορέσουμε, όμως, να δούμε την επαγγελματική διάρθρωση, καθαρά, της εβραϊκής κοινότητας της πόλης, αφαιρέσαμε όσους κατέφυγαν στα Χανιά, προφανώς σε συγγενείς τους, τους τελευταίους μήνες πριν και μετά τον πόλεμο, καθώς κι εκείνους που ήρθαν στην πόλη, μετά τον πόλεμο, με μετάθεση. Έτσι έχουμε

²⁸⁰Ε. Μαλεφάκη, «Ο πνιγμός των Εβραίων από τους Ναζί», Εφημ. *Χανιώτικα Νέα*, 27 Ιουνίου 1995, σελ.15.

²⁸¹Πίνακας ΣΤ', παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 55.

²⁸²Λ. Καπόν, «Διάλογος για τους Εβραίους των Χανίων», Εφημ. *Χανιώτικα Νέα*, 27 Σεπτεμβρίου 1995. Μ. Φάις, *ό.π.*, σελ. 94.

²⁸³ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

290 μόνιμους κατοίκους των οποίων γνωρίζουμε την επαγγελματική ταυτότητα και την ηλικία γεγονός που θα μας βοηθήσει να σχηματίσουμε μια σαφέστερη εικόνα για την εβραϊκή κοινότητα.

Πιο συγκεκριμένα, στο σύνολο των Εβραίων της πόλης, ο μη ενεργός πληθυσμός ανέρχεται σε 192 άτομα, δηλαδή στο 66,2% του συνολικού πληθυσμού και ο ενεργός πληθυσμός σε 97 άτομα, στο 33,5%.²⁸⁴ Ο μη ενεργός «πληθυσμός» είναι ο διπλάσιος γιατί περιλαμβάνει τα $\frac{3}{4}$ των γυναικών, που δεν εργάζονται²⁸⁵ και αρκετά μωρά-παιδιά αλλά και μαθητές. Κάτι ανάλογο έχουμε δει ότι ισχύει και για τη χριστιανική κοινότητα.²⁸⁶ Όσον αφορά στον ενεργό πληθυσμό οι τομείς στους οποίους δραστηριοποιείται είναι ο δευτερογενής, με ποσοστό περίπου 43%, που οι περισσότεροι εργαζόμενοι είναι εργάτες/τριες, ράπτες/τριες, φανοποιοί κ.α., και ο τριτογενής στον οποίο απασχολείται ένα 57% του συνόλου των εργαζομένων.²⁸⁷ Από αυτούς το 90% είναι έμποροι, από πλανόδιοι μέχρι μεγαλέμποροι. Η πλειοψηφία λοιπόν των εβραίων απασχολείται στον τριτογενή τομέα όπως και η χριστιανική κοινότητα.²⁸⁸ Η εικόνα της εβραϊκής κοινότητας σκιαγραφείται καλύτερα αν δούμε και την ηλικιακή της δομή.²⁸⁹ Υπερτερεί πληθυσμιακά η παραγωγική τάξη έναντι των ηλικιωμένων, ενώ αναλογικά με τον πληθυσμό, υπάρχουν αρκετά παιδιά.

Από το σύνολο των Εβραίων της πόλης η πλειοψηφία μένει στην εβραϊκή συνοικία, ενώ ένα μικρό ποσοστό εκτός εβραϊκής. Από τους τελευταίους το 10% ανήκει στα πλουσιότερα στρώματα των μεγαλεμπόρων²⁹⁰ και κατοικεί σε κεντρικές συνοικίες που συνηθίζουν να μένουν οι πλούσιοι, ενώ το 2% είναι εργάτες και μένουν σε υποβαθμισμένες εργατικές συνοικίες όπως στη συνοικία κάτω Κουμ-Καπί. Αν μάλιστα δούμε ξεχωριστά τα επαγγέλματα που υποδηλώνουν μια ανώτερη οικονομική τάξη, θα διαπιστώσουμε ότι η πλειοψηφία αυτής της τάξης ζει εκτός εβραϊκής.²⁹¹ Οι κάτοικοι της εβραϊκής συνοικίας ήταν μικροαστοί στο σύνολο. Αυτό δείχνει ότι οι Εβραίοι δεν ζουν υποχρεωτικά στην εβραϊκή σαν σε γκέτο αλλά ακολουθούν τις συνήθειες των υπόλοιπων κατοίκων της πόλης που θέλουν τους πιο πλούσιους να συνοικούν είτε είναι Εβραίοι είτε χριστιανοί, το ίδιο συμβαίνει και με τους φτωχότερους. Φαίνεται λοιπόν ότι οι Εβραίοι ήταν

²⁸⁴ Πίνακας Α', παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 54.

²⁸⁵ ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Γ'. Οι γυναίκες είναι περισσότερες από τους άνδρες.

²⁸⁶ Τα στοιχεία δεν είναι συγκρίσιμα αφού το δείγμα που διαθέτουμε για τους χριστιανούς είναι πολύ μικρό, ωστόσο μας βοηθούν να σχηματίσουμε μια εικόνα.

²⁸⁷ Δεν απασχολείται κανείς στον πρωτογενή τομέα: Πίνακας Δ', παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 54.

²⁸⁸ Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, ό.π.

²⁸⁹ Πίνακας Ζ', παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 56.

²⁹⁰ Τα ονόματα τους συμπεριλαμβάνονται στην κατάσταση των εύπορων κατοίκων της πόλης που διαθέτουν οι αρχές κατοχής. Μάλιστα στις 3 Δεκεμβρίου 1941 σε νέα διαταγή προς τους Νομάρχες των νομών ζητείται να επισημανθούν όλες οι εβραϊκές επιχειρήσεις και να απαγορευτεί η είσοδος εις τους Γερμανούς: ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

²⁹¹ Πίνακας Ε', παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 55.

ενταγμένοι στην τοπική κοινωνία, χωρίς να χάσουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους.

Την εικόνα της εβραϊκής κοινότητας συμπληρώνουν τα δημογραφικά στοιχεία θανάτων. Στο δείγμα των ληξιαρχικών πράξεων που έχουμε επεξεργαστεί έχουν καταγραφεί 14 θάνατοι Εβραίων από το 1941 ως και το 1944.²⁹² Από αυτούς οι 8 ήταν άνδρες, οι 2 μωρά – παιδιά και 4 γυναίκες. Οι μισοί από τους θανόντες πέθαναν σε μεγάλη ηλικία, από 72 ως 81 ετών. Το δείγμα είναι πολύ μικρό για να καταλήξουμε σε συμπεράσματα. Βλέπουμε όμως μια εικόνα ανάλογη με εκείνη της χριστιανικής κοινότητας. Πεθαίνουν άτομα μεγαλύτερης ηλικίας που είναι πιο επιρρεπή σε ασθένειες που σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης όπως η φυματίωση, η πνευμονία, γαστρεντερίτιδα και πείνα. Αν εξετάσουμε αναλυτικότερα τις αιτίες από τις οποίες πέθαναν, σε συνδυασμό με την επαγγελματική τους ταυτότητα, θα διαπιστώσουμε ότι η πλειοψηφία των θανόντων ανήκει στα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα. Η κατάσταση που βίωναν ήταν δύσκολη εξαιτίας της μικρής πρόσβασής τους στην ύπαιθρο και τις πρόσθετες διώξεις που δέχονταν οι ίδιοι και οι επιχειρήσεις τους από τους Γερμανούς. Από πείνα πεθαίνουν μόνο δύο άτομα, αντιπροσωπευτικά από άποψη οικονομικής κατάστασης, μια χήρα γυναίκα 54 ετών που πιθανόν μετά τον θάνατο του άνδρα της να είχε μείνει μόνη χωρίς συγγενείς και να μην είχε πόρους ζωής, και ένας ηλικιωμένος 70 ετών που δεν αναγράφεται το επάγγελμά του, ίσως άνεργος ή συνταξιούχος. Τέλος πεθαίνουν περισσότεροι άνδρες από ό τι γυναίκες και μόλις ένα μωρό πεθαίνει από γαστρεντερίτιδα.²⁹³

Εκτός όμως από τα συγκεκριμένα στοιχεία για τη δημογραφική κίνηση των Εβραίων έχουμε και άλλα στοιχεία που είναι γενικότερα και προέρχονται από τις εκθέσεις του ραβίνου Ηλία Όσμο προς τις γερμανικές αρχές κατοχής,²⁹⁴ κατόπιν εντολών της Κομμαντατούρ, που παρακολουθούσε στενά τους Εβραίους. Έτσι γνωρίζουμε ότι το 1942 πεθαίνουν 15 άτομα και γεννιούνται 8 βρέφη από μια κοινότητα 314 περίπου ατόμων. Επίσης γνωρίζουμε ότι την ίδια χρονιά, στο σύνολο του πληθυσμού της πόλης, που είναι περίπου 25.000, πεθαίνουν 619 άτομα και γεννιούνται 523 παιδιά.²⁹⁵ Αν αυτό τον αριθμό τον συγκρίνουμε με τους Εβραίους, διαπιστώνουμε ότι, αναλογικά με τον πληθυσμό τους, παρουσιάζουν μεγαλύτερο αριθμό

²⁹² Πίνακας Η', παράρτημα, μέρος Γ', σελ.56.

²⁹³ Δεν τρεφόταν σωστά το χειμώνα του 1942 δεδομένου ότι δεν αναγράφεται πατέρας και ο παππούς ήταν ράπτης. Ληξιαρχείο Χανίων, ό.π.

²⁹⁴ Εκθέσεις ραβίνου Ηλία Όσμο προς τις αρχές κατοχής: ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ, φάκελος « Εβραίοι ».

²⁹⁵ Από τον αριθμό των θανόντων πρέπει να αφαιρέσουμε τους 15 Εβραίους και από τις γεννήσεις τα 8 παιδιά των Εβραίων.

θανάτων, συγκριτικά με την χριστιανική κοινότητα ενώ το ποσοστό γεννήσεων κυμαίνεται περίπου στα ίδια επίπεδα.²⁹⁶

Ακόμα, από τη νέα ονομαστική κατάσταση των Εβραίων που απέστειλε ο Όσμος στις 15 Φεβρουαρίου 1943 στους γερμανούς, μαθαίνουμε ότι οι Εβραίοι ανέρχονται σε 279 άτομα. Από τις 4 Αυγούστου 1941 λοιπόν που παραδόθηκε η πρώτη κατάσταση, η οποία αριθμούσε 314 άτομα²⁹⁷ μέχρι τις 15 Φεβρουαρίου του 1943 έχουμε 35 θανόντες δεδομένου ότι δεν έχουμε πληροφορίες ότι κάποιιοι προσπάθησαν να φύγουν ή να κρυφτούν. Στο ίδιο διάστημα, στην πόλη σημειώνονται 932 θάνατοι, έχοντας αφαιρέσει τους 35 Εβραίους. Από τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνεται η προηγούμενη υπόθεσή μας για αυξημένο αριθμό θανάτων των Εβραίων συγκριτικά με τη χριστιανική κοινότητα.

Η τύχη της Εβραϊκής κοινότητας ήταν τραγική. Στις 5 Μαΐου 1944 οι Γερμανοί συγκέντρωσαν όλους τους Εβραίους των Χανίων και τους έκλεισαν στη φυλακή της Αγυιάς. Από εκεί τους μετέφεραν στο Ηράκλειο ναυσιπλοϊκώς και τους έκλεισαν προσωρινά σ' ένα στρατόπεδο. Έπειτα τους επιβίβασαν στο πλοίο «Δανάη» μαζί με 154 Ιταλούς του στρατάρχη Μπαντόλιο και 50 Κρητικούς από τους Κάμπους Κυδωνίας. Λίγο έξω από τη Σαντορίνη το πλοίο βομβαρδίστηκε και βούλιαξε. Λέγεται ότι σώθηκαν μόνο Γερμανοί γιατί βρίσκονταν στο κατάστρωμα και όχι στο αμπάρι του πλοίου. Για την καταστροφή αυτή δίνονται διάφορες ερμηνείες, καμιά όμως δεν έχει αποδειχτεί. Άλλοι υποστηρίζουν ότι οι ίδιοι οι Γερμανοί, αφού εγκατέλειψαν το πλοίο, πυροδότησαν τις τορπίλες ή κάποιον ωρολογιακό μηχανισμό για να αφανίσουν τους Εβραίους και τους άλλους αιχμαλώτους. Άλλοι υποστηρίζουν ότι οι σύμμαχοι το βομβάρδισαν αδιαφορώντας για την τύχη τυχόν αιχμαλώτων.²⁹⁸ Γι' αυτή την εκδοχή υπάρχει η μαρτυρία ενός Ηρακλειώτη,²⁹⁹ που λέει ότι μέσω ασυρμάτου είχε ειδοποιηθεί το αρχηγείο της Μέσης Ανατολής για το φορτίο, ώστε να αποφευχθεί μια τέτοια τραγωδία. Τίποτα όμως δεν μπορεί να αποδειχθεί. Το ναυάγιο του «Δανάη» παραμένει μέχρι σήμερα άλυτο μυστήριο.

²⁹⁶ Για τις γεννήσεις έχουμε στοιχεία μόνο για το 1942. Είναι φυσικό να γεννούν λιγότερα παιδιά οι Εβραίοι σε μια τόσο επισφαλή για την ζωή τους περίοδο. Ληξιαρχείο Χανίων, βιβλία αποβιώσεων, 1930-1960.

²⁹⁷ Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι στην κατάσταση του 1941 δεν συμπεριλαμβάνονται κάποιοι Εβραίοι που έρχονται στα Χανιά από το 1942 ως 1944, επομένως ίσως η διαφορά ανάμεσα στις 2 καταστάσεις να είναι μεγαλύτερη.

²⁹⁸ Ε. Μαλεφάκη, «Ο πνιγμός των Εβραίων από τους Ναζί», Εφημ. *Χανιώτικα Νέα*, 27 Ιουνίου 1995, σελ. 15. Μ. Φάις, *ό.π.*, σελ. 97.

²⁹⁹ Ν. Σγουράκη, «Η εξόντωση των Εβραίων της Κρήτης», *Χρονικά*, Μάρτιος, Απρίλιος 1990, σελ. 7.

Περίοδος Ανασυγκρότησης (1950-1960)

Η εικόνα της πόλης στη νέα δεκαετία

Ανασυγκρότηση, λέξη κλειδί για την μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα. Κυριαρχούσε παντού, στις υποσχέσεις των πολιτικών, στα αιτήματα των πολιτών, στις δημόσιες συζητήσεις μέσα από τον τύπο και τα επιστημονικά περιοδικά.³⁰⁰ Ήταν το μεγάλο στοίχημα και η μεγάλη ελπίδα και για τα Χανιά που στις αρχές της δεκαετίας του 1950 δεν είχαν ακόμα καταφέρει να ανασυγκροτηθούν. Προσπάθειες είχαν ξεκινήσει, αλλά οι μηχανισμοί του κράτους κινούνταν με τόσο βραδείς ρυθμούς, ώστε ακόμα δεν είχαν αποκατασταθεί οι ζημιές που προκάλεσε ο πόλεμος σε σπίτια και μαγαζιά,³⁰¹ ενώ μόλις το 1950 αποπερατώνεται η πρώτη πολυκατοικία που θα στεγάσει, μετά από επιλογή από την επιτροπή ανοικοδομήσεως, κάποιους από τους άστεγους βομβόπληκτους.³⁰²

Ωστόσο, παρά τις καθυστερήσεις, θα προχωρήσει η ανοικοδόμηση της πόλης. Πολλοί, που έχουν την οικονομική δυνατότητα και δεν εξαρτώνται άμεσα από την συνδρομή του κράτους, θα ξαναχτίσουν το σπίτι τους, όχι απαραίτητα στη θέση που βρισκόταν. Όπως είδαμε, οι μεγαλύτερες καταστροφές σημειώθηκαν στην παλιά πόλη όπου χρειαζόταν ειδική άδεια για ανοικοδόμηση γιατί οι περισσότεροι χώροι ήταν αρχαιολογικοί. Επίσης, η ανοικοδόμηση της αρχικής κατοικίας θα απαιτούσε από τους κατοίκους της παλιάς πόλης να δαπανήσουν ένα μεγάλο ποσό για την αποχωμάτωση των ερειπίων. Προτιμούν, λοιπόν, να κτίσουν τα σπίτια τους σε άλλα οικόπεδα έξω από την παλιά πόλη. Έτσι, παρατηρείται το φαινόμενο, η άλλοτε πυκνοκατοικημένη παλιά πόλη να είναι αραιοκατοικημένη. Συγχρόνως γίνεται επέκταση της πόλης, εξαιτίας των νέων οικοδομών, κατά μήκος και πλάτος.³⁰³

Στην επέκταση αυτή συνέβαλε η μεγάλη ζήτηση για οικόπεδα, που ανέβασε τις τιμές των ακινήτων στο κέντρο της πόλης, με αποτέλεσμα πολλοί να χτίζουν στις παρυφές της, όπου τα οικόπεδα ήταν πιο φτηνά.³⁰⁴ Η ζήτηση αυτή δεν οφείλεται μόνο στους κατοίκους της πόλης αλλά και της υπαίθρου που κι αυτοί είχαν πληγεί από τον πόλεμο, αφού καταστράφηκαν σπίτια,

³⁰⁰ *Ανταίος*, δεκαπενθήμερο περιοδικό για την μελέτη των προβλημάτων της ανοικοδόμησης, τεύχη 1-48 (1945-1947 και 1948-1951), και *Νέα Οικονομία*, μηνιαία κοινωνική και οικονομική επιθεώρηση τόμοι 1-5 (1946-1951).

³⁰¹ Εφημ. *Κήρυξ*, 7 Φεβρουαρίου του 1950, σελ. 1.

³⁰² Εφημ. *Κήρυξ*, ό.π., σελ. 1.

³⁰³ «Το πολεοδομικό γραφείο υπολογίζει ότι σήμερα η πόλις των Χανίων έχει 4 χιλιόμετρα μήκος και 2 πλάτος, ενώ λίγα χρόνια πριν τον πόλεμο είχε ενάμιση χιλιόμετρο μήκος και 500 μέτρα πλάτος...40.000 κάτοικοι»: Π. Σκλίας, «Κρήτη, το εγκαταλελειμένο νησί με τις τεράστιες δυνατότητες», Εφημ. *Νέα*, 2 Ιουνίου, σελ. 1.

³⁰⁴ «...εις μεν τα κεντρικά σημεία της πόλεως η τιμή των οικοπέδων κυμαίνεται από 3-5 λίρας το τετραγωνικό μέτρον, εις δε τας παρυφάς προς 100 δρχ.». Π. Σκλίας, ό.π., σελ. 5.

περιουσίες, δρόμοι, αλλά και ολόκληρα χωριά.³⁰⁵ Έτσι, αρκετοί κατέφυγαν στην πόλη για να αναζητήσουν την τύχη τους, όπως σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας, με αποτέλεσμα να δημιουργείται το φαινόμενο της αστυφιλίας.³⁰⁶ Η επέκταση όμως αυτή, παρότι γίνεται βάσει ρυμοτομικού σχεδίου που προβλέπει φαρδιούς δρόμους, καταστήματα και πάρκα, δημιουργεί μεγάλα προβλήματα όσον αφορά στην ύδρευση, στο φωτισμό, στην καθαριότητα, στις τηλεφωνικές συνδέσεις και κυρίως στο οδικό δίκτυο.

Ακόμα, όσον αφορά στην εικόνα της πόλης, στη δεκαετία του 1950 εξακολουθούν να υπάρχουν, όπως είδαμε, τα πρόχειρα καταλύματα που είχαν κτισθεί στις ντάπιες, τα οποία επισκευάστηκαν βέβαια, αλλά δεν έπαιναν να είναι δυο μεγάλες φτωχογειτονιές χωρίς κανένα σχέδιο δόμησης με μεγάλα προβλήματα αποχέτευσης και υδροηλεκτροδότησης. Επίσης εξακολουθούν να υπάρχουν οι παράγκες που στέγαζαν τα μικρομάγαζα στις πλατείες της πόλης, γύρω από την αγορά, οι οποίες το 1954, παρά τις αντιστάσεις, γκρεμίστηκαν αναμορφώνοντας την εικόνα της πόλης.

Στη ριζική αναμόρφωση της πόλης συνέβαλε και το νέο σχέδιο πόλης που εφαρμόστηκε, έστω και με καθυστέρηση. Μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης τάσης της εποχής για εκσυγχρονισμό, το νέο ρυμοτομικό σχέδιο προέβλεπε την κατεδάφιση ενός μεγάλου αριθμού σπιτιών και μνημείων στην παλιά πόλη και αναδασμό των οικοπέδων που θα προέκυπταν, διαβρώνοντας τον ιστορικό πολεοδομικό ιστό. Έτσι, κατεδαφίζονται από τις δημοτικές υπηρεσίες οι πύλες του βυζαντινού τείχους, οι υπόγειες θολωτές κρήνες της Σπλάντζιας, τα καταστήματα της χριστιανικής κοινότητας, η μεγάλη συναγωγή των Εβραίων, που είχε υποστεί καθολική σχεδόν καταστροφή από τους βομβαρδισμούς.³⁰⁷

Ιδιαίτερα καθοριστική υπήρξε η εφαρμογή του νέου ρυμοτομικού σχεδίου στη συνοικία Καστέλλι που συνετέλεσε στην οριστική καταστροφή των βενετσιάνικων μνημείων Παναγία Duomo και Μονή της Santa Maria dei miracoli, τα οποία είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές από το βομβαρδισμό του 1941. Τα υπολείμματα των μνημείων σώζονται ως τμήματα των νέων οικοδομών που κτίστηκαν εκεί μετά τον αναδασμό των οικοπέδων.³⁰⁸ Οι περισσότερες από αυτές τις νέες οικοδομές δεν εναρμονίζονται με το χώρο και αλλοιώνουν την εικόνα της παλιάς πόλης. Ωστόσο το 1965 τα πράγματα

³⁰⁵ Οι Γερμανοί κατέκαψαν το χωριό Κάντανος στο Σέλινο αλλά και άλλα χωριά υπέστησαν μεγάλες καταστροφές όπως ο Αλικιανός στην Κυδωνία, το Μάλεμε στην Κίσαμο. Γ.Δ.Τσίβης, *ό.π.*, σελ. 25.

³⁰⁶ Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής οικοδομών, διαμερισμάτων, οικογενειών, ατόμων, οικοτεχνικών, βιομηχανιών ή βιοτεχνών και εμπορικών της πόλης που έγινε το 1951 οι οικοδομές στην πόλη συγκριτικά με την αντιστοιχη απογραφή του 1940, αυξήθηκαν κατά 827, ενώ καταγράφονται και 10560 διαμερίσματα. Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *στατιστική επετηρίδα*, Αθήνα 1954-1955.

³⁰⁷ Μ. Ανδριανάκης, *ό.π.*, σελ. XLIX 49.

³⁰⁸ Μ. Ανδριανάκης, *ό.π.*, σελ. 108 CVIII και 68 LXVIII.

αλλάζουν καθώς έχουμε μια στροφή στην αρχιτεκτονική τάση, στροφή προς τη διατήρηση και ανάδειξη της πόλης εντός των τειχών.

Η μεταπολεμική λοιπόν εικόνα της πόλης έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές. Στην αρχή γεμάτη από τις ασχήμιες που άφησε ο πόλεμος, παράγκες παντού και χαλάσματα. Στη συνέχεια, διαμορφώνεται με βάση το νέο σχέδιο πόλης και τις ανάγκες του πληθυσμού της στο πλαίσιο μιας σύγχρονης πόλης: μεγάλοι δρόμοι δεντροφυτεμένοι δεξιά και αριστερά, κατοικίες σύγχρονες που ξεπερνούν τους δύο με τρεις ορόφους, στους οποίους περιορίζονταν τα περισσότερα σπίτια, μερικές πολυκατοικίες. Η σύγχρονη αυτή εικόνα, αίτημα και γέννημα των καιρών, περιλάμβανε και το παραδοσιακό στοιχείο που δεν καταστράφηκε εντελώς σε αυτή τη συλλήβδην ανοικοδόμηση της πόλης και αργότερα προστατεύθηκε, ώστε να αποτελεί σήμερα εκείνο το κομμάτι που κάνει την πόλη να ξεχωρίζει.

Η οικονομική εξέλιξη και η κοινωνική και πολιτιστική δομή της πόλης

Ποια είναι όμως η εικόνα της οικονομίας που και αυτή, όπως ήδη είδαμε, έχει υποστεί μεγάλο πλήγμα σε όλους τους τομείς; Η δεκαετία του 1950 είναι μια περίοδος αναδιάρθρωσης της οικονομίας αφού αποκαταστάθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος οι ζημιές που επέφερε ο πόλεμος.³⁰⁹ Το κράτος επενδύει κυρίως σε εγγειοβελτιωτικά έργα που βελτιώνουν την αγροτική παραγωγή και σε έργα αναβάθμισης της οδοποιίας και γενικότερα της συγκοινωνίας στο εσωτερικό του νησιού ώστε να επιτυγχάνεται η ταχύτερη και ασφαλέστερη μεταφορά των αγροτικών προϊόντων.³¹⁰ Επίσης, εγκρίνονται από την Αγροτική Τράπεζα δάνεια για προμήθεια λιπασμάτων, ψεκαστικού υλικού, σποράς. Παράλληλα με το κράτος ενεργητική είναι και η ιδιωτική πρωτοβουλία. Έχουν ιδρυθεί γεωργικοί συνεταιρισμοί για την καλύτερη εκμετάλλευση και προώθηση των προϊόντων, παράδειγμα, το εργοστάσιο ΒΙΟΧΥΜ που ίδρυσαν στα Χανιά οι πορτοκαλοπαραγωγοί με κεφάλαια της Αγροτικής Τράπεζας και δικά τους.³¹¹ Άλλα εργοστάσια που έχουν ιδρυθεί ή επαναλειτουργούν μετά την αποκατάσταση των φθορών από τον πόλεμο, κυρίως στους τόπους παραγωγής, είναι ελαιουργεία και οινοποιεία.³¹² Η αναδιάρθρωση αυτή της οικονομίας φαίνεται στην απογραφή των επιχειρήσεων που έγινε το 1951, στην οποία, συγκριτικά με την αντίστοιχη απογραφή του 1940, οι οικοτεχνίες μειώνονται από 164 σε 119, ενώ οι βιοτεχνίες – βιομηχανίες αυξήθηκαν κατά 218. Επίσης τα εμπορικά καταστήματα αυξήθηκαν κατά 172.³¹³

Πιο συγκεκριμένα, στον τομέα της βιομηχανίας, που συνδέεται άμεσα με τη γεωργική παραγωγή, μέσα στα Χανιά επαναλειτούργησαν τα δυο μεγάλα εργοστάσια βιομηχανίας λαδιού και σαπουνιού, ΑΒΕΑ και ΕΤΕΛ, η Σταφιδική Ένωση Χανίων (ΣΥΝ.Π.Ε.), οι κυλινδρόμυλοι των αδελφών Ν. Γαλάνη, οι κυλινδρόμυλοι Σούδας Α.Ε. που είχαν καταστραφεί ολοσχερώς από τους βομβαρδισμούς, καθώς και άλλα μικρότερα εργοστάσια επεξεργασίας τροφίμων.³¹⁴ Ακόμα εκσυγχρονίστηκαν κάποια με σύγχρονα μηχανήματα, όπως τα εργοστάσια παραγωγής χυμών εσπεριδοειδών, ιδιοκτησίας Μανωλικάκη, Τζεδάκη, Παυλαντωνέα. Επίσης, παρά τις μεγάλες

³⁰⁹ Ι. Ε. Μαυρομμάτης, *Οικονομία της Κρήτης 1951-1981*, τομ. Α', Ηράκλειο 1989, σελ. 37.

³¹⁰ Ν. Σέττας, *Η αγροτική ανάπτυξη της Κρήτης*, Αθήνα 1963, σελ. 68.

³¹¹ Π. Σκλία, *ό.π.*, Μαΐου 1957, σελ. 1.

³¹² Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 410-120, για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς και σελ. 264-267 για γεωργική παραγωγή νομού Χανίων. Υπολογίζεται ότι λειτουργούν στο νομό Χανίων περίπου 230 μηχανοκίνητα υδραυλικά ελαιουργεία.

³¹³ Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής οικοδομών, διαμερισμάτων, οικογενειών, ατόμων, οικοτεχνικών, βιομηχανιών ή βιοτεχνών και εμπορικών της πόλης που έγινε το 1951, οι βιομηχανίες – βιοτεχνίες αυξήθηκαν από 552 το 1940 σε 770 το 1951 και τα εμπορικά αυξήθηκαν από 1029 το 1940 σε 1192 το 1951. Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, στατιστική επετηρίδα, Αθήνα 1954-1955.

³¹⁴ Μακαρονοποιεία, αλλαντοποιεία, οινοπνευματοποιεία, κονσερβοποιεία λαχανικών, παγωποιεία. Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 223-224.

δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα βυρσοδεψεία Χανίων εξακολουθούν να λειτουργούν τα περισσότερα για τη δεκαετία που εξετάζουμε.³¹⁵ Τέλος, στη βιομηχανία πλεκτών συνεχίζουν να λειτουργούν οι δυο επιχειρήσεις που λειτουργούσαν προπολεμικά παρότι το εργοστάσιο Μαλινάκη είχε καταστραφεί επίσης από τους βομβαρδισμούς. Βλέπουμε λοιπόν ότι η βιομηχανία που υπήρχε προπολεμικά, μετά τον πόλεμο επανακάμπτει και αυτό οφείλεται κυρίως στη χρηματοδότηση των βιομηχάνων και των συνεταιριστικών οργανώσεων από το κράτος βάσει του προγράμματος οικονομικής ανασυγκρότησης. Έπειτα στην επανάκαμψη αυτή συνέβαλε και η αστικοποίηση, η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος αλλά και, προς το τέλος της δεκαετίας, η αύξηση της ζήτησης των καταναλωτικών αγαθών που βελτιώνουν την καθημερινή ζωή.³¹⁶

Όσον αφορά στο εμπόριο, το εξωτερικό εμπόριο των Χανίων παρότι μικρό σε σχέση με τις υπάρχουσες δυνατότητες εντούτοις είναι μεγαλύτερο της προπολεμικής περιόδου ενώ συνεχίζει να είναι ενεργητικό.³¹⁷ Ακόμα και στο εσωτερικό εμπόριο παρατηρείται ανάπτυξη και αυτό αντικατοπτρίζεται στον αυξημένο αριθμό εμπορικών καταστημάτων, δυσανάλογο με τον πληθυσμό της πόλης.³¹⁸ Μάλιστα, τα περισσότερα από τα κατεστραμμένα καταστήματα στον πόλεμο τα ανοικοδόμησαν οι ίδιοι οι ιδιοκτήτες τους χωρίς κρατική βοήθεια, ενώ λειτούργησαν και πολλά καινούργια. Έτσι τα Χανιά μπορούν να θεωρηθούν ότι είναι μια μικροβιοτεχνική και επαγγελματική πόλη.

Στη συνέχεια, αν εξετάσουμε συγκριτικά τον ενεργό πληθυσμό της πόλης από την απογραφή του 1928 και την απογραφή του 1951, θα διαπιστώσουμε μια αύξηση των εμπορικών καταστημάτων, που συμβάλλει γενικότερα στην αύξηση του τριτογενούς τομέα και μια μείωση του πρωτογενούς τομέα, δηλαδή όσων ασχολούνται με τη γεωργία, αλιεία, δασοκομία και ζουν στην πόλη. Παρόλη όμως την αύξηση αυτή, η εμπορική αγορά των Χανίων θεωρείται υγιής, σύμφωνα με τις διαβεβαιώσεις του προέδρου του εμπορικού συλλόγου Χανίων³¹⁹ ο οποίος προβάλλει ως

³¹⁵ Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 183. Λειτουργούν μέσα στην πόλη, στην συνοικία Χαλέπα, 39 βυρσοδεψεία. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όμως είναι μεγάλα. Ζητούν την άμεση παρέμβαση του κράτους με οικονομική ενίσχυση και παραγγελίες στρατιωτικών αρβυλών για να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό που προέκυψε από τις εισαγωγές. Εφημ. Κήρυκας, 28 Απριλίου 1950, σελ. 1.

³¹⁶ Ι. Γ. Νιωτάκη, *Οικονομική έρευνα της Κρήτης*, Ηράκλειο 1958, σελ. 94.

³¹⁷ Π. Σκλίας, *ό.π.*, Ιουνίου 1957, σελ. 7. Επίσης είδαμε παραπάνω ότι την ίδια εικόνα δίνει και ο L. Albaugh στην έρευνα του. Στον οδηγό Αμουτζόπουλου, *ό.π.*, σελ. 223, όμως, συγκριτικά με την προπολεμική περίοδο οι πίνακες εξαγωγών δείχνουν κάμψη σε προϊόντα όπως τα δέρματα, τα κίτρα, το ελαιόλαδο. Βέβαια υπάρχουν και άλλα στα οποία σημειώνεται αύξηση όπως η σταφίδα και τα χαρούπια.

³¹⁸ Π. Σκλίας, *ό.π.*, σελ. 7. Οι κάτοικοι της πόλης των Χανίων ήταν περίπου 40.000 και ο αριθμός των εμπορικών, επαγγελματικών και βιοτεχνικών καταστημάτων ήταν περίπου 2.500, πράγμα που σημαίνει ότι σε κάθε κατάσταση αναλογούν 15 πελάτες.

³¹⁹ Π. Σκλίας, *ό.π.*, 1 Ιουνίου 1957 σελ. 7. Στο άρθρο αναφέρονται ως άνεργοι 300 άτομα ενώ στην απογραφή του 1951 αναφέρονται ως άνεργοι 1.374 Βέβαια το άρθρο γράφεται 7 χρόνια αργότερα από

απόδειξη τις τρεις μόνο πτωχεύσεις που σημειώθηκαν στην πόλη από το 1928 ως το 1957. Βέβαια στην ομαλή λειτουργία της αγοράς συμβάλλει και η αγροτική παραγωγή που, όπως είδαμε, έχει αναπτυχθεί. Άρα, στη δεκαετία του 1950 η οικονομία επανήλθε στους προπολεμικούς ρυθμούς της και μάλιστα τους ξεπέρασε. Η ενεργητικότητα της φαίνεται και από το πλήθος των επαγγελματικών συλλόγων. Έτσι στο εμποροβιομηχανικό επιμελητήριο και στο εργατικό κέντρο έρχεται να προστεθεί το 1949 η ομοσπονδία επαγγελματιών Χανίων με εννέα συλλόγους και πολλά μέλη, η ομοσπονδία βιοτεχνικών σωματείων το 1953 με δέκα επτά συλλόγους και το τεχνικό επιμελητήριο το 1950. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αντιμετωπίστηκαν όλα τα προβλήματα. Οι λόγοι που η οικονομία δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει στις προκλήσεις της νέας εποχής είναι πολλοί και δεν αποτελούν αντικείμενο αυτής της εργασίας.

Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει και η πνευματική και πολιτιστική ζωή της πόλης. Οι περισσότεροι πολιτιστικοί σύλλογοι που δραστηριοποιούνταν προπολεμικά και είχαν αδρανοποιηθεί την περίοδο του πολέμου επαναδραστηριοποιούνται δίνοντας ζωή στην πόλη. Παράλληλα ιδρύονται και νέοι σύλλογοι που αφορούν κυρίως πνευματικές δραστηριότητες, όπως η Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών που ιδρύεται το 1954, οι « Φίλοι Γραμμάτων και Τεχνών», αλλά και αθλητικές όπως η Λέσχη για την διάδοση των σπορ το 1952. Ακόμα, λειτουργούν οι περισσότερες βιβλιοθήκες, συμπεριλαμβανομένης και εκείνης του φιλολογικού συλλόγου Χρυσόστομος που καταστράφηκε από τους βομβαρδισμούς αλλά επανασυστάθηκε, καθώς και της δημοτικής βιβλιοθήκης Χανίων που ιδρύθηκε το 1954. Επίσης, στον τομέα της ψυχαγωγίας λειτούργησαν ξανά όλα τα κινηματοθέατρα ενώ άνοιξαν και άλλα.³²⁰ Τέλος, λειτουργούσαν αρκετά κέντρα διασκέδασης, εστιατόρια αλλά και λέσχες.³²¹

Όσον αφορά στην εκπαίδευση, αυξήθηκαν τα σχολεία της πόλης. Λειτουργούν δέκα πέντε δημόσια δημοτικά σχολεία και τρία ιδιωτικά μέσα στην πόλη. Επίσης, τέσσερα δημόσια νηπιαγωγεία και δύο ιδιωτικά. Στη μέση εκπαίδευση, λειτουργούν δύο δημόσια γυμνάσια αρρένων και ένα θηλέων καθώς και τρία ιδιωτικά γυμνάσια. Επιπρόσθετα λειτουργεί εμπορική σχολή, σχολή μηχανικών «Δαίδαλος» του εμποροβιομηχανικού επιμελητηρίου Χανίων,³²² ισότιμη με τις τεχνικές σχολές, ελληνοαμερικανικό επιμορφωτικό ινστιτούτο, παράρτημα του κεντρικού ινστιτούτου Αθηνών.³²³ Επιπλέον

την απογραφή όταν έχει αποκατασταθεί η επαναλειτουργία των βιομηχανικών μονάδων της πόλη επομένως μπορεί να έχει μειωθεί η ανεργία.

³²⁰ Παράρτημα, μέρος Α', σελ. 20.

³²¹ Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 242.

³²² Η σχολή περιλαμβάνει 3 τμήματα: το μηχανολογικό, το ηλεκτρολογικό και το ξυλουργικό. Οι απόφοιτοι μπορούν να στελεχώσουν την τοπική βιομηχανία ως εξειδικευμένο προσωπικό. Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 394-96.

³²³ Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 102.

λειτουργεί και η επαγγελματική οικοκυρική σχολή «Αριάδνη» πενταετούς φοίτησης, την οποία μπορούν να παρακολουθήσουν οι απόφοιτες δημοτικού σχολείου με χαμηλά δίδακτρα,³²⁴ εκκλησιαστική σχολή Κρήτης και εκκλησιαστικό φροντιστήριο.³²⁵ Παράλληλα, συνεχίζουν τη λειτουργία τους και τα ιδρύματα που λειτουργούσαν προπολεμικά, όπως η Ελληνογαλλική σχολή καλογραίων «Άγιος Ιωσήφ» ως θτάξιο γυμνάσιο καθώς και δυο νυχτερινά σχολεία, τα οποία αρχικά συντηρούνταν από την εκκλησία και στη συνέχεια από το δήμο. Τα παραπάνω εκπαιδευτικά ιδρύματα κάλυπταν τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας, από την απλή γραφή και ανάγνωση, τις απαραίτητες γνώσεις που έπρεπε να έχει μια καλή νοικοκυρά, την εξειδίκευση του εργάτη, τη μόρφωση του πνευματικού(παπά) μέχρι και την ανώτερη μόρφωση.

Όσον αφορά στην υγειονομική περίθαλψη των κατοίκων της πόλης διαπιστώνουμε ότι για τη δημόσια περίθαλψη υπάρχουν τα νοσηλευτικά ιδρύματα που υπήρχαν και προπολεμικά,³²⁶ μεγαλύτερης όμως δυναμικότητας, ενώ το δημοτικό νοσοκομείο λειτουργεί με περισσότερα τμήματα. Επιπλέον λειτουργεί το υγειονομικό κέντρο Χανίων το οποίο παρέχει δωρεάν προσωρινή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε άπορους,³²⁷ τα εξωτερικά ιατρεία Π.Ι.Κ.Π.Α Χανίων στα οποία παρακολουθούνται και περιθάλπονται άπορες επίτοκες και βρέφη, η υγειονομική υπηρεσία ΙΚΑ Χανίων που απασχολεί δέκα επτά γιατρούς και τέσσερα άτομα νοσηλευτικό προσωπικό, ενώ είναι συμβεβλημένη με πέντε ιδιωτικές κλινικές. Τέλος, στον ιδιωτικό τομέα δραστηριοποιείται, όπως είδαμε, μεγάλος αριθμός ιατρών και περίπου δώδεκα ιδιωτικές κλινικές.³²⁸ Ένα άλλο μεγάλο ζήτημα που εξακολουθεί να απασχολεί την τοπική κοινωνία είναι η πρόνοια. Υπήρχε και προπολεμικά και συνεχίζει να υπάρχει, αλλά πιο οργανωμένα, Τμήμα Πρόνοιας που ανταποκρίνεται στις ανάγκες της εποχής και συνδράμει με επιδοτήσεις ορφανά και απροστάτευτα παιδιά, παρέχει κρατική βοήθεια σε άπορους, παρέχει επίσης σε άπορους κρατική στεγαστική συνδρομή. Ακόμα στην πόλη λειτουργούν όπως και πριν τον πόλεμο, Εθνικό Ορφανοτροφείο Αρρένων, Δημοτικό Γηροκομείο, Δημοτική Υπηρεσία Διατροφής Νόθων³²⁹ και επιπλέον, Εθνικός Παιδικός Σταθμός, Παράρτημα ΠΙΚΠΑ Χανίων για την προστασία της μητρότητας και των βρεφών, Τμήμα Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.

³²⁴ Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 104 και σελ. 400.

³²⁵ Στη σχολή εισέρχονται απόφοιτοι δημοτικού σχολείου, φοιτούν 7 χρόνια και προορίζονται για παπάδες. Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ.397-99.

³²⁶ Παράρτημα, μέρος Α', σελ. 10-12.

³²⁷ Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 350-351.

³²⁸ Παράρτημα, *ό.π.* σελ. 10-12 και Θ. Αμουτζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 109. Ο αριθμός των ιδιωτικών κλινικών φαίνεται μεγάλος, αν λάβουμε υπόψη μας ότι σήμερα δεν είναι πάνω από πέντε.

³²⁹ Για τη δεκαετία του 1950 καταγράφονται τέσσερα νόθα στο Μητρώο Διατρεφομένων Νόθων. ΔΒΧ, Μητρώο Διατρεφομένων Νόθων 1939-51.

Παράλληλα, υπάρχει και η ιδιωτική πρωτοβουλία μέσα από πολλούς συλλόγους που ενισχύει και συμπληρώνει το έργο των αρχών. Οι περισσότεροι από αυτούς τους συλλόγους, οι οποίοι αποτελούνται κυρίως από κυρίες και δεσποινίδες της πόλης, δραστηριοποιούνταν και πριν τον πόλεμο. Ανάμεσά τους και θρησκευτικές οργανώσεις όπως το Ταμείο Ελεημοσύνης της Ιεράς Επισκοπής Κυδωνίας και Αποκορώνου που την περίοδο του πολέμου είχε ενσωματωθεί στα επιμέρους φιλανθρωπικά ταμεία των ενοριών και το 1954 επαναδραστηριοποιείται με δύο κύριους σκοπούς : την εξαφάνιση της επαιτείας και την οικονομική ενίσχυση απόρων με εβδομαδιαίο επίδομα σε 70 - 80 επαιτές. Οι πόροι του προέρχονταν από εισφορές καταστηματαρχών, εράνους και δωρεές.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο πόλεμος με τα μεγάλα προβλήματα που προκάλεσε και τις αντιθέσεις που δημιούργησε, ευαισθητοποίησε ακόμα περισσότερο τους ανθρώπους στο ζήτημα της προσφοράς και της φιλανθρωπίας. Έτσι, με την αφορμή αυτή, ιδρύθηκαν νέοι σύλλογοι, όπως ο Σύνδεσμος Φίλων Στρατού, η Ελληνική Μέριμνα Χανίων, η Φανέλα του Στρατιώτου.³³⁰ Οι σύλλογοι αυτοί με εράνους και προσφορές ανακούφιζαν τα θύματα πολέμου και τις οικογένειές τους αλλά και τους άπορους της πόλης με προμήθειες τροφίμων, διανομή ρούχων και παπουτσιών, συμπαράσταση σε όσους βρίσκονταν στα νοσοκομεία. Η φιλάνθρωπος αυτή δράση έδωσε μεγάλη ανακούφιση σε πολλούς ανθρώπους τη δύσκολη περίοδο αμέσως μετά τον πόλεμο και προσπάθησε να αμβλύνει τις μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές αντιθέσεις που είχαν δημιουργηθεί.

³³⁰ Θ. Αμουτζοπούλου, *ό.π.*, σελ. 367.

Δημογραφικά στοιχεία 1950-1960

Η ομαλότητα που επανήλθε στη ζωή των ανθρώπων είχε άμεση επίδραση στη δημογραφική εξέλιξη του πληθυσμού κατά την περίοδο 1950-60. Τα δημογραφικά δεδομένα της περιόδου³³¹ μας δείχνουν ότι οι γάμοι, από το 1953, ακολουθούν μια ανοδική πορεία με αποκορύφωμα τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας. Στο τέλος της δεκαετίας του 1950, ο αριθμός των γάμων είναι μεγαλύτερος ακόμα και αν τον συγκρίνουμε με τον αντίστοιχο στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Κατά συνέπεια αυξάνονται και οι γεννήσεις, ιδιαίτερα την τελευταία πενταετία της περιόδου, ξεπερνώντας τα προπολεμικά επίπεδα. Όσον αφορά στους θανάτους, βλέπουμε ότι, και στην περίοδο που εξετάζουμε, συνεχίστηκε η καθοδική τους πορεία που είχε ξεκινήσει ήδη από το 1946. Ο αριθμός των θανάτων διατηρήθηκε σε χαμηλά επίπεδα σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας, χαμηλότερα και από την προπολεμική περίοδο,³³² γεγονός που σχετίζεται άμεσα με την βελτίωση των συνθηκών της καθημερινής ζωής συγκριτικά τόσο με την κατοχική, όσο και με την προπολεμική περίοδο. Η βελτίωση αυτή οφείλεται στην αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου και της ιατρικής περίθαλψης και οδήγησε σε αύξηση του πληθυσμού.³³³

Σε ποιο βαθμό, όμως, οι αλλαγές που είδαμε, επηρέασαν τη ζωή των ανθρώπων; Σύμφωνα με τα στοιχεία που επεξεργαστήκαμε³³⁴ βλέπουμε ότι την περίοδο 1950-60, το ποσοστό θανάτων του μη ενεργού «πληθυσμού» φτάνει σχεδόν το 75%, στο σύνολο των θανόντων.³³⁵ Εκείνο που αξίζει να προσέξουμε είναι ότι παρά την αύξηση του μη ενεργού πληθυσμού σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους³³⁶ το ποσοστό θανάτων των μωρών/παιδιών μειώνεται.³³⁷ Οι κύριες αιτίες από τις οποίες πεθαίνουν τα μωρά παιδιά είναι πνευμονία και προβλήματα που παρουσιάζονται στη γέννα. Αν εξετάσουμε τους θανάτους των βρεφών – παιδιών κατά συνοικία και περίοδο θα

³³¹ Πίνακας 3, παράρτημα , μέρος Γ', σελ. 3.

³³² Το ποσοστό των θανάτων μειώνεται από το 1930 έως και το 1960: γράφημα γ, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 2.

³³³ Πίνακας 1, παράρτημα, μέρος γ', σελ. 2.

³³⁴ Πίνακας 6, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4.

³³⁵ Πίνακας 6, ό.π., σελ. 4. Σε σύγκριση με τις δύο προηγούμενες περιόδους 1930-39 και 1940-49 τα ποσοστά θανόντων του μη ενεργού πληθυσμού αυξάνονται την περίοδο 1950-59. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι και στο σύνολο του πραγματικού πληθυσμού αυξάνεται ο μη ενεργός και μειώνεται ο ενεργός. Σύμφωνα με την απογραφή 1951 ο ενεργός πληθυσμός ήταν 11.189 έναντι 11.567 που ήταν το 1928 και ο μη ενεργός 22.591 το 1951 έναντι 13.764 που ήταν το 1928. Υπάρχει το κενό του 1940. Βλ. απογραφή 1928, ό.π. και απογραφή 1951, ό.π.

³³⁶ Δεν συγκρίνουμε τις περιόδους μεταξύ τους γιατί το δείγμα της περιόδου 1940-49 είναι μεγαλύτερο, όμως βλέπουμε συγκριτικά την αναλογία που είχε ο μη ενεργός πληθυσμός στο σύνολο του πληθυσμού κάθε περιόδου.

³³⁷ Την περίοδο 1950-59 το ποσοστό θανόντων μωρών παιδιών είναι περίπου 15% στο σύνολο του πληθυσμού ενώ την περίοδο 1940-49 ήταν 27% και το 1930-39 38%.

διαπιστώσουμε ότι σημειώνονται στις κατεχοχίν εργατικές συνοικίες Νέα Χώρα, Σπλάντζια, Κάτω Κουμ Καπί, και σε μικρότερα ποσοστά σε άλλες συνοικίες.³³⁸ Επομένως, σχηματίζουμε την εικόνα ότι οι θάνατοι βρεφών – παιδιών που καταγράφονται στη δεκαετία του 1950, πλήττουν κυρίως τις πιο φτωχές οικογένειες.

Στο μη ενεργό «πληθυσμό» καταγράφουμε και τους συνταξιούχους που το ποσοστό θανάτων τους φτάνει σχεδόν το 15%³³⁹ των θανόντων, όσα περίπου ήταν τα αντίστοιχα ποσοστά των βρεφών/παιδιών. Οι κύριες αιτίες θανάτου τους ήταν τα καρδιακά νοσήματα, τα νοσήματα του νευρικού συστήματος, ασθένειες, που, όπως έχουμε δει, σχετίζονται με τη ηλικία, και σε πολύ μικρότερο ποσοστό η πνευμονία, που σχετίζεται και με τις συνθήκες διαβίωσης. Εξάλλου, αν δούμε την κατανομή των θανόντων συνταξιούχων κατά συνοικία θα διαπιστώσουμε ότι οι περισσότεροι θάνατοι καταγράφονται σε συνοικίες που ζουν τα πιο εύρωστα οικονομικά και κοινωνικά στρώματα.³⁴⁰

Τέλος, στο μη ενεργό «πληθυσμό» καταγράφονται και οι γυναίκες που αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό του, το 66,13%. Οι γυναίκες αριθμούν περισσότερους θανάτους από κάθε άλλη περίοδο.³⁴¹ Πιο συγκεκριμένα ο αριθμός θανάτων είναι μικρός στις μεσαίες ηλικίες ενώ αυξάνεται από τα 52 και πάνω χρόνια, με αποκορύφωμα την ηλικία 72-81.³⁴² Από ό τι φαίνεται λοιπόν οι γυναίκες πεθαίνουν σε μεγάλη ηλικία που σημαίνει αύξηση του μέσου όρου ζωής τους. Οι αιτίες θανάτου που προσβάλλουν το γυναικείο «πληθυσμό» την περίοδο αυτή είναι κυρίως ασθένειες που προσβάλλουν τις μεγαλύτερες ηλικίες. Συγκεκριμένα, το μεγαλύτερο ποσοστό πεθαίνει από γεροντικό μαρασμό, αιτία θανάτου που φτάνει το 20%, ακολουθούν τα καρδιακά νοσήματα, τα νοσήματα του νευρικού συστήματος, ο καρκίνος και τέλος η πνευμονία.³⁴³ Θάνατοι γυναικών καταγράφονται σε όλες τις συνοικίες, τα μεγαλύτερα ποσοστά όμως σημειώνονται στις χαμηλότερες οικονομικά και κοινωνικά συνοικίες, Νέα Χώρα και Σπλάντζια, όπως και στα μωρά/παιδιά.

Παράλληλα, την ίδια περίοδο παρατηρείται μείωση των θανάτων στον ενεργό «πληθυσμό».³⁴⁴ Η μείωση αυτή αποτυπώνεται και στους τρεις τομείς

³³⁸ Πίνακας 72, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 50. Το 1950-60 θάνατοι βρεφών- παιδιών καταγράφονται μόνο στις συνοικίες που ζούσαν τα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα με εξαίρεση μικρά ποσοστά θνησιμότητας που εμφανίζονται στις συνοικίες Κήπος και Μπόλαρη.

³³⁹ Πίνακας 62, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 44. Πίνακας 48, ό.π., σελ. 30. Πίνακας 60, ό.π., σελ. 39. Συγκεκριμένα το ποσοστό θανόντων συνταξιούχων είναι περίπου 14,52% στο σύνολο του μη ενεργού πληθυσμού ενώ στην πρώτη περίοδο ήταν 0,70% και στη δεύτερη περίοδο 3,46%.

³⁴⁰ Πίνακας 60, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 39. Περισσότεροι θάνατοι παρατηρείται στις συνοικίες Δικαστήρια, Κήπος, Βωμ, ενώ καθόλου στις εργατικές συνοικίες Νέα Χώρα-Βαρούσι, Παχιανά, Συνοικισμός.

³⁴¹ Πίνακας 38, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 24, Πίνακας 50, ό.π., σελ. 34, Πίνακας 62, ό.π., σελ. 44.

³⁴² Πίνακας 19, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 13.

³⁴³ Πίνακας 23, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 15.

³⁴⁴ Πίνακας 10, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 7.

πρωτογενή, δευτερογενή, τριτογενή.³⁴⁵ Για τον πρωτογενή τομέα δεν μπορούμε να έχουμε εικόνα μελετώντας τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου γιατί το δείγμα είναι πολύ μικρό.³⁴⁶ Οι αιτίες από τις οποίες πεθαίνουν κυρίως, όσοι εργάζονται στο δευτερογενή τομέα, είναι τα καρδιακά νοσήματα, η πνευμονία, τα νοσήματα νευρικού συστήματος.³⁴⁷ Η πλειοψηφία των θανόντων από τις ασθένειες αυτές ανήκει στα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα, εργάτες και οικοδόμοι.³⁴⁸ Το ποσοστό του γεροντικού μαρασμού είναι μικρό, προφανώς όχι γιατί δεν πεθαίνουν ηλικιωμένοι, έχουμε ήδη αναφέρει ότι έχει αυξηθεί το ποσοστό θανάτων των ηλικιωμένων και στα δύο φύλα, αλλά ίσως γιατί παρέχεται μεγαλύτερη φροντίδα στους ηλικιωμένους, καλύτερη περίθαλψη λόγω αναβάθμισης των ιατρικών ιδρυμάτων με αποτέλεσμα να γίνονται πιο έγκυρες και ακριβείς διαγνώσεις. Επίσης, δεν αναφέρεται πια ως αιτία θανάτου του δευτερογενούς τομέα η φυματίωση, κάτι που επίσης παραπέμπει σε καλύτερες συνθήκες ζωής, εργασίας και ιατρικής περίθαλψης, αφού η φυματίωση προσέβαλε κυρίως τους εργαζόμενους στον τομέα αυτό.

Όσον αφορά στον τριτογενή τομέα, είδαμε ότι έχει τα ίδια ποσοστά θανάτου με τον δευτερογενή. Οι αιτίες θανάτου με το μεγαλύτερο ποσοστό, από τις οποίες πεθαίνουν όσοι εργάζονται στον τριτογενή τομέα, είναι οι ίδιες με εκείνες του δευτερογενούς τομέα. Πεθαίνουν δηλαδή οι περισσότεροι από καρδιακά νοσήματα και καρκίνο στο ίδιο ποσοστό, της τάξης του 26 % περίπου και από πνευμονία σε ποσοστό 21%. Επίσης, σημειώνονται θάνατοι και από διάφορες άλλες ασθένειες σε μικρό ποσοστό όμως, που δεν αξίζει να αναφερθούν ξεχωριστά. Πιο συγκεκριμένα, από καρδιακά νοσήματα πεθαίνουν όσοι ασχολούνται με επαγγέλματα ανώτερης εκπαίδευσης, δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι, οι έμποροι τροφίμων, και όσοι προσφέρουν διάφορες υπηρεσίες. Από καρκίνο, πεθαίνουν έμποροι κάθε είδους, όσοι ασχολούνται με ελεύθερα επαγγέλματα και επαγγέλματα ανώτερης εκπαίδευσης. Από ό τι βλέπουμε δεν μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα για την οικονομική και κοινωνική διαστρωμάτωση των θανόντων του τριτογενούς τομέα σε σχέση με την αιτία από την οποία πεθαίνουν. Εκεί που μπορούμε να κάνουμε ένα διαχωρισμό και να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα είναι στους θανόντες από πνευμονία. Αυτοί ανήκουν κυρίως στα χαμηλότερα και μεσαία οικονομικά στρώματα όπως είναι οι εργαζόμενοι στις συγκοινωνίες, όσοι προσφέρουν διάφορες υπηρεσίες, όπως τσαγκάρηδες, υπηρέτες, οι δημόσιοι υπάλληλοι και όσοι ασκούν ελεύθερο επάγγελμα όπως οι εργοδηγοί.

³⁴⁵ Πίνακας 4, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 4. Στην απογραφή του 1951 παρατηρούμε ότι ο πρωτογενής τομέας μειώνεται σχεδόν στο 1/3 σε σχέση με την απογραφή του 1928, ο δευτερογενής αυξάνεται ενώ ο τριτογενής μειώνεται λίγο.

³⁴⁶ Πίνακας 6, παράρτημα, σελ. 4.

³⁴⁷ Πίνακας 67, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 46.

³⁴⁸ Πίνακας 67, ό.π., σελ. 46.

Επομένως, παρατηρούμε ότι οι κύριες αιτίες θανάτου που προσβάλλουν τον ενεργό «πληθυσμό» στο σύνολό του, κατά τη διάρκεια της τρίτης περιόδου, είναι καρδιακά νοσήματα και καρκίνος, ασθένειες που δεν σχετίζονται άμεσα τουλάχιστον με τις συνθήκες διαβίωσης και σε μικρότερο βαθμό πνευμονία. Οι ασθένειες αυτές πλήττουν κυρίως τις μεγαλύτερες ηλικίες,³⁴⁹ και συνηγορούν στο ότι πεθαίνουν κυρίως ηλικιωμένοι την περίοδο αυτή ανεξάρτητα επαγγέλματος και οικονομικής κατάστασης. Εξαιρεση αποτελεί η πνευμονία, που πλήττει και τις μικρές ηλικίες όπως είδαμε, αλλά και τις μεγαλύτερες, δηλαδή τους πιο ασθενείς οργανισμούς όπως και τα πιο ασθενή οικονομικά και κοινωνικά στρώματα. Αυτό φαίνεται και από τη γεωγραφική κατανομή της ασθένειας που παρατηρείται πιο έντονη στις εργατικές κατοικίες. Η γεωγραφική κατανομή των θανόντων κατά επάγγελμα και συνοικία δεν μας δίνει ιδιαίτερες πληροφορίες εκτός από το ότι στη Νέα Χώρα πεθαίνουν περισσότερο οι εργαζόμενοι στο δευτερογενή τομέα. Στις υπόλοιπες συνοικίες ήταν αυξημένος ο αριθμός των θανόντων που εργάζονταν στον τριτογενή τομέα, κάτι φυσικό αφού είναι πληθυσμιακά περισσότεροι. Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε ότι ο αριθμός θανάτων εκτός οικίας είναι μικρότερος από κάθε άλλη περίοδο, φτάνει περίπου το 15%,³⁵⁰ και καταγράφεται στο φθισιατρείο λόγω φυματίωσης ή στο γηροκομείο.

³⁴⁹ Πίνακας 70, παράρτημα , μέρος Γ', σελ. 48.

³⁵⁰ Πίνακας 32, παράρτημα, μέρος Γ', σελ. 20.

Επίλογος

Τα Χανιά λοιπόν την περίοδο 1930-1960 είναι μια πόλη που βιώνει τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις των καιρών και τις αλλαγές που φέρνουν και μέσα σ' αυτά ένας πόλεμος, μια κατοχή, μια περίοδος έντονων πολιτικών αντιπαραθέσεων, όπως είναι ο εμφύλιος και τέλος η περίοδος της ανασυγκρότησης. Όλα αυτά αναπόφευκτα επηρεάζουν, καταρχήν, τη μορφή της πόλης που στα τέλη της δεκαετίας του 1960 θυμίζει ελάχιστα τη μικρή επαρχιακή πόλη των αρχών του αιώνα. Η ανοικοδόμηση της πόλης πρόσθεσε στους παραδοσιακούς ρυθμούς, που δεν χάθηκαν τελείως, ειδικά στην παλιά πόλη, το σύγχρονο, το μοντέρνο μέσα από την επέκταση που έγινε και τις νέες πολυκατοικίες που σταδιακά άρχισαν να αντικαθιστούν τα νεοκλασικά στους κεντρικούς δρόμους.

Παράλληλα, τα μαγαζιά, που γέμισαν μεταπολεμικά την πόλη, της έδωσαν νέα πνοή και κίνηση. Συγχρόνως, η επαναλειτουργία των βιομηχανικών μονάδων, η εγκατάλειψη των οικοτεχνιών, το πλήθος των γεωργικών συνεταιρισμών της υπαίθρου, η ανοικοδόμηση των δρόμων δείχνει ότι η οικονομία της πόλης και της υπαίθρου εκσυγχρονίστηκαν σε μεγάλο βαθμό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αντιμετωπίστηκαν όλα τα προβλήματα. Ο πόλεμος που μεσολάβησε, η κατοχή και η περίοδος του εμφυλίου, που, παρά τις εντάσεις που δημιούργησε, δεν ήταν το αιματοκύλισμα της ηπειρωτικής Ελλάδας, υπήρξαν τροχοπέδη σε μια οικονομία που προσπαθούσε να αναπτυχθεί.

Επίσης, φαίνεται από την εξέλιξη των δημογραφικών στοιχείων, ότι ο πόλεμος επηρέασε πολύ τα χαμηλά και μικρομεσαία οικονομικά στρώματα. Αυτοί που μπόρεσαν να αντεπεξέλθουν στις δύσκολες συνθήκες που δημιουργήθηκαν, όπως είναι φυσικό, ήταν όσοι βρίσκονταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση. Η δυσκολότερη περίοδος για τα Χανιά, η περίοδος που ο λαός πείνασε, ήταν από το Νοέμβριο του 1941 μέχρι και το Φεβρουάριο του 1943. Η πείνα όμως δεν πήρε διαστάσεις λιμού όπως στην Αθήνα. Από αυτή την αιτία πέθανε ένα μικρό ποσοστό παιδιών και ηλικιωμένων κυρίως, που ανήκαν στις ασθενέστερες τάξεις. Ωστόσο, συνέβαλε καθοριστικά στην εξασθένηση των πιο αδύνατων οργανισμών που ήταν κυρίως οι ηλικιωμένοι και των δύο φύλων και οι ενήλικες άνδρες που δούλευαν σκληρά για να συντηρήσουν την οικογένειά τους. Οι συνέπειες αυτές φάνηκαν το χειμώνα του 1943 στην αύξηση θανάτων των παραπάνω κατηγοριών. Οι ασθένειες από τις οποίες επήλθε ο θάνατος σχετίζονταν με τις συνθήκες ζωή τους: φυματίωση, πνευμονία, διάφορες λοιμώξεις ή με την ηλικία τους : γεροντικός μαρασμός.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο πόλεμος επηρέασε τον πληθυσμό, τόσο όσον αφορά στον αριθμό των θανάτων όσο και στις αιτίες από τις οποίες πέθαιναν. Ακόμα, προκάλεσε αλλαγές και στα ποσοστά θανάτου των δύο φύλων, αφού την περίοδο εκείνη πέθαναν περισσότεροι άνδρες από γυναίκες, σε αντίθεση με τις περιόδους πριν και μετά τον πόλεμο. Η κυριότερη όμως συνέπεια του ήταν η αύξηση των κοινωνικών αντιθέσεων που προϋπήρχαν, διαταράσσοντας τις κοινωνικές ισορροπίες της προπολεμικής περιόδου· οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι. Τις αντιθέσεις αυτές οι άνθρωποι θα προσπαθήσουν να τις γεφυρώσουν μέσα από πρακτικές γνωστές από την προπολεμική περίοδο, όπως η φιλανθρωπία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχεϊακό υλικό

Ληξιαρχείο Χανίων, βιβλίο αποβιώσεων, 1930-1960.

Εμπορικό Επιμελητήριο Χανίων, Μητρώα Βιομηχανικού Δερ/κού 1-100, 17-3-77.

Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Αρχείο Γερμανικής Στρατιωτικής Διοίκησης Κρήτης 1941-42, φάκελος Α, Β, Γ.

Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Αρχείο Γενικού Γραμματέως Γερμανικής Διοίκησης Κρήτης 1941, φάκελος Ε΄.

Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Αρχείο Γερμανικής Κατοχής.

Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων, Μάχη Κρήτης, Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα 1937-1941, φάκελος Α΄.

Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων, Μάχη Κρήτης, Κατοχή, Δημοτικά Έγγραφα 1941-43, φάκελος Β΄.

Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων, Μητρώο Διατρεφόμενων Νόθων, 1939-51.

Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων, Καταστατικά φιλανθρωπικών οργανώσεων, φάκελος «Σύλλογοι-Καταστατικά».

Εφημερίδες

Εθνική Φωνή 23 Νοεμβρίου – Μάιος 1941.

Ελεύθερο Βήμα 1939 - Μάιος 1941.

Παρατηρητής 1941-1946.

Έρευνα 1930-1940.

Κήρυκας 1945-1950.

Λευτεριά 1945-1950.

Δημοκράτης 1947.

Περιοδικά

Χανιά, ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων, έτη 1973, 1974, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1985, 1986, 1987.

Μαχόμενη Κρήτη, μηνιαίο όργανο επιτροπής περιοχής Κρήτης του ΚΚΕ. Σεπτέμβριος 1946 - Απρίλιος 1947 τεύχη 1-4.

Χρονικά, όργανο του κεντρικού ισραηλιτικού συμβουλίου της Ελλάδος, Μάρτιος – Απρίλιος 1990.

Γενική Βιβλιογραφία

M. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, η εμπειρία της κατοχής*, Αθήνα 1994.

V.Hionidou, The demography of a Greek famine: Mykonos, 1941- 1942, *Continuity and Change* 10(2), 1995,279-299, Cambridge University Press

Α. Μαχαιρά, “Η θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου”, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1922-1940, ο μεσοπόλεμος*, επιστημονική επιμέλεια Χρήστος Χατζηϊωσήφ, Αθήνα 2002 σελ. 108-131.

Γ. Μαργαρίτη, *Από την ήττα στην εξέγερση, Ελλάδα: άνοιξη 1941- φθινόπωρο 1942*, Αθήνα 1993.

Γ. Μπαφούνης, «Γάμοι στην Ερμούπολη (1845 – 1853), δημογραφικά φαινόμενα μιας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19^{ου} αιώνα», *Μνήμων*, τ. 9 (1984), σελ. 211-245.

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928, πραγματικός πληθυσμός*, Αθήνα 1935.

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940. Πραγματικός πληθυσμός...*, Αθήνα 1950.

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7^{ης} Απριλίου 1951*, τομ. ΙΙ, πίνακες δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού, Αθήνα 1958.

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίδα*, Αθήνα 1954-1955.

Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928*, III. Επαγγέλματα, τεύχος πρώτον, Αθήνα 1937.

Φ. Σκούρας, Α. Χατζηδήμος, Α. Καλούτσης, Γ. Παπαδημητρίου, *Η ψυχοπαθολογία της πείνας, του φόβου και του άγχους, Νευρώσεις και ψυχονευρώσεις*, Αθήνα 1991.

Χ. Λούκος, "Μικρές και μεγάλες πόλεις", *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1922-1940, ο μεσοπόλεμος*, επιστημονική επιμέλεια Χρήστος Χατζηϊωσήφ, Αθήνα 2002, σελ.133-155.

Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1942-1944*, Αθήνα.

Ειδική Βιβλιογραφία

Τουριστικοί –Ταξιδιωτικοί οδηγοί της πόλης των Χανίων/Ημερολόγια/Ονοματοθεσίες οδών

Χ. Αμουτζόπουλος, *Γενικός οδηγός Νομού Χανίων*, Χανιά 1954.

Α. Χ. Μακριδάκης, *Τουριστικός οδηγός της πόλης των Χανίων και της υπαίθρου Ν. Χανίων*, Χανιά, 1959.

Β. Χ. Μαλατάκης, *Αθλητικόν Ημερολόγιον Χανίων*, Χανιά 1928.

Α. Μπαλάσκα, *Ημερολόγιο Χανίων*, Χανιά 1940.

Ν. Τωμαδάκης, *Ονομασίες οδών, πλατειών κ.λ.π., της πόλεως Χανιά*, Αθήνα 1938.

**Δημοσιεύματα που αναφέρονται γενικά στην πόλη των Χανίων
(Ιστορία – τουρισμός)**

- Α. Κλάδου – Μπλέτσα, *Τα Χανιά έξω από τα τείχη*, Αθήνα 1998.
- Α. Χαλκιαδάκης, *Βιομηχανική αρχαιολογία στο νομό Χανίων*, Αθήνα 1997.
- Μ. Ανδριανάκης, *Η παλιά πόλη των Χανίων*, Αθήνα 1997.
- Γ. Φθενάκης «Σινέ Σαντάν» 1899-1999 από το ένα γύρισμα του αιώνα στο άλλο τόμοι Α΄-Β΄, Χανιά 2000.
- Γ. Δημοτάκη, *Χανιά στο γύρισμα του Χρόνου*, Αθήνα 1969.
- Γ. Κ. Λεντάρη, *Ιατρική και Γιατροί των Χανίων*, τομ. Α΄, Χανιά 1999.
- Ζ. Σημανδηράκη : *Δημοτική Αγορά – 80 χρόνια, 1913 – 1993*, Χανιά 1993.
- Α. Χαρίσης, *Επαγγέλματα που χάνονται*, Αθήνα 1985.
- Ματιές στην Παλιά Πόλη από τους μαθητές της Γ΄Κ.Υ 2^{ου} ΤΕΛ Χανίων*, Χανιά 1994.
- Μ. Σ. Νικολακάκης, *Παλιά Χανιά*, Αθήνα 1961.
- Μ. Σ. Νικολακάκης, *Πρόσωπα και τύποι των παλιών Χανίων*, Αθήνα
- Σ. Σπανάκης, Κρήτη: *Τουρισμός, Ιστορία, Αρχαιολογία Κρήτης*, Ηράκλειο 1983.
- Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος», *Τα Χανιά*, Χανιά 1968.
- Κ. Φουρναράκης, *Τα Χανιά μας*, Χανιά 1928.

Δημοσιεύματα που αναφέρονται στην Κατοχή

A. Beevor, *Κρήτη η μάχη και η αντίσταση*, «Βικελαία Βιβλιοθήκη» δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1999.

Μ. Φάις, Εβραϊκή Κοινότητα : «ναυαγισμένοι στην ιστορία», *Η Κρήτη, ένας λαός ανπιστεκόμενος, ένα σύμπαν μυθικό*, Αθήνα 1993. σελ. 87-99.

Γ. Κάββου, *Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945*, Ηράκλειο 1991.

Γ. Χ. Μπριντάκη, *Στον πόλεμο και στην ειρήνη : Μάχη της Κρήτης- Κατοχή- Απελευθέρωση- Η επόμενη Μέρα*, Χανιά 1996.

Γ. Δ. Τσίβη, *Χανιά: Κατοχή και Αντίσταση*, Αθήνα 1985.

Λ. Ηλιάκης, *Η Αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά 2003.

Λ. Ηλιάκης, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη*, Χανιά 2002.

Θ. Δετοράκη, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986.

Ι. Κανάκη Γεωρυνυμάκη, *Η Κρήτη στο πρόσφατο παρελθόν*, Αθήνα 1998.

Χ. Φλάϊσερ «Η μάχη της Κρήτης σκέψεις για μια νέα προσέγγιση», *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, τομ. Β', επιστ. επιμ. Νικολ. Μ. Παναγιωτάκης, Κρήτη 1988, σελ. 503.

Κ. Ν. Χατζηπατέρα – Μ. Σ. Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940 –41*, Αθήνα 1982.

Κ. Ν. Χατζηπατέρα – Μ. Σ. Φαφαλιού, *Μαρτυρίες 1940-44*, Αθήνα 1988.

Μ. Σιβετίδης, *Η μάχη της Κρήτης συνεχίζεται*, Αθήνα 1979.

Ν. Α. Κοκόνα, *Αρχείο Χρήστου Τζιφάκη Αυτοβιογραφία, Η μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 1986.

Ι. Παϊζη, *Η μάχη της Κρήτης*, Αθήνα 1971.

Κ. Χρυσουλάκη Πατέρου, *Ματωμένα Χρόνια 1941-1945*, Χανιά 1991.

Δημοσεύματα που αναφέρονται στην οικονομία της Κρήτης και ειδικότερα των Χανίων

L. Allbaugh, *Η Κρήτη, Υποδειγματική Έρευνα δια τας υποαναπτύκτους περιοχάς*, Αθήνα 1957.

I. E. Μαυρομάτης, *Οικονομία της Κρήτης 1951-1981*, τομ Α΄, Ηράκλειο 1989.

I.Γ. Νιωτάκης, *Οικονομική Έρευνα Κρήτης*, Ηράκλειο Κρήτης 1958.

N. X. Σέπτας, *Η αγροτική ανάπτυξη της Κρήτης*, Αθήνα 1963.

Π α ρ ά ρ τ η μ α

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μέρος Α΄ Κριτήρια επεξεργασίας αρχειακού υλικού

Ταξινόμηση επαγγελματών σε τομείς	1
Επαγγέλματα θανόντων	5
Κριτήρια κατηγοριοποίησης ασθενειών	7
Κατηγορίες ασθενειών	8
Ασθένειες που σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης	9
Δημόσια Νοσηλευτικά Ιδρύματα	10
Ιδιωτικές Κλινικές 1930-1960	11
Ιατρικό και Νοσηλευτικό Προσωπικό	13
Κριτήρια καταχώρισης οδών σε συνοικίες	14
Διαχωρισμός της πόλης των Χανίων σε περιοχές και συνοικίες	16
Χάρτης όπου φαίνεται η οριοθέτηση των συνοικιών	19
Κινηματοθέατρα Χανίων 1930-1960	20

Μέρος Β΄ Πίνακες που απεικονίζουν την οικονομική κατάσταση των κατοίκων της Κρήτης και ειδικότερα των Χανίων την περίοδο της Γερμανική Κατοχής.

Πίν. 1 "Κατάσταση καλλιεργειών και μέσου όρου παραγωγής των νομών της Κρήτης τελευταία 5ετία 1935-40	1
Πίν. 2 "Κατάσταση καλλιεργειών και μέσου όρου παραγωγής των νομών της Κρήτης 1940 -41	2
Πίν. 3α " Καταγεγραμμένα ζώα νομών της Κρήτης	3
Πίν. 3β "Καταγεγραμμένα ζώα νομού Χανίων	3
Πίν. 4α "Αναγκαία ποσότητα σίτου για διατροφή πληθυσμού της Κρήτης 1940-41"	4
Πίν. 4β " Αναγκαία ποσότητα σίτου για διατροφή πληθυσμού του νομού Χανίων"	4
Πίν. 5α " Διατροφή πληθυσμού Κρήτης με όσπρια πριν τον πόλεμο."	5
Πίν. 5β "Διατροφή πληθυσμού Κρήτης με όσπρια από 1/7/40-1/7/41"	5
Πίν. 6α "Διατροφή πληθυσμού Χανίων με όσπρια πριν τον πόλεμο."	6
Πίν. 6β" Διατροφή πληθυσμού Χανίων με όσπρια από 1/7/40-1/7/41."	6
Πίν. 7α "Ανάγκες του πληθυσμού Κρήτης με λάδι"	7
Πίν. 7β "Ανάγκες του πληθυσμού Χανίων με λάδι"	7
Πίν. 8α,β,γ "Τιμές τροφίμων από 14/12/40 έως και 31/10/44"	8
Πίν. 9α,β "Τιμές δερμάτων, υποδημάτων από 20/5/40 έως και 31/10/44"	11
Πίν. 10α,β,γ "Τιμές υφασμάτων από 20/5/41 έως και 31/10/44	13
Πίν. 11"Τιμές διαφόρων ειδών πρώτης ανάγκης από 20/5/40 έως και 31/10/44 "	16
Πίν. 12 " Τιμές Ξυλείας από Μάϊος 1941 έως και Ιούλιος 1941"	17
Πίν. 13α, β " Ημερομίσθια, Ιούνιος 41, Ιούλιος 41, 1/10/41,10/42,1/2/43"	18

Μέρος Γ ΄ Πίνακες και γραφήματα που απεικονίζουν την επεξεργασία των δημογραφικών στοιχείων.

Γράφ.α	" Μεταβολή ποσοστών γεννήσεων, θανάτων, γάμων 1930 έως 1960"	1
Πίν. 1	"Πληθυσμός με βάση τις απογραφές 1928,1940,1951,1961"	2
Πίν. 2	"Θνησιμότητα 1930,1940,1951,1960"	2
Γράφ.β	"Κίνηση πληθυσμού με βάση τις απογραφές"	2
Γράφ.γ	"Θνησιμότητα 1930,1940,1951,1960"	2
Πίν.3	"Δημογραφικά στοιχεία πόλης των Χανίων 1930-60"	3
Πίν.4, 6	"Θανόντες κατά επαγγελματικό τομέα και περίοδο"	4
Πίν.5	" Ποσοστά μεταβολή επαγγελματικών τομέων"	4
Γράφ.δ	" Ποσοστά Μεταβολής επαγγελματικών τομέων 1940,1950"	5
Πίν.7,8	" Θανόντες χωρίς επάγγελμα "	6
Πίν.9	" Ποσοστά μεταβολής θανόντων χωρίς επάγγελμα"	6
Πίν.10,11	"Θανόντες κατά επάγγελμα ", "Ποσοστά μεταβολής"	7
Πίν.12	" Ποσοστά Θανόντων κατά επάγγελμα"	8
Πίν.13,14	" θανόντες κατά ηλικία και περίοδο"	9
Πίν.15	" Ποσοστά μεταβολής θανόντων κατά ηλικία και περίοδο"	9
Γράφ.ε	" Ποσοστά μεταβολής θανόντων κατά ηλικία και περίοδο"	10
Πίν.16	"Θανόντες κατά φύλο "	11
Γράφ.στ	"Θανόντες κατά φύλο"	11
Πίν.17,18	"Ηλικίες θανόντων ανδρών κατά περίοδο"	12
Πίν.19,20	"Ηλικίες θανόντων γυναικών κατά περίοδο"	13
Πίν.21,22	" Αιτίες θανάτων κατά περίοδο"	14
Πίν.23,25	" Αιτίες θανάτου γυναικών"	15 και 16
Πίν.24	"Ποσοστά μεταβολής αιτιών θανάτου γυναικών "	15
Πίν.26,28	" Αιτίες θανάτου ανδρών"	17 και 18
Πίν.27	"Ποσοστά μεταβολής αιτιών θανάτων ανδρών"	17
Πίν.29,30	"Ασθένειες σε σχέση με συνθήκες διαβίωσης"	19
Πίν.31,32	" Θανόντες εντός- εκτός οικίας"	20
Γράφ.ζ	" Θάνατοι εντός - εκτός οικίας"	20
Πίν.33,34	" Θανόντες κατά περιοχή εκτός οικίας"	21
Πίν.35,36	"Θανόντες κατά περιοχή εντός οικίας"	22
Πίν.37	" Μεταβολή θανόντων κατά περιοχή εντός οικίας"	22
Γράφ.η	" Μεταβολή θανόντων κατά περιοχή εντός οικίας"	23
Πίν.38,39	"1930 αιτίες θανάτου μη ενεργού πληθυσμού"	24
Πίν.40,41	"1930 αιτίες θανάτου εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα"	25
Πίν.42,43	"1930 αιτίες θανάτου εργαζομένων στον δευτερογενή τομέα"	26
Πίν.44,45	"1930 αιτίες θανάτου εργαζομένων στον τριτογενή τομέα"	27
Πίν.46,47	"1930 Κατανομή θανόντων κατά ηλικία και αιτία"	28 και 29
Πίν.48	"1930 Θανόντες κατά συνοικία, μη ενεργός πληθυσμός"	30
Πίν.49	"1930 Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα"	31
Πίν.50,51	" 1940 Αιτίες θανάτου μη ενεργού πληθυσμού"	33
Πίν.52,53	" 1940 Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα"	34
Πίν.54,55	"1940 Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον δευτερογενή τομέα"	35
Πίν.56,57	" 1940 Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον τριτογενή τομέα"	36
Πίν.58,59	"1940 Κατανομή θανόντων κατά ηλικία και αιτία"	37 και 38
Πίν.60	"1940 Θανόντες κατά συνοικία μη ενεργός πληθυσμός"	39

Πίν.61	"1940 Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα"	40 έως 43
Πίν.62,63	"1950 Αιτίες θανάτου μη ενεργού πληθυσμού"	44
Πίν.64,65	"1950 Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα"	45
Πίν.66,67	"1950 Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον δευτερογενή τομέα"	46
Πίν.68,69	" 1950 Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον τριτογενή τομέα"	47
Πίν.70,71	"1950 Κατανομή θανόντων κατά ηλικία και αιτία"	48 και 49
Πίν.72	"1950 Θανόντες κατά συνοικία μη ενεργός πληθυσμός"	50
Πίν.73	"1950 Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα"	51 έως 53
Πίν.α-στ	" Επαγγελματική διάρθρωση 'Εβραίων "	54 έως 55
Πίν.ζ	" Ηλικίες Εβραίων"	56
Πίν.η	" Αιτίες θανάτου Εβραίων"	56
Πίν.74	" Αιτίες θανάτων 1941-1946"	57
Πίν.75	"Θανόντες κατά φύλο 1941-1946"	57
Πίν.76	"θάνατοι κατά μήνα και χρόνο 1930-1960"	58
Πίν.77	"Γάμοι κατά μήνα και χρόνο 1930-1960"	60
Πίν. 78	" Γεννήσεις κατά μήνα και χρόνο 1930-1960"	62

Μέρος πρώτο

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΣΕ ΤΟΜΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

Περίοδος 1930-1960

ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ

Γεωργία

Γεωργός
Κηπουρός
Κτηματίας

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ

Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού

Αρτοποιός
Αρτεργάτης
Ζαχαροπλάστης
Καφφεκόπτης
Οινοπνευματοποιός
Σιγαροποιός
Σφαγέας

Οικοδομική Βιομηχανία

Ελαιοχρωματιστής
Ηλεκτροτεχνίτης - Ηλεκτρολόγος
Κονιαστής
Κτίστης

Μεταλλουργία

Σιδηρουργός
Υδραυλικός
Ωρολογοποιός

Βιομηχανία Ξυλείας

Επιπλοποιός
Καρροποιός
Ξυλουργός
Καλαδοποιός
Σαγματοποιός

Βιομηχανία Δέρματος

Βυρσοδέψης
Υποδηματοποιός
Τσαγκάρης

Βιομηχανία Υφασμάτων

Βαφέας
Εμβαλωματής

Εφαπλωματοποιός
Μαθητευόμενος ράπτης
Μοδίστρα
Ομπρελοποιός
Ράπτης
Φραγκορράπτης

Άλλες Βιομηχανίες

Τυπογράφος
Λατόμος

Βιομήχανοι - Εργοστασιάρχες

Εργάτες-τριες, χειρώναξ

ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ

Μεταφορά - Συγκοινωνία

Αμαξιλάτης
Αχθοφόρος
Εργατικός Θαλάσσης
Λεμβούχος
Λιμενεργάτης
Ναύτης
Οδοκαθαριστής
Σωφέρ

Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση

Εκτελωνιστής
Παραγγελιοδόχος

Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού

Καπνοπώλης
Καφεπώλης
Κουλουρτζής
Κρεοπώλης
Λαχανοπώλης
Μανάβης
Μεσίτης Ελαίου
Οινοέμπορος
Οινοπώλης
Οπωροπώλης
Παντοπώλης

Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους

Εμπορορράπτης
Έμπορος
Ζωέμπορος

Λαχειοπώλης
Μεταπράττης
Μικροπωλητής
Πλανόδιος
Χαρτοπώλης

Υπηρετικό Προσωπικό

Υπηρέτρια

Άλλες υπηρεσίες

Κουρέας
Μάγειρας
Νυχτοφύλακας
Ξενοδόχος
Σερβιτόρος

Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης

Αρχιμανδρίτης
Δημοδιδάσκαλος
Δημοσιογράφος
Δικηγόρος
Ιατρός
Μηχανικός
Οδοντίατρος
Φαρμακοποιός
Φιλολόγος Γυμνασιάρχης

Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα

Γλύπτης
Επιστάτρια
Εργοδηγός
Εργολάβος
Ζωγράφος
Ιερέας
Μηχανοδηγός

Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι

Δεσμοφύλακας
Ταγματάρχης Χωροφυλακής
Υπάλληλος Δημοτικός
Υπάλληλος Δικαστικός
Υπάλληλος Εφορίας/Φοροτεχνικός
Υπάλληλος Ιδιωτικός
Υπάλληλος Οργανισμού Δημοσίου Δικαίου
Υπάλληλος Τελωνείου
Υπάλληλος ΤΤΤ
Υπάλληλος Φαρμακείου
Χωροφύλακας

Μη Ενεργός Πληθυσμός/ Χωρίς Επάγγελμα

Μωρά/παιδιά

Άεργος

Επαίτης

Οικιακά

Συνταξιούχοι

Τρόφιμος Γηροκομείου

Φοιτητής/Μαθητής

Στρατιωτικός αιχμάλωτος

Δεν αναγράφεται

Παρατήρηση

Η κατηγοριοποίηση των επαγγελμάτων έγινε σύμφωνα με το μοντέλο του Kologny.

Χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο και η ταξινόμηση των επαγγελμάτων στις απογραφές.

Το τελικό μοντέλο προκύπτει από προσωπική εκτίμηση.

Επαγγέλματα Θανόντων

Περίοδος 1930-1960

Αμαξιλάτης	1	Κτηματίας	7	Υποδηματοποιός	18
Αρτεργάτης	2	Κτίστης	14	Φαρμακοποιός	2
Αρτοποιός	7	Λατόμος	2	Φιλόλογος Γυμνασιάρχης	1
Αρχιμανδρίτης	1	Λαχανοπώλης	2	Φοροτεχνικός	1
Αχθοφόρος	1	Λαχειοπώλης	1	Φραγκορράπτης	1
Βαφεύς	1	Λεμβούχος	4	Χαρτοπώλης	1
Βιομήχανος	1	Λιμενεργάτης	2	Χειρώναξ	1
Βοηθός φαρμακείου	1	Μάγειρας	3	Χωροφύλαξ	1
Βυρσοδέψης	8	Μανάβης	1	Ωρολογοποιός	2
Γεωργός	7	Μεσίτης Ελαίου	2		
Γλύπτης	1	Μεταπράτης	3		
Δεσμοφύλαξ	1	Μηχανικός	2		
Δημοδιδάσκαλος	1	Μηχανοδηγός	1		
Δημοσιογράφος	2	Μικροπωλητής	5		
Δικαστικός κλητήρας	1	Μοδίστρα	1		
Δικηγόρος	3	Ναυτικός	2		
Εκτελωνιστής	1	Νυχτοφύλακας	1		
Ελαιοχρωματιστής	3	Ξενοδόχος	1		
Εμβαλωματής	1	Τυπογράφος	2		
Εμπορορράπτης	1	Ξυλουργός	8		
Έμπορος	17	Οδοκαθαριστής	3		
Επιπλοποιός	2	Οδοντίατρος	1		
Επιστάτρια	1	Οινοπνευματοποιός	1		
Εργάτης Θαλάσσης	1	Οινοπώλης	2		
Εργάτης Μετάλλων	1	Ομπρελοποιός	1		
Εργατικός	65	Οπωροπώλης	1		
Εργάτρια	1	Παντοπώλης	6		
Εργοδηγός	1	Παραγγελιοδόχος	2		
Εργολάβος	6	Πλανόδιος	2		
Εργοστασιάρχης	1	Ράπτης	1		
Εφαπλωματοποιός	1	Ράπτης μαθητευόμενος	1		
Ζαχαροπλάστης	1	Σαγματοποιός	1		
Ζωγράφος	1	Σερβιτόρος	2		
Ζωέμπορος	1	Σιγαροποιός	1		
Ηλεκτρολόγος	1	Σιδηρουργός	2		
Ηλεκτροτεχνίτης	1	Σφαγείς	1		
Ιατρός	4	Σωφέρ	2		
Ιερέας	3	Ταγματ. Χωροφυλακής	1		
Ιερόδουλος	1	Τσαγκάρης	1		
Καλαποδοποιός	1	Τυπογράφος	2		
Καπνοπώλης	1	Υδραυλικός	1		
Καροποιός	1	Υπάλλ. Δημοτικός	6		
Καφεκόπτης	1	Υπάλλ. Οργαν. Δημ. Δικαίου	1		
Καφεπώλης	5	Υπάλλ. ΤΤΤ	1		
Κηπουρός	4	Υπάλλ. Δικαστικός	1		
Κονιαστής	1	Υπάλλ. Ιδιωτικός	3		
Κουλουρτζής	1	Υπάλλ. Τελωνείου	1		
Κουρέας	5	Υπάλλ. Εφορίας	1		
Κρεοπώλης	2	Υπηρέτρια	1		

Χωρίς Επάγγελμα

Άεργος	11
Οικιακά	386
Τρόφιμος γηροκομείου	9
Φοιτητής	2
Μαθητής/τρια	21
Επαίτης	4

Συνταξιούχοι

Επίατρος Ε.Α.	1
Συνταξ. αμερικ.στρατού	1
Συνταξ. Αμερικής	2
Συνταξ. Αξιωμ. Χωροφυλακής	1
Συνταξ. Δάσκαλος	1
Συνταξ. Δικηγόρος	1
Συνταξ. εργολάβος	1
Συνταξ. πολιτικός	3
Συνταξ. στρατηγός	1
Συνταξ. στρατιωτικός	2
Συνταξ. τηλεγραφικός υπάλλ.	1
Συνταξ. υπάλληλος δημόσιος	1
Συνταξ. χωροφύλακας	2
Συνταξ. ΤΕΒΕ	3
Συνταξιούχος	3
Συνταξ. Υπάλλ. δημοτικός	1
Συνταξ. ΙΚΑ	3

Κατηγοριοποίηση Ασθενειών

Είναι απαραίτητο να αναφερθεί ο τρόπος σύμφωνα με τον οποίο έγινε η κατηγοριοποίηση των ασθενειών. Οι ασθένειες ταξινομήθηκαν σε κατηγορίες γιατί ήταν πρακτικά αδύνατο να εξεταστούν μεμονωμένα. Η κατηγοριοποίηση αυτή έγινε με βάση κάποια κριτήρια, από τα οποία το κυριότερο είναι οι κανόνες που ισχύουν στην ιατρική επιστήμη. Για παράδειγμα, όλα τα καρδιακά νοσήματα ταξινομήθηκαν σε μια ευρύτερη κατηγορία με την επωνυμία «καρδιακά νοσήματα». Η προσπάθεια αυτή δεν ήταν και τόσο εύκολη, γιατί απαιτούσε γενικές γνώσεις ιατρικής. Σ' αυτή τη φάση πολύτιμη ήταν η βοήθεια του κ. Ιωάννη Σκαράκη, ιατρού παθολόγου, προέδρου του Ερυθρού Σταυρού Χανίων.

Στην συνέχεια αξιολογήθηκαν ποιες ασθένειες επηρεάζονται από τις συνθήκες ζωής και διατροφής και αποτέλεσαν ιδιαίτερη κατηγορία, έξω από την γενική κατηγορία στην οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν. Ο κύριος λόγος που έγινε αυτό ήταν για να εξακριβωθεί η οικονομική και κοινωνική προέλευση των ασθενών. Έτσι, ενώ η γαστρεντερίτιδα στην ιατρική κατατάσσεται στις ασθένειες του πεπτικού συστήματος, στη συγκεκριμένη εργασία αποτελεί ξεχωριστή κατηγορία. Ανάλογη είναι και η περίπτωση της κατηγορίας των λοιμώξεων. Υπάρχουν λοιμώξεις που τις βλέπουμε ξεχωριστά όπως η σηψαιμία, η μηνιγγίτιδα, η φυματίωση. Αυτές οι ασθένειες εκδηλώνονται πιο εύκολα σε ανθρώπους που έχουν αδύνατο οργανισμό, δεν διατρέφονται σωστά, δεν τηρούν τους κανόνες υγιεινής. Οι άνθρωποι αυτοί ανήκαν συνήθως σε χαμηλότερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα και ζούσαν σε φτωχογειτονιές.

Ένα άλλο κριτήριο που υπήρξε καθοριστικό για την κατηγοριοποίηση των ασθενειών ήταν η συχνότητα και η σπανιότητα κάποιων από αυτές. Ασθένειες δηλαδή που δεν συναντώνται συχνά ή συναντώνται σε μικρό αριθμό έχουν ταξινομηθεί με την επωνυμία «γενικά αίτια». Επίσης ξεχωριστή κατηγορία αποτέλεσαν και ασθένειες με την ονομασία που καταγράφονται στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτων, όπως ο γεροντικός μαρασμός που αναφέρεται ως αιτία θανάτου και σε ενεργό πληθυσμό, ενώ θα περίμενε κανείς να αναφέρεται μόνο στο μη ενεργό πληθυσμό. Τέλος ξεχωριστά είδαμε την πείνα ή αβιταμίνωση, παρότι δεν είναι μεγάλο το ποσοστό της, γιατί ένα από τα ζητούμενα της εργασίας ήταν να δούμε κατά πόσο επηρεάστηκαν οι κάτοικοι της πόλης την περίοδο του πολέμου από το πρόβλημα του επισιτισμού.

Εκείνο που πρέπει να επισημανθεί ιδιαίτερα είναι η δυσκολία της ταξινόμησης στις παραπάνω κατηγορίες, ασθενειών, που καταχωρούνται στις ληξιαρχικές πράξεις με διπλή αιτιολογία. Δηλαδή ως αιτία θανάτου αναφέρεται η ασθένεια από την οποία πάσχει ο ασθενής μαζί με κάποιο από τα συμπτώματα της ασθένειας. Για παράδειγμα αναφέρονται ως αιτίες θανάτου “ οξείς ρευματισμοί που ως τελειωτικόν σύμπτωμα είχαν την ενδοκαρδίτιδα” ή “εξ εντερίτιδος πνευμονία”.

Κατηγορίες Ασθενειών

1. **Καρδιακά νοσήματα** : καρδιακή ανεπάρκεια, αρτηριοσκλήρωση, ενδοκαρδίτιδα, μυοκαρδίτιδα, μυοκαρδίτιδα χρόνια, αορτίτιδα, στηθάγχη, συγκοπή.
2. **Καρκίνος** : πνεύμονα, μήτρας, κεφαλής, εγκεφάλου, προσώπου, ήπατος, στέρνου, τραχήλου, παγκρέατος, εντέρου, κύρωση ήπατος, νεοπλασία ήπατος, σάρκωμα ήπατος, σάρκωμα, υπερτροφία προστάτη.
3. **Νοσήματα νευρικού συστήματος**: εγκεφαλική αιμορραγία, μαλάκυνση εγκεφάλου, παραλυσία, ημιπληγία.
4. **Φυματίωση**: φυματιώδης περιτονίτιδα, πνευμονία, μηνιγγίτιδα, φυματίωση του λάρυγγα.
5. **Πνευμονία** : πνευμονία γριππώδης διπλή, γρίπη, βρογχοπνευμονία, πλευροπνευμονία, πνευμονία λοβώδης, πλευρίτιδα, πνευμονία τριπτοώδης, λαρυγγίτιδα.
6. **Αναιμία** : πυαναιμία, ερυθροβλαϊτική, διαπλαστική.
7. **Γεροντικός μαρασμός** : γήρας.
8. **Γαστρεντερίτιδα – Εντερίτιδα** : γαστρεντερίτιδα οξεία, εντερίτιδα οξεία
9. **Μηνιγγίτιδα** : τυφοειδής πυρετός μετά μηνιγγίτιδος, εγκεφαλονοτιαία επιδημική μηνιγγίτιδα.
10. **Γενετικά προβλήματα**- προβλήματα γέννας (αφορούν τα μωρά) : πρόωρος τοκετός, δυσμετρία περί την διάπλαση, διαθλάσεις ατελείς , ατέλεια καρδιάς, ασφυξία λόγω παράτασης τοκετού, ραχίτιδα, ίκτερος, μόλυνση ομφαλού.
11. **Εκλαμψία**.
12. **Αβιταμίνωση** : αθρεψία, ατροφία, αβιταμίνωση, εξάντληση, οίδημα πείνης, πείνα.
13. **Παιδικές ασθένειες** : διφθερίτιδα, ιλαρά, κοκκίτης.
14. **Ασθένειες πεπτικού συστήματος** : ιλεός, περίσφυξη εντέρου, έλκος στομάχου.
15. **Λοιμώξεις** : τύφος, ηπατίτιδα, ελονοσία, περιτονίτιδα, μυελίτιδα, οστεομυελίτιδα, μαστίτιδα, αμοιβάδωση χρόνια, τέτανος, τοξίκωση, γάγγρενα.¹
16. **Σηψαιμία**.
17. **Γενικά αίτια**: ηλεκτροπληξία, ουραιμία, ουραιμικό κώμα, διαβήτης, νεφρίτιδα, πνιγμός , εσωτερική αιμορραγία, αιμορραγία πορφύρα, φλεβίτιδα εμβολή.
18. **Αυτοκτονία**: αυτοκτονία πνιγμός.
19. **Πολεμική ενέργεια**.
20. **Τραυματισμοί - κατάγματα** : κατάγματα πολλαπλά κρανίου.
21. **Ψύξη**.

Σημείωση

Η κατηγοριοποίηση των ασθενειών έγινε με τη βοήθεια του ιατρού παθολόγου, κ. Ιωάννη Σκαράκη, προέδρου του Ερυθρού Σταυρού Χανίων, και με προσωπική εκτίμηση, για να μπορέσουμε υπολογίσουμε και να αιτιολογήσουμε τις αιτίες θανάτων κατά την περίοδο 1939-46 που εξετάσαμε.

¹ Λοιμώξεις θεωρούνται και άλλες ασθένειες που έχουν τοποθετηθεί σε άλλες κατηγορίες για μεγαλύτερη ευκολία γιατί διαφορετικά η κατηγορία «λοιμώξεις» θα ήταν πολύ μεγάλη

Συνοικίες

Αμπεριά, Αντωνιάδη	οδοί : Καποδιστρίου, Κροκιάδα, »» Κυδωνίας, Ζυμβρακάκηδων, Κ. Σφακιαννάκη, Σκαλίδη, Γρηγορίου Ε΄
Βαρούσι Βωμ	»» Κισάμου, Παλαιά Κίσαμος, θέση Κλαδισός, Ιωνίας »» Αναπαύσεως, Αποκορώνου
Δεξαμενή Δικαστηρία Εβραϊκή	»» Ι. Σκαλτσούνη, Όθωνος, Γόρτυνος »» Ρενιέρη, Γ. Χατζηδάκη, Ι. Σφακιαννάκη, Γιαμπουδάκη »» Δούκα, Κουντουριώτη, Ζαμπέλιου, Κονδυλάκη, Κρύο Βρυσάλι, Τάμπια, Πόρτου, Πλατεία Βενιζέλου, Σκουφών, μικρά εβραϊκή
Άγ. Ιωάννης Καστέλλι Άνω Κουν Καπί	»» Δημακοπούλου, Ηγουμένου Γαβριήλ, Κ. Μάνου »» Άγ. Μάρκος, Κανεβάρο »» Άλμπερτ, Β. Ουγκώ, Μαβίλη, Μίνωος Ησυχάκη, Μεζαρλίκια, Γκερόλα, Σπάρτης
Κάτω Κουν Καπί	»» Ακτή Μιαούλη, Ανατολικό Φρούριο, Δωδεκανήσου, Έβανς, Ζίμπερ, Θέση Φαλήρου, Θράκης, Ιωαννίνων. Κύπρου, Μακεδονίας, Αθηνών
Κατσαμπά Κουμπέ Κήπος	»» Σαμαριά »» Σούδα »» Β. Κωνσταντίνου, Βύρωνος, Βαλαωρίτου, Σολωμού, Αντ. Γιάνναρη, Κεντρικής (οδός περιπάτου)
Λενταριανά Άγ. Λουκάς Μπόλαρη Μπάνια Μαχειράδικα Μεϊντάνι Νέα Χώρα	»» Βρυσσών »» Πάροδος Β. Γεωργίου, »» Ελ.Βενιζέλου »» Ακρωτηρίου, Κοκκινίδου »» Άγ. Κωνσταντίνου, Κομεναριά, Βάσσου, Βαφέ, Χάους Φλωράνης, Γερασίμου, Ιωαννικίου, Μελετίου Μεταξάκη, Σελίνου, Πατρ. Αθανασίου, Πατρ. Γερασίμου, Σκίներ, Πετρώφ Πλατεία Αγ..Κωνσταντίνου, Πραιίδου, Τριγκέτα
Νέα Καταστήματα Παχιάνα Παλαιά Πόλη	»» Πλατεία 1866, Πλατεία 1897 »» Γαβαλάδων, Χατζή Μιχάλη Νταλιάνη, Καλινίκου Σαρπάκη, Ζερβουδάκη, Βλαστού Προβιά Σοκάκι, Σήφακα, Τριμάρτυρη, Λιμάνι, Εισοδίων, Τριμάρτυρη, Χάληδων
Συνοικισμός	»» Κελαϊδή, Μαργουνίου. Μ. Μπότσαρη, Σμύρνης, Κωνσταντινουπόλεως
Σταδίου Σπλάντζια	»» Μιχελιδάκη, Βέροβιτς Πασά, Τρικούπη »» Άγ. Ανάργυροι, Ρούσου Βουρδουμπά, Γ. Πεζάνου, Καλλίστου, Μεϊντάνι, Αντ. Μελιδόνη, Μελχισεδέκ, Μίνωος, Νικηφ. Επισκόπου, Πλατεία 1878, Ριανού Δασκαλογιάννη
Τοπανάς	»» Θεοτοκοπούλου, Θεοφάνους, Αγγέλλου,

Ταμπακαριά	Οδοί :	Αγ. Κυριακή, Βιβιλάκη, Κρυονερίδου, Λάκκων, Τρομαρίσης
Φιστικιές,	»»	Δαιδάλου, Ικάρου, Ροδάμανθος
Χιόνες,	»»	Πλατεία Αγ. Γεωργίου, Σκρα,
Χαλέπα,	»»	Ρωμανού, Ευαγγελίστρια
Φακωθιανή,		
Δεν ορίζονται	»»	Γερασίμου Βλάχου, Διαμαντοπούλου, Διονυσίου, Δρακοντοπούλου, Ι. Μεταξά, Κρυστερίδος, Κομνηνού, Μαραγκουδιανά, Μελετίου Φιλιάδη, Μιχαήλ Κουρμούλη, Νεόφυτου Οικονόμου, Φραγκουδάκη, Βενιέρη, Τοπ Χανά

Σημείωση

Ο καθορισμός των ορίων των συνοικιών και η ένταξη των οδών σ'αυτές έγινε με βάση χάρτες της πόλης των Χανίων, τη βοήθεια του πολιτικού μηχανικού της Τεχνικής Υπηρεσίας Χανίων κ. Μανόλη Μαστραντωνάκη και κατά προσωπική εκτίμηση. Ωστόσο εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι ο καθορισμός των ορίων είναι κάπως αυθαίρετος εφόσον δεν υπάρχει επίσημος καθορισμός ορίων για τις συνοικίες από το δήμο Χανίων και επειδή τα όρια κάποιων οδών δεν περιορίζονται σε μία συνοικία.

Ασθένειες που επηρεάζονται από τις συνθήκες διαβίωσης

Λοιμώξεις : Τέτανος, μυελίτιδα, οστεομυελίτιδα, τύφος, ελονοσία, ηπατίτιδα, Φυματίωση
Πνευμονία
Αναιμία
Γαστρεντερίτιδα
Μηνιγγίτιδα
Πείνα
Σηψαιμία
Ψύξη
Γεροντικός Μαρασμός

Σημείωση

Το ανοσοποιητικό σύστημα του ανθρώπου εξασθενεί λόγω κακών συνθηκών διαβίωσης και υποσιτισμού και είναι επιρρεπές σε λοιμώξεις

Ανώτερα Κοινωνικά Στρώματα

Αρχιμανδρίτης
Βιομήχανος
Δικηγόρος
Εργολάβος
Εργοστασιάρχης
Ζωέμπορος
Ιατρός
Κτηματίας
Μηχανικός
Ξενοδόχος

Κατώτερα Κοινωνικά Στρώματα

Αρτεργάτης
Αχθοφόρος
Βοηθός Φαρμακείου
Ελαιοχρωματιστής
Εμβαλωματής
Επαίτης
Επιστάτρια
Εργάτης Θαλάσσης
Κονιαστής
Κουλουρτζής
Κτίστης
Λαχειοπώλης
Λεμβούχος
Λιμενεργάτης
Μικροπωλητής
Μοδίστρα
Οδοκαθαριστής
Πλανόδιος
Σαγματοποιός
Σερβιτόρος
Σωφέρ
Υδραυλικός
Υπηρέτρια
Χειρώναξ

Ιατρικό και Νοσηλευτικό προσωπικό

α' περίοδος 1930-39

β' περίοδος 1940-49*

γ' περίοδος 1950-60

	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο
Ιατροί	53	2	55	72	1	73	56	3	59
Οδοντίατροι	11	1	12				11	4	15
Κτηνίατροι	1	0	1						
Μαίες	17	0	17						
Νοσηλεύτές/τριες	3	19	21						
Φαρμακοποιοί	26	9	35				9	1	10
Σύνολο	111	31	141				76	8	84

Βιβλιογραφία

α' περίοδος

απογραφή 1929

β' περίοδος

Ληξιαρχείο Χανίων, βιβλίο Γιάννη Λεντάρη (Πιθανόν τα στοιχεία να αφορούν όλο το νομό)

γ' περίοδος

οδηγός Αμουτζόπουλου

Κριτήρια καταχώρισης οδών σε συνοικίες

Για να μιλήσουμε για την πόλη των Χανίων θα πρέπει πρώτα από όλα να την οριοθετήσουμε καθώς τα όρια του δήμου δεν είναι ίδια στο πέρασμα του χρόνου. Τα όρια της πόλης τέθηκαν με βάση το χάρτη του 1946 που χωρίζει την πόλη σε 29 συνοικίες. Πιο συγκεκριμένα : δυτικά οι οδοί Καντάνου και Ακτή Παπανικολάου, νότια η Αναγνώστου Γογονή , ανατολικά η Εμμανουήλ Μουντάκη και βορειοανατολικά οι Ψηλορίτη – Εθνικής Αντιστάσεως-Καζάκου – Ρωμανού και Γουβερνέτου. Οι οδοί που περιλαμβάνονται στα όρια αυτά θεωρήθηκαν ότι ανήκουν στο δήμο Χανίων, οι υπόλοιπες θεωρήθηκαν εκτός ορίων και δεν υπολογίστηκαν, γιατί αντικείμενο της εργασίας αυτής ήταν η πόλη. Στα όρια της πόλης συμπεριλήφθηκε και το προάστιο Χαλέττα με τις επιμέρους συνοικίες γιατί αυτή ήταν η οριοθέτηση του χάρτη και ισχύει μέχρι και σήμερα, όπως το σύνολο σχεδόν της οριοθέτησης.

Μεταγενέστερα υπάρχουν χάρτες που χωρίζουν την πόλη σε μεγαλύτερα τμήματα με σαφέστερο τρόπο που διευκολύνει την καταχώριση των οδών στις συνοικίες. Έτσι όμως δεν καταδεικνύεται η κοινωνική διαβάθμιση που υπάρχει ανάμεσα στις επιμέρους συνοικίες. Για παράδειγμα, η συνοικία Κουν Καπί χωρίζεται, σύμφωνα με το χάρτη του 1946, σε Άνω Κουν Καπί που κατοικούν εύπορα κοινωνικά στρώματα και Κάτω Κουν Καπί που κατοικούν χαμηλότερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα. Η κοινωνική αυτή διαβάθμιση θα χανόταν, αν θεωρούσαμε τις παραπάνω συνοικίες ως ένα σύνολο. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στην περίπτωση της Παλιάς Πόλης. Αν τη δούμε ως σύνολο χάνεται η κοινωνική διαφοροποίηση ανάμεσα στις συνοικίες που την απαρτίζουν Χιόνες, Σπλάντζια (φτωχογειτονίες) – Καστέλι, Τοπανάς(ευπορότερες).

Ο χάρτης αυτός δημιουργεί και άλλα προβλήματα. Καταρχήν αναφέρονται μικρότεροι συνοικισμοί, όπως ο συνοικισμός Μπάνια στους οποίους όμως δεν καταγράφεται κανένας θάνατος στις ληξιαρχικές πράξεις που έγιναν αντικείμενο επεξεργασίας. Έτσι οι συνοικισμοί αυτοί δεν καταγράφονται. Από την άλλη η Παλιά Πόλη χωρίζεται στις συνοικίες Τοπανάς, Εβραϊκή, Καστέλι, Χιόνες, συνοικίες που υπάρχουν και σήμερα και τα όρια τους λίγο ως πολύ είναι ξεκάθαρα. Όλο το υπόλοιπο τμήμα πίσω από την Αγορά των Χανίων το καταχωρεί ως συνοικία Σπλάντζια, κάτι που δεν είναι ακριβές γιατί υπήρχαν μικρότεροι συνοικισμοί οι οποίοι είχαν την επωνυμία των επαγγελματιών που δούλευαν εκεί , π.χ. μαχαιράδικα, στιβανάδικα, γουναράδικα. Δεν θα βοηθούσε όμως στην επεξεργασία των στοιχείων ούτε να θεωρήσουμε κάθε δρόμο και συνοικία, γιατί μαζεύονται πολλές και μικρές ούτε να θεωρήσουμε όλη την περιοχή, όπως προτείνεται στο χάρτη, ως μια συνοικία δυσανάλογα μεγάλη, συγκριτικά με τις άλλες συνοικίες. Γι' αυτό όλη η περιοχή χωρίστηκε σε δύο συνοικίες. Η μια χαρακτηρίζεται Σπλάντζια, εκεί που ήταν η Σπλάντζια και λίγο δυτικότερα περιλαμβάνοντας και την περιοχή πίσω από την Αγορά. Η άλλη χαρακτηρίζεται Εισοδίων, από τη Μητρόπολη που βρίσκεται εκεί και περιλαμβάνει όλη την περιοχή γύρω από την εκκλησία.

Επίσης ένα ακόμα πρόβλημα που αντιμετωπίστηκε ήταν ότι κάποιοι κεντρικοί δρόμοι είναι ανάμεσα σε δύο συνοικίες. Έτσι, λογικά η μια πλευρά τους πρόσκειται στην μια συνοικία και η άλλη πλευρά τους στην άλλη συνοικία. Επειδή όμως δεν υπάρχει αρίθμηση, στις περισσότερες περιπτώσεις οι δρόμοι αυτοί τοποθετούνται κάπως αυθαίρετα στη μία ή την άλλη συνοικία. Τέτοιες περιπτώσεις είναι:

Οδός Κισάμου, ανάμεσα σε Ν. Χώρα και Βαρούσι , καταχωρείται στο Βαρούσι.

Οδός Νεάρχου , ανάμεσα σε Βωμ και Δικαστήρια, καταχωρείται στα Δικαστήρια.

Οδός Όθωνος, ανάμεσα σε Μπόλαρη και Άγ. Ιωάννη, καταχωρείται Άγ.Ιωάννη.

Ελ. Βενιζέλου , ανάμεσα σε Κ. Κουμ Καπί και Ά. Κουμ Καπί καταχωρείται Α. Κ. Καπί.

Σολωμού , ανάμεσα σε Κήπο και Βωμ καταχωρείται στον Κήπο.

Νικηφ. Φωκά, ανάμεσα σε Ν.Καταστήματα –Κ.Κ Καπί καταχωρείται Ν. Καταστήματα.

Κριαράδων, ανάμεσα σε Αναπαύσεως και Βωμ, καταχωρείται στο Βωμ.

Χάληδων, ανάμεσα σε Εβραϊκή και Εισοδίων, καταχωρείται στην Εισοδίων.
Χ.Μιχάλη Γιάνναρη, ανάμεσα σε Εισοδίων και Ν. Καταστήματα, Ν. Καταστήματα.
Σκαλίδη, ανάμεσα σε Ν. Χώρα και Ν.Καταστήματα, καταχωρείται Ν. Καταστήματα.
Ιωνίας, ανάμεσα σε Ν. Καταστήματα και Συνοικισμό, καταχωρείται Συνοικισμός.

Σαφή όρια ανάμεσα στις συνοικίες δόθηκαν μόνο το 1983 με την καθιέρωση του θεσμού των συνοικιακών συμβουλίων. Η ταξινόμηση αυτή στο αρχικό στάδιο έγινε μόνο με βάση το χάρτη. Σ' αυτή τη φάση χρήσιμη ήταν η βοήθεια του κ. Μανόλη Μαστραντωνάκη, πολιτικού μηχανικού στην τεχνική υπηρεσία του δήμου Χανίων. Εκ των υστέρων χρησιμοποιήθηκαν και κάποιοι οδηγοί της πόλης στους οποίους υπήρχε αναφορά των περισσότερων οδών και ταξινόμηση κάποιων από αυτών με αποτέλεσμα να υπάρχει η δυνατότητα της επιβεβαίωσης. Η τελική ταξινόμηση, όμως, στηρίζεται σε προσωπικές επιλογές και ίσως σε κάποια σημεία είναι αυθαίρετη.

Κινηματοθέατρα Χανίων 1930-1960

«**Αίγλη**» (αργότερα Άστορ, 1958-1964 και στη συνέχεια θερινό «Ελληνίς» 1965-1969. Αργότερα εκεί κτίστηκε το ομώνυμο σινεμά που λειτουργεί ως σήμερα).

«**Απόλλων**», χειμερινό (1959-σήμερα). Πρότυπη ολοκληρωμένη κινηματογραφική και θεατρική αίθουσα.

«**Άπτερα**», θερινό. Αλλάζει διάφορα ονόματα και καταλήγει στο «Αττικόν» που διατηρείται και σήμερα σε άλλο κτίριο (1947-1989).

«**Αστέρι**», χειμερινό, (1959-1994).

«**Έσπερος**» ή Σαλόν Ιντεάλ ή Παλλάς, χειμερινό (1911-1915 και 1946-1952). Διεύθυνση : Φιλολογικός Σύλλογος Χρυσόστομος, λειτουργία στον πρώτο όροφο του κτιρίου του συλλόγου.

«**Ιδαίον Άντρον**» (1915-1940). Σινέ σαντάν που λειτουργούσε για 15 χρόνια στο χώρο του σημερινού αρχαιολογικού μουσείου.

«**Κήπος**» ή Τιτάνια, θερινό (1905-σήμερα). Διεύθυνση: Δήμος Χανίων.

«**Μπονάτου**», θερινό (1935-1949). Λειτουργούσε ως κινηματοθέατρο και φιλοξενούσε εναλλάξ με το γνωστά μπουλούκια «εξ Αθηνών». Εκεί έπαιζαν τα «Καλουτάκια», Άννα και Μαρία, αλλά και οι νεαροί τότε Κισσαμίτες Αλέξης Μινωτάκης (Μινωτής) και Μάνος Κατράκης.

«**Ολύμπια**», αρχικά Άπτερα, χειμερινό (1932-1985). Λειτούργησε και επί γερμανικής κατοχής.

«**Ολύμπια**», θερινό (1935-1976). Μεταξύ των έργων εμφάνιζε γνωστές τραγουδίστριες όπως τη Σούλα Καραγεώργη κ.α.

«**Πάνθεον**», θερινό (1949-1952). Λειτουργούσε στην τάρτσα της βόρειας πλευράς της πλατείας Νέων Καταστημάτων, δίπλα στην τάφρο.

«**Πάνθεον**», χειμερινό (1935-1979). Συνεχής λειτουργία από το 1935 ως την κατεδάφιση του. Επί γερμανικής κατοχής είχε επιταχθεί από τα στρατεύματα κατοχής.

«**Ρεγγίνα**», θερινό (1958-1970).

«**Ωδείο Χανίων**», χειμερινό (1949-1962). Διεύθυνση: Σύλλογος προς διάδοση γραμμάτων και τεχνών.

Παρατήρηση. Επίσης γενικότερα στο Νομό Χανίων λειτουργούσαν από το τέλος της δεκαετίας του 1950 ως τις αρχές του 1980 περίπου 22 κινηματογράφοι θερινοί και χειμερινοί.

Μέρος δεύτερο

Πίνακας 1

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΟΥ ΟΡΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ								
Τελευταία 5ετία (1935-1940)								
Καλλιεργηθέντα προϊόντα	Ν.Χανίων		Ν. Ρεθύμνου		Ν.Ηρακλείου		Ν. Λασιθίου (Άγιος Νικόλαος)	
	Μέσος όρος καλλιεργηθεισών εκτάσεων σε στρέμματα	Μέσος όρος παραγωγής σε τόνους	Μέσος όρος καλλιεργηθεισών εκτάσεων σε στρέμματα	Μέσος όρος παραγωγής σε τόνους	Μέσος όρος καλλιεργηθεισών εκτάσεων σε στρέμματα	Μέσος όρος παραγωγής σε τόνους	Μέσος όρος καλλιεργηθεισών εκτάσεων σε στρέμματα	Μέσος όρος παραγωγής σε τόνους
Σίτος	36.000	2.995	19.000	1.797	54.000	4.593	29.000	2.496
Κρίθη	36.000	3.195	24.000	2.496	97.000	11.981	49.000	4.493
Σμιγός	25.000	1.797	23.000	2.496	27.000	2.995	10.000	1.198
Σύνολο Σιτηρών	97.000	7.987	66.000	6.789	178.000	19.569	88.000	8.187
Φασιόλοι	500	40	700	40	800	60	600	50
Κύαμοι	11.000	900	5.700	600	15.000	1.500	8.600	600
Ερέβινθοι	1.000	110	1.000	100	2.700	250	1.200	110
Φακές	2.400	210	1.000	110	3.500	260	1.500	120
Σύνολο Οσπρίων	14.900	1.260	8.400	850	22.000	2.070	11.900	880
Γεώμυλα	3.800	2.500	3.700	2.000	8.000	4.000	5.000	6.000
Έλαιον	Δεν έχουμε στοιχεία	11.000	Δεν έχουμε στοιχεία	5.000	Δεν έχουμε στοιχεία	10.000	Δεν έχουμε στοιχεία	4.500
Σταφίς Σουλτανίνα	Δεν έχουμε στοιχεία	1.700	Δεν έχουμε στοιχεία	700	Δεν έχουμε στοιχεία	14.000	Δεν έχουμε στοιχεία	2.600

Πηγές : Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Αρχείο Γερμανικής Στρατιωτικής Διοίκησης Κρήτης 1941-42, φάκελος Β΄.

Πίνακας 2

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΟΥ ΟΡΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ								
Περίοδος 1940-1941								
Καλλιεργηθέντα προϊόντα	Ν. Χανίων		Ν. Ρεθύμνου		Ν. Ηρακλείου		Ν. Λασιθίου (Άγιος Νικόλαος)	
	Μέσος όρος καλλιεργηθεισών εκτάσεων σε στρέμματα	Μέσος όρος πραγματοποιηθείσης παραγωγής σε τόνους	Μέσος όρος καλλιεργηθεισών εκτάσεων σε στρέμματα	Μέσος όρος πραγματοποιηθείσης παραγωγής σε τόνους	Μέσος όρος καλλιεργηθεισών εκτάσεων σε στρέμματα	Μέσος όρος πραγματοποιηθείσης παραγωγής σε τόνους	Μέσος όρος καλλιεργηθεισών εκτάσεων σε στρέμματα	Μέσος όρος πραγματοποιηθείσης παραγωγής σε τόνους
Σίτος	28.800	2.028	15.200	1.070	43.200	3.041	23.200	1.633
Κρίθη	28.800	2.663	19.200	1.797	77.600	6.596	39.200	3.341
Σμιγός	20.000	1408	18.400	1.295	21.600	1.521	8.000	563
Σύνολο Σιτηρών	77.600	6.099	52.800	4.162	142.400	11.158	70.400	5.538
Φασιόλοι	400	28	560	28	640	42	480	35
Κύαμοι	8.800	630	4.560	420	12.000	1.050	6.880	420
Ερέβινθοι	800	77	800	70	2.160	175	960	77
Φακές	1.920	147	800	77	2.800	182	1.200	84
Σύνολο Οσπρίων	11.920	882	6.720	595	17.600	1.449	9.520	616
Γεώμυλα	3.500	1.250	3.300	1.600	8.000	3.200	5.000	5.800
Έλαιον	Δεν έχουμε στοιχεία	7.600	Δεν έχουμε στοιχεία	3.600	Δεν έχουμε στοιχεία	8.000	Δεν έχουμε στοιχεία	3.600
Σταφίς Σουλτανίνα	" "	1.000	" "	200	" "	1.100	" "	1.600

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β΄.

Πίνακας 3α

ΚΑΤΑΓΕΓΡΑΜΜΕΝΑ ΖΩΑ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ				
Τελευταία 5ετία πριν τον πόλεμο				
	Ν. Χανίων	Ν. Ρεθύμνου	Ν.Ηρακλείου	Ν.Λασιθίου (Άγιος Νικόλαος)
Ίππτοι	1.800	700	2.100	250
Ημίονοι	2.800	1.600	4.000	3.000
Όνοι	6.000	600	15.000	6.500
Βόες	3.400	2.500	6.500	2.400
Αγελάδες	6.500	5.000	9.500	6.100
Μόσχοι	1.500	1.800	400	1.100
Πρόβατα	122.000	95.000	9.000	64.000
Αίγες	71.000	40.000	65.000	52.000
Χοίροι	9.000	8.000	12.000	7.000
Κόνικλοι	50.000	40.000	70.000	20.000
Όρνιθες	180.000	100.000	260.000	120.000
Σύνολο	454.000	295.200	453.500	282.350

Πίνακας 3β

Ιούνιος 1941				
	Ν. Χανίων	Ν. Ρεθύμνου	Ν. Ηρακλείου	Ν.Λασιθίου (Άγιος Νικόλαος)
Ίππτοι	360	140	420	50
Ημίονοι	560	320	800	600
Όνοι	5.400	5.400	13.500	5.850
Βόες	2.400	1.750	4.500	1.700
Αγελάδες	4.500	3.500	6.750	4.300
Μόσχοι	1.050	1.250	2.800	780
Πρόβατα	87.500	67.500	63.000	44.800
Αίγες	50.000	28.000	45.500	36.400
Χοίροι	4.500	4.000	6.000	3.500
Κόνικλοι	30.000	24.000	42.000	1.200
Όρνιθες	90.000	50.000	130.000	60.000
Σύνολο	276.270	185.860	315.270	159.180

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

Πίνακας 4α

Αναγκαία ποσότητα σίτου προς διατροφή του πληθυσμού 1940-41 σύμφωνα με τους υπολογισμούς των δυνάμεων κατοχής με βάση δύο σχέδια						
Νήσος Κρήτη						
Ατομο/μέρα	Σχέδιο1		Σχέδιο2		Παραγωγή την περίοδο 1940-41	Παραγωγή μετά την αφαίρεση για ζώα και σπορά 17.000 τόνων
	Ανάγκες πληθυσμού σε ψωμί με 75 δράμια άρτο ανά άτομο		Ανάγκες πληθυσμού σε ψωμί με 60 δράμια άρτο ανά άτομο			
Μονάδα μέτρησης	οκάδες	τόνοι	οκάδες	τόνοι		
Άτομο/ετησίως	45 οκάδες σιτάρι	57,6 κιλά	39 οκάδες σιτάρι	49,92 κιλά		
Αστικός πληθυσμός 112.500	5.062.500	6.480	4.387.500	5.616		
Αγροτικός πληθυσμός 303.500	13.657.500	17.482	11.836.500	15.150		
Σύνολο πληθυσμού 416.000	18.720.000	23.962	16.224.000	20.766	27.000 τόνοι	10.000 τόνοι

Πίνακας 4β

Νομός Χανίων						
Ατομο/μέρα	Σχέδιο1		Σχέδιο2		Παραγωγή την περίοδο 1940-41	Παραγωγή μετά την αφαίρεση για ζώα και σπορά περίπου 3.400
	Ανάγκες πληθυσμού σε ψωμί με 75 δράμια άρτο ανά άτομο		Ανάγκες πληθυσμού σε ψωμί με 60 δράμια άρτο ανά άτομο			
Μονάδα μέτρησης	οκάδες	τόνοι	οκάδες	τόνοι		
Άτομο/ετησίως	45 οκάδες σιτάρι	57,6 κιλά	39 οκάδες σιτάρι	49,92 κιλά		
Αστικός πληθυσμός 40.000	1.800.000	2.304	1.560.000	1.997		
Αγροτικός πληθυσμός 80.000	3.600.000	4.608	3.120.000	3.994		
Σύνολο πληθυσμού 120.000	5.400.000	6.912	4.680.000	5.991	6.100 τόνοι	2.700 τόνοι

Παρατήρηση : Σύμφωνα με το σχέδιο 2 των αρχών κατοχής καλύπτονται μόνο οι μισές ανάγκες των νομών της Κρήτης σε σιτηρά.

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

Διατροφή του πληθυσμού της Κρήτης με όσπρια

Πίνακας 5α

Διατροφή πριν τον πόλεμο χωρίς περιορισμό	
Εγχώρια παραγωγή οσπρίων	Μέση παραγωγή 5.000 τόνοι το χρόνο
Εισαγωγή οσπρίων	7.800 τόνοι το χρόνο
Σύνολο διαθέσιμων οσπρίων	12.800 τόνοι το χρόνο
Ετήσια κατανάλωση	12.000-13.000 τόνοι

Πίνακας 5β

Αναγκαία ποσότητα οσπρίων προς διατροφή του πληθυσμού από 1/7/1940 έως 1/7/1942 με βάση 130 δράμια το άτομο εβδομαδιαίως			
Μονάδα μέτρησης	Οκά=1280gr	κιλό=1000gr	Τόνοι=1000k
Άτομο ετησίως	16 οκάδες	20.48 κιλά	
Αστικός πληθυσμός 112.500 κ.	1.800.000	230.400	2.304
Αγροτικός πληθυσμός 303.500 κ.	4.856.000	621.568	6.216
Σύνολο κατοίκων Κρήτης 416.000	6.656.000	851.968	8.520

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 41-42, φάκελος Β.

Διατροφή του πληθυσμού του νομού Χανίων με όσπρια

Πίνακας 6α

Διατροφή πριν τον πόλεμο χωρίς περιορισμό			
Μονάδα μέτρησης	Οκά=1280gr	κιλό=1000gr	Τόνοι=1000k
Άτομο ετησίως	16 οκάδες	20.48 κιλά	
Αστικός πληθυσμός 40.000	640.000	819.200	819
Αγροτικός πληθυσμός 80.000	1.280.000	1.638.400	1.638
Σύνολο κατοίκων Κρήτης 120.000	1.920.000	2.457.600	2.458

Πίνακας 6β

Αναγκαία ποσότητα οσπρίων προς διατροφή του πληθυσμού από 1/7/1940 έως 1/7/1942 με βάση 130 δράμια το άτομο εβδομαδιαίως			
Νομός Χανίων			
Όσπρια	Μέση παραγωγή τελευταίας 5ετίας	παραγωγή περιόδου 1940-41	Καλλιεργήσιμες εκτάσεις σε στρέμματα για την περίοδο 1941-42
Φασιόλοι	40 τόνοι	28 τόνοι	
Κύαμοι	900 ""	630 ""	1000
Ερέβυνθοι	110 ""	77 ""	
Φακές	210 ""	147 ""	500
Πίσου			50
Λαθύρου			100
Σύνολο	1260 τόνοι	882 τόνοι	

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 41-42, φάκελος Β.

Οι Αρχές Κατοχής υπολογίζουν τις ανάγκες του πληθυσμού σε λάδι

Πίνακας 7α

Νήσος Κρήτη				
Άτομο/μέρα	Ανάγκες πληθυσμού σε λάδι με 100 δράμια ανά άτομο ημερησίως		Παραγωγή την περίοδο 1940-41	Διαφορά
Μονάδα μέτρησης	1δράμι =3,2γρ 100δρ=320γρ	Τόνοι		
Άτομο/ετησίως	115.200	115κιλά		
Αστικός πληθυσμός 112.500	12.960.000.000	12.960		
Αγροτικός πληθυσμός 303.500	34.963.200.000	34.963		
Σύνολο πληθυσμού 416000	47.923.200.000	47.923	22.800	25.123
			30.500	

Πίνακας 7β

Νομός Χανίων				
Άτομο/μέρα	Ανάγκες πληθυσμού σε λάδι με 100 δράμια ανά άτομο		Παραγωγή την περίοδο 1940-41	Διαφορά
Μονάδα μέτρησης	1δράμι =3,2γρ 100δρ=320γρ	Τόνοι		
Άτομο/ετησίως	115.200			
Αστικός πληθυσμός 40000	4.608.000.000	4.608		
Αγροτικός πληθυσμός 80000	9.216.000.000	9.216		
Σύνολο πληθυσμού 120.000	13.824.000.000	13.824	7.600	6.224
			11.000	

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-42, φάκελος Β'.

Πίνακας 8

ΤΙΜΕΣ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ										
ΠΕΡΙΟΔΟΣ	14/12/40-3/7/41		1/10/1941		24/12/1941		6/8/1942	28/1/1943	31/10/1944	
	Χονδρικός	Λιανικός	Χονδρικός	Λιανικός	Χονδρικός	Λιανικός	Λιανικός	Λιανικός	Χονδρικός	Λιανικός
ΣΙΤΗΡΑ										
Σίτος	16		35		43			700		120.000.000
Σμιγός	14		30							
Κριθή	12		28		35					
Χαρουπάλευρο	3,55	4	10	12						
Χαρούπια					18					10.000.000
ΑΡΤΟΣ							3.000			
Άρτος μέλας		17		30						90.000.000
Άρτος κριθινός		13,5		25						70.000.000
ΟΣΠΡΙΑ										
Όρυζα	20	22	45	50	45	50				Ελεύθερη
Φασόλες λευκές	27	30	80	88	80	88				
Φακές	22.50	25	60	66						
ΧΟΡΤΑΡΙΚΑ										
Πατάτες	12	14	35	40	35	40				100.000.000
Μπάμιες	28	30	30	36						
Μελιτζάνες	22	24	30	36						30.000.000
Κολοκύθια	10	12	15	18						30.000.000
Λαχανικά			15	20						
Κοκκινογούλια			13	17						
Φασόλες			32	38						
Φασολάκια	16	18	30	36	43	48				
Κρεμμύδια	8	10	17	22						40.000.000
Ντομάτες	8	10	17	22						
ΦΡΟΥΤΑ										
Αχλάδια	22	24	25	30						
Σταφύλια	24	30	12	15						
Σύκα		16	25	30						
Λεμόνια		20	30	35	45	50				50.000.000
Πορτοκάλια	24	30								
ΔΙΑΦΟΡΑ										
Ζάχαρη	47	50	72	80	72	80				Ελεύθερη
Έλαιον φαγώσιμο	37	40	*		155	165		3.000	4.000	250.000.000
Πρόβειο ή αγελαδινό γάλα	10	12	25	30			1.200			
Γιαούρτι		14		34						

ΤΙΜΕΣ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ										
ΠΕΡΙΟΔΟΣ	14/12/40-3/7/41		1/10/1941		24/12/1941		6/8/1942	28/1/1943	31/10/1944	
	Χονδρικός	Λιανικός	Χονδρικός	Λιανικός	Χονδρικός	Λιανικός	Λιανικός	Λιανικός	Χονδρικός	Λιανικός
Καλαμάρια		50								
Σουπιές		40								
Οκταπίδια μεγάλα		30								
Ανάλογα είδος -μέγεθος				80-150	180	280	6.000			
ΤΥΡΙΑ										550.000.000
Το τυρί							12.000			
Τυρός τουλουμισιος	46-48	50-52	100	120						
Τυρός κεφαλίσιοι	76-80	80-84	160	180						
Τυρός γραβιέρα	95-99	100-104	180	200						
ΜΕΛΙ										
Μέλι Α΄	40	45	100	115						
Μέλι Β΄	35	40	90	110						
ΣΑΠΩΝ							7.000			230.000.000
Σαπούνι λευκόν	30	33	76	83,5	184	205				
Σαπούνι πράσινο α΄-γ΄ ποιότητα	19-23	21-25	69	76	175	190		2.700		

Παρατηρήσεις

Τιμή μέτρησης = οκά

Τιμή κόστους= δραχμές

Το ποσοστό επί τοις εκατό αφορά τα ανώτατα θεμιτά όρια κέρδους επί της τιμής κόστους

* οι τιμές θα δημοσιευθούν προσεχώς

Όταν αναγράφεται η τιμή δίπλα στη γενική κατηγορία και όχι σε συγκεκριμένο είδος σημαίνει ότι έτσι αναγράφεται στο έγγραφο ή στο δημοσίευμα

Πηγές : ΙΑΚ, Α ΓΣΔ Κ 1941-2, φάκελος Β΄.

Παρατηρητής, 24 Δεκεμβρίου 1941.

Παρατηρητής, 31 Οκτωβρίου 1944.

Πίνακας 9

	Ισχύει από 20 Μαΐου 1940		Ιούλιος 1941		6/8/1942	31/10/1944
	Χονδρικός	Λιανικός*	Χονδρικός	Λιανικός	Λιανικός	**
ΔΕΡΜΑΤΑ						
Κρουπόν βοδινά Α΄ως Γ΄	140,30-170,80	190-250	250,225,190	625,562,475		1.000.000.000
Κρουπόν βοδινά σκάρτα	115,90	160	160	400		
Ακρολαιοί	73,2	125	125	312		600.000.000
Μόνο λαιμοί	79,3	135	135	338		
Κοιλίες	61	100	100	250		
Κεφαλές	54,9	60	60	150		
Βακέτες Α΄ωςΓ΄	114-156	160-240	240,200,160	600,500,400		800.000.000- 900.000.000
Βιδέλα σφαγείου	204	290-300	290	300		1.000.000.000
ΥΠΟΔΗΜΑΤΑ					120.000 το ζεύγος	
Σεβρά Κρητικά το πόδι		20(30)	20	30		
Αδιάβροχα το πόδι		40-45	40	45		
Τραγοδέρματα (τομάρια)		180-200	180	200		400.000.000
Προβιές (φόδρες) το πόδι		7 με 12	30-Ιαν			15.000.000
Υποδήματα εγχώρια Χανίων εκ των άνω δερμάτων						
Σεβρά γενικώς		350-400				4.000.000.000
Αδιάβροχα γενικώς		400-450				5.000.000.000

	Ισχύει από 20 Μαΐου 1940		Ιούλιος 1941		6/8/1942	31/10/1944
	Χονδρικός	Λιανικός*	Χονδρικός	Λιανικός	Λιανικός	**
Γυναικεία καρφωτά		250-300				2.000.000.000
Στιβάνια χωρικών		575-625				
Άρβυλα		300-400				
δερμάτων εξ Αλλοδαπής		600-800				
Υποδήματα εκ δερμάτων εξ		500-700				
Ευρωπαϊκού Βιομηχανία Ηπειρωτικής		550-750				
Ευρωπαϊκού Βιομηχανία Ηπειρωτικής		450-650				
Παντόφλες						
Δερμάτινες		100-140				
Πάνινες		100-125				
Χωρικές		200-250				

*Οι τιμές ίσχυαν πριν από τον πόλεμο

**Δεν αναγράφεται ο τρόπος πώλησης, μάλλον λιανική

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-2, Φάκελος Β΄.

Παρατηρητής, 31 Οκτωβρίου 1944

Πίνακας 10

ΤΙΜΕΣ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ						
	(20Μαΐου 1941)		Ιούλιος 1941		6/8/1942	31/10/1944
Υφάσματα (μέτρηση σε πήχυ)	Εγχώρια (δραχμές)	Ευρωπαϊκά (δραχμές)	Εγχώρια (δραχμές)	Ευρωπαϊκά (δραχμές)		Εγχώρια (εκατομ-δισεκ)
Κάμποτ μονόφαρδο	30-34		70-75			100-120 εκατομ.
Κάμποτ χρωματιστό μονόφαρδο	35		80-85			
Οξφόρδ	30		75-80			130 εκατομ.
Χασέδες χρωματιστοί διπλόφαρδοι	32	40-45		75-85		120 εκατομ.
Αλατζάδες μονοί	20-24		70-75			70-100 εκατομ
Ντουκουμάδες μονοί	36 δ.46		40-45			
Δρύλια μονά μονόφαρδα	30		60-71			
Δρύλια διπλά διπλοφ.	60		180-200			
Βαμβακερά φορέματα	32-42	45	80-100			
Νήματα απαλά βαμβακ.	300 (η οκά)		480-500			140 εκατομ.
Νήματα στριμένα και χρωματιστά και κουρελού	360(η οκά)		600			
Μάλλινα σκέτα μονά γυναικών	115-140		220-250			1-1,6 δισεκατομ.
Μάλλινα σκέτα μονά Γκαζέ α' ποιότητας (φαντεζί) γυναικών	220-230		400-450			
Μάλλινα σκέτα διπλά και φαντεζί	360-380		850-1000			
Παλτά μάλλινα γυναικών σκέτα	330-360		650-750			
Παλτά μάλλινα γυναικών σπóρτ	360-410		700-800			
Παλτά μάλλινα αστρακοειδή	430		850-1000			
Παλτά μαλλοβάμβακα μονά	100-120		180-200			

Πίνακας 11

ΤΙΜΕΣ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΙΔΩΝ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ				
	20/5/41-4/7/41*		6/8/1942	31/10/1944
	Χονδρικός	Λιανικός	Λιανικός	
ΔΙΑΦΟΡΑ				
Κάρβουνο			300	
Καυσόξυλα	1,85	2	100	
Βενζίνη το δοχείον	234	294		
Πετρέλαιο ακάθαρτον (ο τόννος)	11966			
Οινόπνευμα φωτιστικόν (η οκά)		38		
Στήλη πάγου 25 (το χιλιόγραμμο)	14	16		
Στήλη πάγου 19-20 (το χιλιόγραμμο)	12	14		
Σιγαρέτα Αθηναϊκά έκαστον				4 εκατομμύρια **

* αναφέρεται ότι οι τιμές είναι χαμηλές και πρέπει να γίνει αναπροσαρμογή

** στην επαρχία 10% λιγότερο

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-2, Φάκελος Β΄.

ΤΙΜΕΣ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ						
	(20Μαΐου 1941)		Ιούλιος 1941		6/8/1942	31/10/1944
Υφάσματα (μέτρηση σε πήχυ)	Εγχώρια (δραχμές)	Ευρωπαϊκά (δραχμές)	Εγχώρια (δραχμές)	Ευρωπαϊκά (δραχμές)		Εγχώρια (εκατομ-δισεκ)
Κασμήρια μάλλινα α΄ ποιότ. Ανδρών	550	700-800	1600-1800	2300-2500*		1200-1300 εκατ.
Κασμήρια μάλλινα β΄ ποιότ. Ανδρών	450		1500-1600			1000-11000 εκατ.
Κασμήρια Μαλλοβάμβακα	240		700-800			
Παλτά ανδρών μάλλινα	500	750-800	1500	3000-3200*		
Παλτά ανδρών σπορτ	400		1300-1400			
Σαντακρούτες ολομέταξες	350		1200			
Σαντακρούτες Λινομέταξες	280		900			
Σαντακρούτες Βαμβακερές	160		320-340			
Σινδονόπανα αλεύκατα(φάρδ.1,60 1,80,2,20 μέτρου)	75,90,120	135,155,190	150,180,220	220,240,260, 280		
Σινδονόπανα λευκασμένα(φάρδ. 1,60,1,80, 2,20 μέτρου)	90,110,140		170,200,240			
Στρωματσόπανο διπλόφαρδο	65-75		180			
Μεταξωτά κρεπ ντε σιν	120-180		200-240			1 δισεκατομμύριο
Μάλλινα γυναικεία διπλά		400-460		1000-12000		
Παλτά ντρα γυναικών διπλά		400-460		850-1000		
Παλτά λούτρ και φανταιζί διπλά		500-600		1200-1400		
Λινά υποκάμισα ριγέ-καρρώ		50		850-1000		
Βαμβακοφανέλλες και πιτζαμών		48-55		100-120		
Τραπεζομάνδουλα μάλλινα		2000--2500**		3300-3500		

ΤΙΜΕΣ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ						
	(20Μαΐου 1941)		Ιούλιος 1941		6/8/1942	31/10/1944
Υφάσματα (μέτρηση σε πήχυ)	Εγχώρια (δραχμές)	Ευρωπαϊκά (δραχμές)	Εγχώρια (δραχμές)	Ευρωπαϊκά (δραχμές)		Εγχώρια (εκατομ-δισεκ)
Τραπεζομάνδουλα βελουτέ		1000-1500**		2000-2500		
Ρεμπούπλικες		900-1000		2000		
Τάπητες ευρωπαϊκοί το τετραγ.μέτρον		700-800		1000		
Μία ενδυμασία					270.000	

*μέτρηση σε μέτρο

** μέτρηση σε δρ.

"Αι ανωτέρω τιμαί εδόθησαν παρά των Εμπόρων υφασμάτων Χανίων εις την επιτροπήν διατημήσεως Χανίων και επώλουν εις τιμάς ταύτας κατά την ομολογίαν των εις την προ της καταρρεύσεως εποχήν"

Πηγές: ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ 1941-2, Φάκελος Β'.

Παρατηρητής, 31 Οκτωβρίου 1944.

Πίνακας 12

Μέτρηση σε κυβικά μέτρα	ΤΙΜΕΣ ΞΥΛΕΙΑΣ	
	Μάιος 1941	Ιούλιος 1941
ΛΕΥΚΗ ΞΥΛΕΙΑ		
Καδρόνια	4.400 δρχ	12.000
Σκουρέττα	4.400	12.000
Τάβλες	4.400	12.000
Πόντος	4.400	12.000
Μεσόταβλες	4.400	12.000
ΠΕΛΕΚΙΚΗ ΞΥΛΕΙΑ		
Έλατα πεύκα	2.800	8.000
Καστανιές	3.000	9.000
Τράβες Τσάμια	2.455	7.000
Κυπαρίσσια	2.200	5.000
Πεύκα & Έλατα κριπριονιστά	3.200	9.000
Πριονιστή ξυλεία εγχώρια	3.200	9.000
Καρφοβελώνες, μπρόκες	40δρχ*	100

"Αι ανωτέρω τιμαί ισχύουν από της κηρύξεως του Ελληνοϊταλικού πολέμου, καθ' όσον μεταγενεστέρως δεν αφίχθη ξυλεία."

"Εάν ήρχετο μεταγενεστέρως θα ήτο εις πολύ μεγαλειτέρας τιμάς."

* η οκά

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ1941-2, Φάκελος Β΄.

Πίνακας 13

Ημερομίσθια							
	Ιούνιος 1941			Ιούλιος 1941	1/10/1941	10/1/1942	1/2/1943
Επαγγέλματα	Συλλογικών συμβάσεων	Προτεινόμενα	Εργολάβου		Οκτώριος εργασία	Ωριαίος μισθός	Ωριαίος μισθός
Κτίσται	95-115	120-145	160	150	280-320	58	165
Αμμοκωνιασταί	95-115	120-145	160			55	
Βοηθοί αμμοκων.	75	95	120				
Ξυλουργοί	100-115	125-145	160	150	280-320	58	
Βοηθοί ξυλουργών	75	95	120		192-240		
Ελαιοχρωματισταί Α΄	100-120	120-145	160	150	280-320		
Ελαιοχρωματισταί Β΄	80-100	100					
Βοηθοί ελαιοχρωμ.	60	80	120				
Επιχρισταί				150			
Βοηθοί τεχνιτών				110			
Εργάται, χωματουργοί κλπ.	65-80	90-110	120	90-100	144-192		165
Καλός εργάτης				110			
Βοηθός εργάτη						35	
Σιδηρουργοί	83	130	160	150	300		
Εφαρμοσταί	98	130-150	180	160	300-320		
Μηχανοδηγοί οδοστρωτήρων	200	250	300	250			
Βοηθοί	75	100-110	110	120			
Οδηγός μηχανών				150			
Καρραγωγείς μετά κάρρου και ζώου	200	350	400	20			
Οδηγοί φορτηγών αυτοκινήτων	120	140	200				
Βοηθοί φορτηγ. Αυτ.	70	95	110				
Οδηγοί αυτοκινήτων				150	5000,6000,7500**		36000**
Βοηθός οδηγού				100			
Λατόμοι	135	130	130	140			
Επιπλοποιοί					300		
Υποδηματεργάται					280-320		
Υποδηματοποιοί						51	
Τζαμιτζίδες					250-320		

Ημερομίσθια							
	Ιούνιος 1941			Ιούλιος 1941	1/10/1941	10/1/1942	1/2/1943
Επαγγέλματα	Συλλογικών συμβάσεων	Προτεινόμενα	Εργολάβου		Οκτώριος εργασία	Ωριαίος μισθός	Ωριαίος μισθός
Σουβατζήδες					300-320		
Κεραμιτζήδες					280-300		
Εργάται νέοι ως 16 ετών					80-125	23	66
Επιστάται					300-350		240
Ηλεκτρολόγοι					300-320		
Αρτεργάτες					200-220		
Αρτοποιοί						58	
Καθαρίστριες						22	21000**
Υδραυλικοί					280-320	58	
Λιθοξόος				120			
Σκυροθραύστης				100			
Εργάτες λιμένος					320	58	
Πολιτικοί μηχανικοί και Αρχιτέκτονες					400,600,750*		105000**
Μάγειροι μετά φαγητού					175-225*		48000**
Βοηθοί κουζίνας					80-100		39000**
Βοηθοί καθαριότητας					100-120		
Υπάλληλοι					300	12.000-18.000**	27.000-33.000**
Διερμηνείς					5000-7500	7.870- 10.000**	33.000-60.000**
Στενοδακτυλογράφοι Α' με γλώσσα γερμανική εργαζόμενοι εις Γερμανικής υπηρεσίας					225-450	10.500-13.000**	39.000-51.000**
Δακτυλογράφοι Β'					150-300		

* ημερησίως

** μηνιαίως

Πηγές : ΙΑΚ, ΑΓΣΔΚ ,1941-42, Φάκελοι Β' και Γ' "Διατιμήσεις, μισθοί, ημερομίσθια, τρόφιμα"

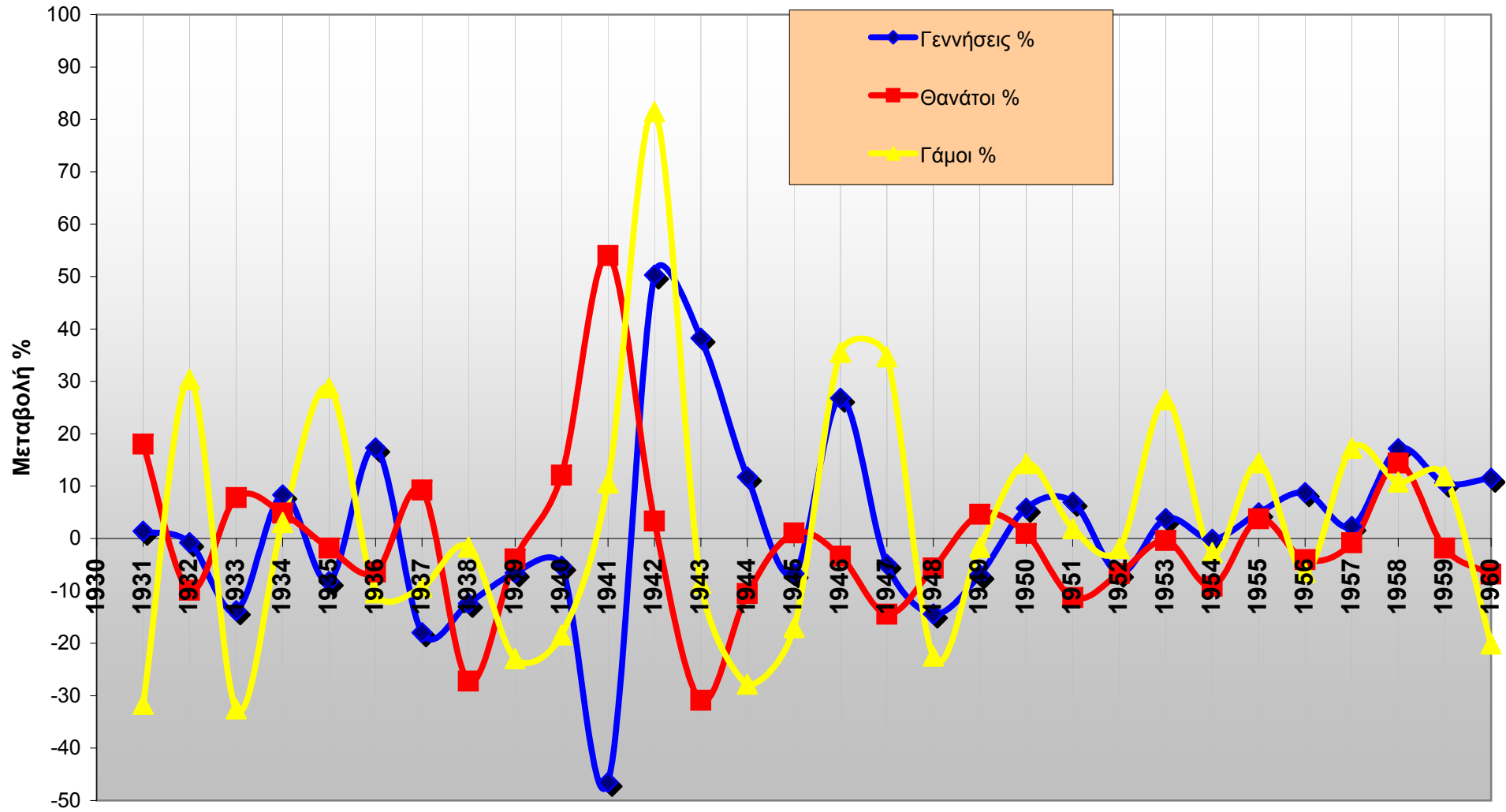
Εφημερίδα παρατηρητής 10 Ιανουαρίου 1942

Ημερομίσθια							
	Ιούνιος 1941			Ιούλιος 1941	1/10/1941	10/1/1942	1/2/1943
Επαγγέλματα	Συλλογικών συμβάσεων	Προτεινόμενα	Εργολάβου		Οκτώωρος εργασία	Ωριαίος μισθός	Ωριαίος μισθός

Ιούνιος 1941	
Συντάξεις	Μηνιαία
Στρατιωτικά συντάξεις μηνιαία	1.659.416
Ναυτικά	8.347
Επιδόματα Στρατ/κών συνταξ. Φυματικών	17.300
Πολιτικά συντάξεις	863.466
Βοηθηματούχοι Κρητ.Πολιτείας	82.350
Συντάξεις θυμάτων πολέμου	184.411
Επιδόματα αναπήρων φυματικών	255.285
Σύνολο	3.070.575

Μέρος τρίτο

Γράφημα α

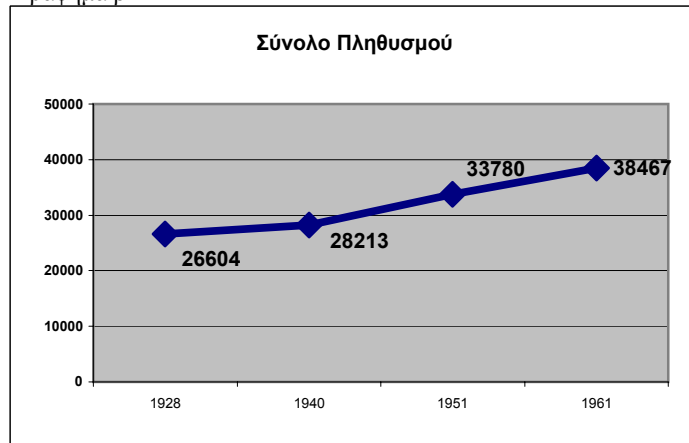
Πίνακας 1

Πληθυσμός			
Χρονολογία	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
1928	12.934	13.670	26.604
1940	13.682	14.531	28.213
1951	15.921	17.859	33.780
1961	17.352	19.729	38.467

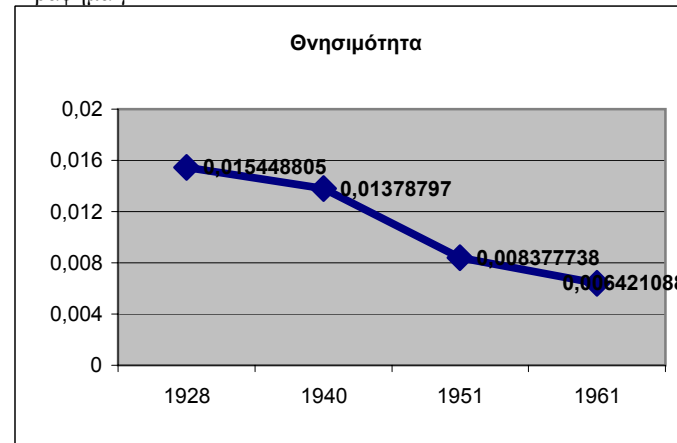
Πίνακας 2

Έτη	Αριθμός Θανάτων	Θνησιμότητα
1930	411	1,54%
1940	389	1,38%
1951	283	0,84%
1960	247	0,64%

Γράφημα β

Γράφημα γ

Παρατήρηση : Η καταγραφή των θανάτων έγινε με βάση τις ληξιαρχικές πράξεις των αντίστοιχων ετών.

Τα έτη 1930 και 1960 δεν υπάρχουν στοιχεία απογραφής του πληθυσμού και έτσι το ποσοστό θνησιμότητας στα παραπάνω έτη εξάγεται με βάση τα πλησιέστερα χρονικά έτη που έχουμε δημογραφικά στοιχεία, δηλαδή το 1928 και το 1961 αντίστοιχα.

Ειδικά για την απογραφή του 1961 πρέπει να επισημάνουμε ότι υπάρχει μια διαφορά 1386 ανάμεσα στο άθροισμα ανδρών - γυναικών και στο σύνολο του πληθυσμού. Η διαφορά αυτή οφείλεται σε αυτούς που ζουν σε στρατώνες, γηροκομεία, νοσοκομεία, μοναστήρια και δεν αναφέρονται στην απογραφή.

Πίνακας 3

Δημογραφικά στοιχεία πόλης Χανίων 1930-1961

Έτος	Πραγματικοί αριθμοί			Ποσοστά μεταβολής κατά έτος		
	Αριθμός Γεννήσεων	Αριθμός Θανάτων	Αριθμός Γάμων	Γεννήσεις %	Θάνατοι %	Γάμοι %
1930	1.011	411	376			
1931	1.025	485	257	1,38	18,00	-31,65
1932	1.017	437	335	-0,78	-9,90	30,35
1933	877	471	226	-13,77	7,78	-32,54
1934	950	494	233	8,32	4,88	3,10
1935	872	485	300	-8,21	-1,82	28,76
1936	1.023	454	269	17,32	-6,39	-10,33
1937	839	496	244	-17,99	9,25	-9,29
1938	735	361	240	-12,40	-27,22	-1,64
1939	687	347	185	-6,53	-3,88	-22,92
1940	651	389	151	-5,24	12,10	-18,38
1941	348	599	167	-46,54	53,98	10,60
1942	523	619	303	50,29	3,34	81,44
1943	723	428	277	38,24	-30,86	-8,58
1944	808	383	200	11,76	-10,51	-27,80
1945	754	387	166	-6,68	1,04	-17,00
1946	956	374	225	26,79	-3,36	35,54
1947	909	320	303	-4,92	-14,44	34,67
1948	778	302	235	-14,41	-5,63	-22,44
1949	724	316	231	-6,94	4,64	-1,70
1950	766	319	264	5,80	0,95	14,29
1951	819	283	269	6,92	-11,29	1,89
1952	765	264	264	-6,59	-6,71	-1,86
1953	794	263	334	3,79	-0,38	26,52
1954	793	239	325	-0,13	-9,13	-2,69
1955	832	248	372	4,92	3,77	14,46
1956	905	238	348	8,77	-4,03	-6,45
1957	926	236	408	2,32	-0,84	17,24
1958	1.085	270	452	17,17	14,41	10,78
1959	1.200	265	506	10,60	-1,85	11,95
1960	1.338	247	404	11,50	-6,79	-20,16

Πίνακας 4

Πραγματικός αριθμός Θανόντων κατά επαγγελματικό τομέα και περίοδο				
Επαγγελματικοί Τομείς	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Δεν αναγράφεται	9	7	1	17
Μη Ενεργός Πληθυσμός/ Χωρίς Επάγγελμα	142	378	124	644
Πρωτογενής τομέας	7	19	4	30
Δευτερογενής τομέας	41	106	19	166
Τριτογενής τομέας	24	100	19	143
Γενικό άθροισμα	223	610	167	1.000

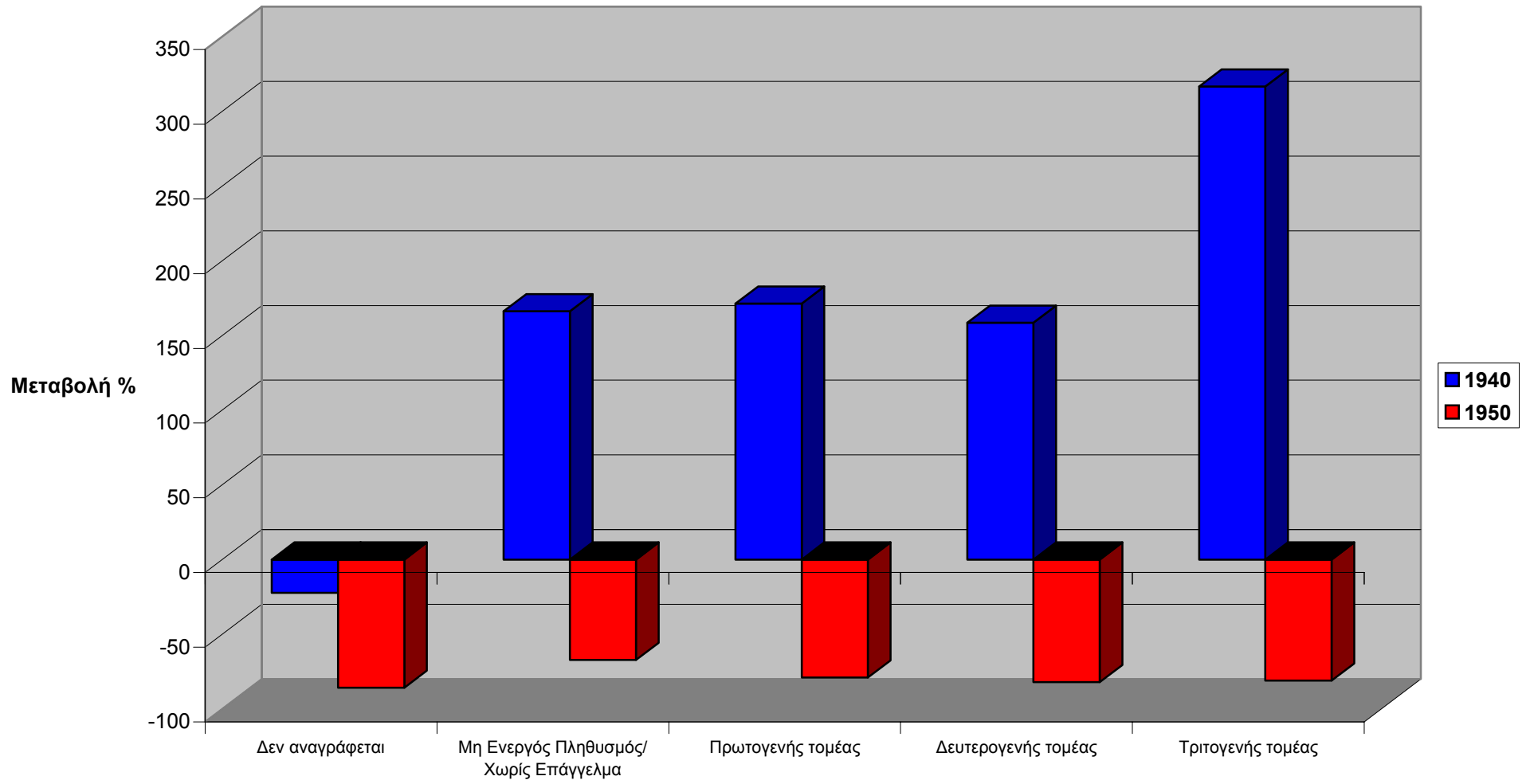
Πίνακας 5

Μεταβολή %		
Επαγγελματικοί Τομείς	1940	1950
Δεν αναγράφεται	-22,2	-85,7
Μη Ενεργός Πληθυσμός/ Χωρίς Επάγγελμα	166,2	-67,2
Πρωτογενής τομέας	171,4	-78,9
Δευτερογενής τομέας	158,5	-82,1
Τριτογενής τομέας	316,7	-81,0

Πίνακας 6

Ποσοστά θανόντων κατά επαγγελματικό τομέα και περίοδο				
Επαγγελματικοί Τομείς	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Δεν αναγράφεται	4,04%	1,15%	0,60%	1,70%
Μη Ενεργός Πληθυσμός/ Χωρίς Επάγγελμα	63,68%	61,97%	74,25%	64,40%
Πρωτογενής τομέας	3,14%	3,11%	2,40%	3,00%
Δευτερογενής τομέας	18,39%	17,38%	11,38%	16,60%
Τριτογενής τομέας	10,76%	16,39%	11,38%	14,30%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Γράφημα δ "Επαγγελματικοί τομείς"

Πίνακας 7

Αναλυτικός πίνακας θανόντων χωρίς επάγγελμα (ποσοστά)				
Επάγγελμα	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Άεργος	1,41%	2,66%	2,42%	2,34%
Μωρά/παιδιά	38,03%	27,39%	15,32%	27,41%
Οικιακά	53,52%	58,78%	66,13%	59,03%
Στρατιωτικός αιχμάλωτος	0,00%	0,27%	0,00%	0,16%
Συνταξιούχοι	0,70%	3,46%	14,52%	4,98%
Τρόφιμος Γηροκομείου	0,00%	3,72%	1,61%	2,49%
Φοιτητής/Μαθητής	6,34%	3,72%	0,00%	3,58%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

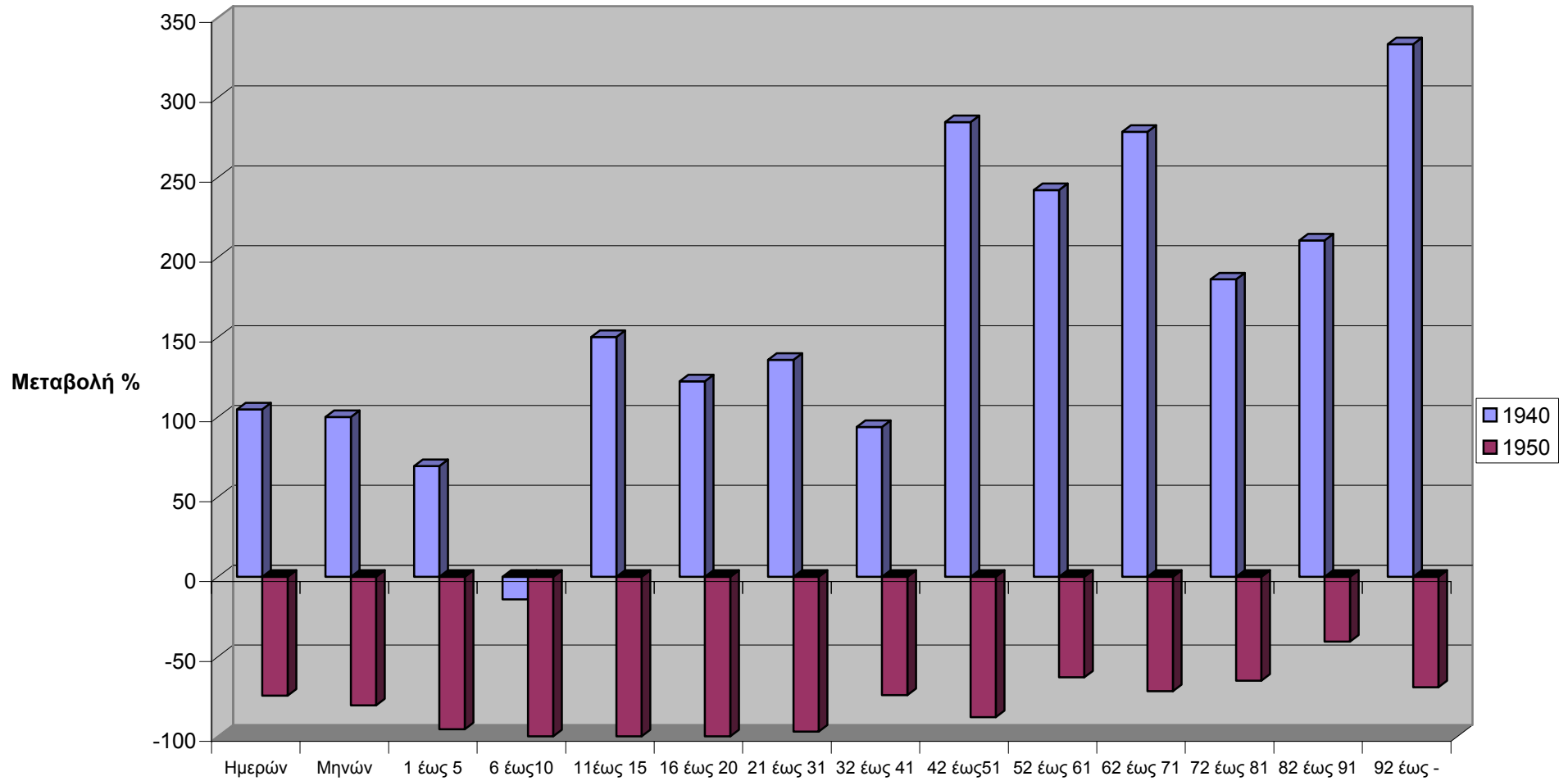
Πίνακας 8

Αναλυτικός πίνακας θανόντων χωρίς επάγγελμα (πραγματικοί αριθμοί)				
Επάγγελμα	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Άεργος	2	10	3	15
Μωρά/παιδιά	54	103	19	176
Οικιακά	76	221	82	379
Στρατιωτικός αιχμάλωτος		1		1
Συνταξιούχοι	1	13	18	32
Τρόφιμος Γηροκομείου		14	2	16
Φοιτητής/Μαθητής	9	14		23
Γενικό άθροισμα	142	376	124	642

Πίνακας 9

Μεταβολή %		
Επάγγελμα	1940	1950
Άεργος	400	-70
Μωρά/παιδιά	90,7	-81,6
Οικιακά	190,8	-62,9
Στρατιωτικός αιχμάλωτος		-100
Συνταξιούχοι	1200	38,5
Τρόφιμος Γηροκομείου		-85,7
Φοιτητής/Μαθητής	55,6	-100

Γράφημα ε " Ηλικία"

Αναλυτικός πίνακας θανόντων κατά επάγγελμα

Πίνακας 10

Πίνακας 11

Επάγγελμα	Πραγματικοί αριθμοί				Ποσοστά Μεταβολής %	
	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα	1940	1950
Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	1	11	2	14	1000	-81,8
Άλλες Βιομηχανίες	1	2	1	4	100	-50
Άλλες υπηρεσίες	4	6	2	12	50	-66,7
Βιομηχανία Δέρματος	8	14	5	27	75	-64,3
Βιομηχανία Ξυλείας	4	8	1	13	100	-87,5
Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού	9	5		14	-44,4	-100
Βιομηχανία Υφασμάτων	2	8	2	12	300	-75
Βιομήχανοι - Εργοστασιάρχες	0	2		2	200,0	-100
Γεωργία	4	17	2	23	325,0	-88,2
Δεν αναγράφεται	9	7	1	17	-22,2	-85,7
Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	4	15	2	21	275,0	-86,7
Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	3	11	3	17	266,7	-72,7
Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	3	16	5	24	433,3	-68,8
Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	6	23	2	31	283,3	-91,3
Εργάτες-τριες, χειρώνακτες	13	52	4	69	300	-92,3
Κτηματίας	3	3	2	8	0	-33,3
Μεταλλουργία	1	3	1	5	200	-66,7
Μεταφορά - Συγκοινωνία	2	16	3	21	700	-81,3
Οικοδομική Βιομηχανία	3	12	5	20	300	-58,3
Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	1	2		3	100	-100
Υπηρετικό Προσωπικό	0	1	0	1	100	-100
Γενικό άθροισμα	81	234	43	358		

Αναλυτικός πίνακας θανόντων κατά επάγγελμα

Πίνακας 12

Επάγγελμα	Ποσοστά			Γενικό άθροισμα
	1930	1940	1950	
Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	1,23%	4,70%	4,65%	3,91%
Άλλες Βιομηχανίες	1,23%	0,85%	2,33%	1,12%
Άλλες υπηρεσίες	4,94%	2,56%	4,65%	3,35%
Βιομηχανία Δέρματος	9,88%	5,98%	11,63%	7,54%
Βιομηχανία Ξυλείας	4,94%	3,42%	2,33%	3,63%
Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού	11,11%	2,14%	0,00%	3,91%
Βιομηχανία Υφασμάτων	2,47%	3,42%	4,65%	3,35%
Βιομήχανοι - Εργοστασιάρχες	0,00%	0,85%	0,00%	0,56%
Γεωργία	4,94%	7,26%	4,65%	6,42%
Δεν αναγράφεται	11,11%	2,99%	2,33%	4,75%
Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	4,94%	6,41%	4,65%	5,87%
Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	3,70%	4,70%	6,98%	4,75%
Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	3,70%	6,84%	11,63%	6,70%
Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	7,41%	9,83%	4,65%	8,66%
Εργάτες-τριες, χειρόνακτες	16,05%	22,22%	9,30%	19,27%
Κτηματίας	3,70%	1,28%	4,65%	2,23%
Μεταλλουργία	1,23%	1,28%	2,33%	1,40%
Μεταφορά - Συγκοινωνία	2,47%	6,84%	6,98%	5,87%
Οικοδομική Βιομηχανία	3,70%	5,13%	11,63%	5,59%
Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	1,23%	0,85%	0,00%	0,84%
Υπηρετικό Προσωπικό	0,00%	0,43%	0,00%	0,28%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Πίνακας 13

Ποσοστά θανόντων κατά ηλικία και περίοδο				
Ηλικία	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Ημερών	9,42%	7,05%	6,59%	7,50%
Μηνών	8,07%	5,90%	4,19%	6,10%
1 έως 5	5,83%	3,61%	0,60%	3,60%
6 έως 10	3,14%	0,98%	0,00%	1,30%
11 έως 15	1,79%	1,64%	0,00%	1,40%
16 έως 20	4,04%	3,28%	0,00%	2,90%
21 έως 31	6,28%	5,41%	0,60%	4,80%
32 έως 41	7,17%	5,08%	4,79%	5,50%
42 έως 51	5,83%	8,20%	3,59%	6,90%
52 έως 61	8,52%	10,66%	14,37%	10,80%
62 έως 71	12,56%	17,38%	17,96%	16,40%
72 έως 81	16,14%	16,89%	21,56%	17,50%
82 έως 91	8,52%	9,67%	20,96%	11,30%
92 έως -	2,69%	4,26%	4,79%	4,00%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Πίνακας 14

Πραγματικός αριθμός θανόντων κατά ηλικία και περίοδο				
Ηλικία	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Ημερών	21	43	11	75
Μηνών	18	36	7	61
1 έως 5	13	22	1	36
6 έως 10	7	6	0	13
11 έως 15	4	10	0	14
16 έως 20	9	20	0	29
21 έως 31	14	33	1	48
32 έως 41	16	31	8	55
42 έως 51	13	50	6	69
52 έως 61	19	65	24	108
62 έως 71	28	106	30	164
72 έως 81	36	103	36	175
82 έως 91	19	59	35	113
92 έως -	6	26	8	40
Γενικό άθροισμα	223	610	167	1000

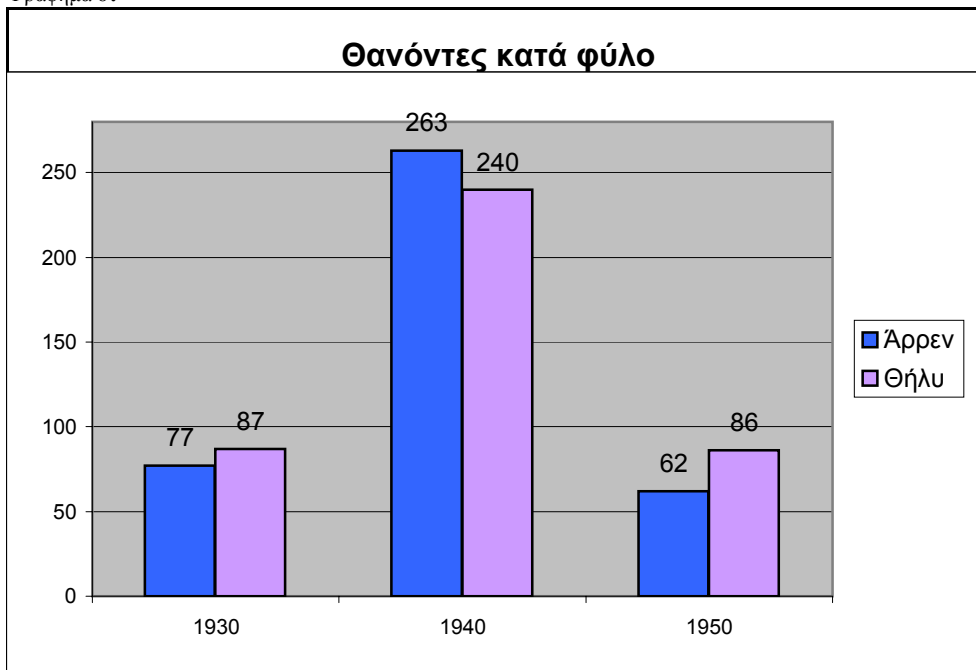
Πίνακας 15

Μεταβολή %		
Ηλικία	1940	1950
Ημερών	104,8	-74,4
Μηνών	100,0	-80,6
1 έως 5	69,2	-95,5
6 έως 10	-14,3	-100,0
11 έως 15	150,0	-100,0
16 έως 20	122,2	-100,0
21 έως 31	135,7	-97,0
32 έως 41	93,8	-74,2
42 έως 51	284,6	-88,0
52 έως 61	242,1	-63,1
62 έως 71	278,6	-71,7
72 έως 81	186,1	-65,0
82 έως 91	210,5	-40,7
92 έως -	333,3	-69,2

Πίνακας 16

Θανόντες κατά φύλο (πραγματικοί αριθμοί)			
ΠΕΡΙΟΔΟΣ	Άρρεν	Θήλυ	Γενικό άθροισμα
1930	77	87	164
1940	263	240	503
1950	62	86	148
Γενικό άθροισμα	402	413	815

Γράφημα στ

Ηλικίες θανόντων ανδρών κατά περίοδο

Πίνακας 17

Πραγματικοί αριθμοί				
Ηλικία	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Ημερών	8	21	7	36
Μηνών	10	25	2	37
1 έως 5	8	9	1	18
6 έως 10	4	2		6
11 έως 15	2	5		7
16 έως 20	3	13		16
21 έως 31	5	19	1	25
32 έως 41	6	19	4	29
42 έως 51	5	24	4	33
52 έως 61	12	39	9	60
62 έως 71	12	60	14	86
72 έως 81	17	51	15	83
82 έως 91	13	24	15	52
92 έως -	2	9		11
Γενικό άθροισμα	107	320	72	499

Πίνακας 18

Ποσοστά				
Ηλικία	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Μηνών	9,35%	7,81%	2,78%	7,41%
1 έως 5	7,48%	2,81%	1,39%	3,61%
6 έως 10	3,74%	0,63%	0,00%	1,20%
11 έως 15	1,87%	1,56%	0,00%	1,40%
16 έως 20	2,80%	4,06%	0,00%	3,21%
21 έως 31	4,67%	5,94%	1,39%	5,01%
32 έως 41	5,61%	5,94%	5,56%	5,81%
42 έως 51	4,67%	7,50%	5,56%	6,61%
52 έως 61	11,21%	12,19%	12,50%	12,02%
62 έως 71	11,21%	18,75%	19,44%	17,23%
72 έως 81	15,89%	15,94%	20,83%	16,63%
82 έως 91	12,15%	7,50%	20,83%	10,42%
92 έως -	1,87%	2,81%	0,00%	2,20%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Ηλικίες θανουσών γυναικών κατά περίοδο

Πίνακας 19

Πραγματικοί αριθμοί				
Ηλικία	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Ημερών	13	21	4	38
Μηνών	8	11	5	24
1 έως 5	5	12		17
6 έως 10	3	4		7
11 έως 15	2	5		7
16 έως 20	6	7		13
21 έως 31	9	14		23
32 έως 41	10	12	4	26
42 έως 51	8	26	2	36
52 έως 61	7	26	15	48
62 έως 71	16	46	16	78
72 έως 81	19	52	21	92
82 έως 91	6	35	20	61
92 έως -	4	17	8	29
Γενικό άθροισμα	116	288	95	499

Πίνακας 20

Ποσοστά				
Ηλικία	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Ημερών	11,21%	7,29%	4,21%	7,62%
Μηνών	6,90%	3,82%	5,26%	4,81%
1 έως 5	4,31%	4,17%	0,00%	3,41%
6 έως 10	2,59%	1,39%	0,00%	1,40%
11 έως 15	1,72%	1,74%	0,00%	1,40%
16 έως 20	5,17%	2,43%	0,00%	2,61%
21 έως 31	7,76%	4,86%	0,00%	4,61%
32 έως 41	8,62%	4,17%	4,21%	5,21%
42 έως 51	6,90%	9,03%	2,11%	7,21%
52 έως 61	6,03%	9,03%	15,79%	9,62%
62 έως 71	13,79%	15,97%	16,84%	15,63%
72 έως 81	16,38%	18,06%	22,11%	18,44%
82 έως 91	5,17%	12,15%	21,05%	12,22%
92 έως -	3,45%	5,90%	8,42%	5,81%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Αιτίες θανάτων*

Πίνακας 21

Πραγματικοί αριθμοί				
Αρρώστιες	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	1	5	1	7
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	9	13	3	25
Άσθμα	5	10	5	20
Αυτοκτονία	0	2	0	2
Γαστρεντερίτιδα	7	15		22
Γενικά Αίτια	16	34	14	64
Γεροντικός Μαρασμός	25	100	21	146
Δεν αναφέρεται	3	9	1	13
Εκλαμψία	2	1	0	3
Καρδιακά νοσήματα	23	63	36	122
Καρκίνος	14	42	23	79
Λοιμώξεις	6	18	0	24
Μηνιγγίτιδα	0	4	1	5
Νοσήματα νευρικού συστήματος	21	46	22	89
Παιδικές Ασθένειες	1	6	0	7
Πνευμονία	32	83	27	142
Πολεμική Ενέργεια	0	10	0	10
Σηψαιμία	3	10	1	14
Τραυματισμοί - Κατάγματα	2	18	2	22
Φυματίωση	28	69	4	101
Ψύξη	0	2	0	2
Αβιταμίνωση	9	31		40
Προβλήματα στην γέννα	16	19	6	41
Γενικό άθροισμα	223	610	167	1000

Πίνακας 22

Ποσοστά				
Αρρώστιες	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	0,45%	0,82%	0,60%	0,70%
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	4,04%	2,13%	1,80%	2,50%
Άσθμα	2,24%	1,64%	2,99%	2,00%
Αυτοκτονία	0,00%	0,33%	0,00%	0,20%
Γαστρεντερίτιδα	3,14%	2,46%	0,00%	2,20%
Γενικά Αίτια	7,17%	5,57%	8,38%	6,40%
Γεροντικός Μαρασμός	11,21%	16,39%	12,57%	14,60%
Δεν αναφέρεται	1,35%	1,48%	0,60%	1,30%
Εκλαμψία	0,90%	0,16%	0,00%	0,30%
Καρδιακά νοσήματα	10,31%	10,33%	21,56%	12,20%
Καρκίνος	6,28%	6,89%	13,77%	7,90%
Λοιμώξεις	2,69%	2,95%	0,00%	2,40%
Μηνιγγίτιδα	0,00%	0,66%	0,60%	0,50%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	9,42%	7,54%	13,17%	8,90%
Παιδικές Ασθένειες	0,45%	0,98%	0,00%	0,70%
Πνευμονία	14,35%	13,61%	16,17%	14,20%
Πολεμική Ενέργεια	0,00%	1,64%	0,00%	1,00%
Σηψαιμία	1,35%	1,64%	0,60%	1,40%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,90%	2,95%	1,20%	2,20%
Φυματίωση	12,56%	11,31%	2,40%	10,10%
Ψύξη	0,00%	0,33%	0,00%	0,20%
Αβιταμίνωση	4,04%	5,08%	0,00%	4,00%
Προβλήματα στην γέννα	7,17%	3,11%	3,59%	4,10%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

* στο σύνολο του πληθυσμού (άντρες, γυναίκες)

Πίνακας 23

Αιτίες θανάτων γυναικών κατά περίοδο (πραγματικοί αριθμοί*)					Πίνακας 24	
					Ποσοστά μεταβολή %	
Ασθένειες	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα	1940	1950
Αναιμία		1	1	2		0,00
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	3	6	1	10	100,00	-83,33
Άσθμα	3	5	3	11	66,67	-40,00
Αυτοκτονία		1		1		-100,00
Γαστρεντερίτιδα		3		3		-100,00
Γενικά Αίτια	6	16	11	33	166,67	-31,25
Γεροντικός Μαρασμός	14	64	17	95	357,14	-73,44
Δεν αναφέρεται		3		3		-100,00
Εκλαμψία	1	1		2	0,00	-100,00
Καρδιακά νοσήματα	9	36	15	60	300,00	-58,33
Καρκίνος	7	20	14	41	185,71	-30,00
Λοιμώξεις	2	6		8	200,00	-100,00
Μηνιγγίτιδα		1		1		-100,00
Νοσήματα νευρικού συστήματος	12	21	14	47	75,00	-33,33
Πείνα		7		7		-100,00
Πνευμονία	10	20	8	38	100,00	-60,00
Πολεμική Ενέργεια		1		1		-100,00
Σηψαιμία	1	1		2	0,00	-100,00
Τραυματισμοί - Κατάγματα	1	3		4	200,00	-100,00
Φυματίωση	17	24	2	43	41,18	-91,67
Προβλήματα στην γέννα	1			1	-100,00	
Γενικό άθροισμα	87	240	86	413	175,86	-64,17

*στο σύνολο του γυναικείου πληθυσμού (11 ετών και πάνω)

Πίνακας 25

Αιτίες θανάτων γυναικών κατά περίοδο (ποσοστά *)				
Ασθένειες	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	0,00%	0,42%	1,16%	0,48%
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	3,45%	2,50%	1,16%	2,42%
Άσθμα	3,45%	2,08%	3,49%	2,66%
Αυτοκτονία	0,00%	0,42%	0,00%	0,24%
Γαστρεντερίτιδα	0,00%	1,25%	0,00%	0,73%
Γενικά Αίτια	6,90%	6,67%	12,79%	7,99%
Γεροντικός Μαρασμός	16,09%	26,67%	19,77%	23,00%
Δεν αναφέρεται	0,00%	1,25%	0,00%	0,73%
Εκλαμψία	1,15%	0,42%	0,00%	0,48%
Καρδιακά νοσήματα	10,34%	15,00%	17,44%	14,53%
Καρκίνος	8,05%	8,33%	16,28%	9,93%
Λοιμώξεις	2,30%	2,50%	0,00%	1,94%
Μηνιγγίτιδα	0,00%	0,42%	0,00%	0,24%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	13,79%	8,75%	16,28%	11,38%
Πείνα	0,00%	2,92%	0,00%	1,69%
Πνευμονία	11,49%	8,33%	9,30%	9,20%
Πολεμική Ενέργεια	0,00%	0,42%	0,00%	0,24%
Σηψαιμία	1,15%	0,42%	0,00%	0,48%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	1,15%	1,25%	0,00%	0,97%
Φυματίωση	19,54%	10,00%	2,33%	10,41%
Προβλήματα στην γέννα	1,15%	0,00%	0,00%	0,24%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

*στο σύνολο του γυναικείου πληθυσμού (11 ετών και πάνω)

Πίνακας 26

Πίνακας 27

Αιτίες θανάτων ανδρών κατά περίοδο (πραγματικοί αριθμοί)					Ποσοστά Μεταβολής %	
Ασθένειες	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα	1940	1950
Αναιμία		2		2		-100,00
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	5	7	2	14	40,00	-71,43
Άσθμα	2	4	2	8	100,00	-50,00
Αυτοκτονία		1		1		-100,00
Γαστρεντερίτιδα		1		1		-100,00
Γενικά Αίτια	6	18	3	27	200,00	-83,33
Γεροντικός Μαρασμός	11	36	4	51	227,27	-88,89
Δεν αναφέρεται	2	1		3	-50,00	-100,00
Καρδιακά νοσήματα	12	25	20	57	108,33	-20,00
Καρκίνος	6	21	9	36	250,00	-57,14
Λοιμώξεις	2	7		9	250,00	-100,00
Μηνιγγίτιδα		3		3		-100,00
Νοσήματα νευρικού συστήματος	9	23	8	40	155,56	-65,22
Παιδικές Ασθένειες		1		1		-100,00
Πείνα		9		9		-100,00
Πνευμονία	9	30	10	49	233,33	-66,67
Πολεμική Ενέργεια		9		9		-100,00
Σηψαιμία	2	7	1	10	250,00	-85,71
Τραυματισμοί - Κατάγματα	1	13	2	16	1200,00	-84,62
Φυματίωση	10	44	1	55	340,00	-97,73
Ψύξη		1		1		-100,00
Γενικό άθροισμα	77	263	62	402	242	-76,42585551

Πίνακας 28

Αιτίες θανάτων ανδρών κατά περίοδο (ποσοστά)				
Ασθένειες	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	0,00%	0,76%	0,00%	0,50%
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	6,49%	2,66%	3,23%	3,48%
Άσθμα	2,60%	1,52%	3,23%	1,99%
Αυτοκτονία	0,00%	0,38%	0,00%	0,25%
Γαστρεντερίτιδα	0,00%	0,38%	0,00%	0,25%
Γενικά Αίτια	7,79%	6,84%	4,84%	6,72%
Γεροντικός Μαρασμός	14,29%	13,69%	6,45%	12,69%
Δεν αναφέρεται	2,60%	0,38%	0,00%	0,75%
Καρδιακά νοσήματα	15,58%	9,51%	32,26%	14,18%
Καρκίνος	7,79%	7,98%	14,52%	8,96%
Λοιμώξεις	2,60%	2,66%	0,00%	2,24%
Μηνιγγίτιδα	0,00%	1,14%	0,00%	0,75%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	11,69%	8,75%	12,90%	9,95%
Παιδικές Ασθένειες	0,00%	0,38%	0,00%	0,25%
Πείνα	0,00%	3,42%	0,00%	2,24%
Πνευμονία	11,69%	11,41%	16,13%	12,19%
Πολεμική Ενέργεια	0,00%	3,42%	0,00%	2,24%
Σηψαιμία	2,60%	2,66%	1,61%	2,49%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	1,30%	4,94%	3,23%	3,98%
Φυματίωση	12,99%	16,73%	1,61%	13,68%
Ψύξη	0,00%	0,38%	0,00%	0,25%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Ασθένειες που σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ 29

Πραγματικές Τιμές				
Ασθένειες	Περίοδοι			Γενικό άθροισμα
	1930	1940	1950	
Αβιταμίνωση	9	31		40
Αναιμία	1	5	1	7
Γαστρεντερίτιδα	7	15		22
Γεροντικός Μαρασμός	25	100	21	146
Λοιμώξεις	6	18		24
Μηνιγγίτιδα		4	1	5
Πνευμονία	32	83	27	142
Σηψαιμία	3	10	1	14
Φυματίωση	28	69	4	101
Ψύξη		2		2
Γενικό άθροισμα	111	337	55	503

ΠΙΝΑΚΑΣ 30

Ποσοστά επί του συνόλου των θανόντων ανά περίοδο				
Ασθένειες	Περίοδοι			Γενικό άθροισμα
	1930	1940	1950	
Αβιταμίνωση	4,04%	5,08%	0,00%	9,12%
Αναιμία	0,45%	0,82%	0,60%	1,87%
Γαστρεντερίτιδα	3,14%	2,46%	0,00%	5,60%
Γεροντικός Μαρασμός	11,21%	16,39%	12,57%	40,18%
Λοιμώξεις	2,69%	2,95%	0,00%	5,64%
Μηνιγγίτιδα	0,00%	0,66%	0,60%	1,25%
Πνευμονία	14,35%	13,61%	16,17%	44,12%
Σηψαιμία	1,35%	1,64%	0,60%	3,58%
Φυματίωση	12,56%	11,31%	2,40%	26,26%
Ψύξη	0,00%	0,33%	0,00%	0,33%
Σύνολο θανόντων ανά περίοδο	223	610	167	1000

ΘΑΝΟΝΤΕΣ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΟΙΚΙΑΣ

Πίνακας 31

Ποσοστά

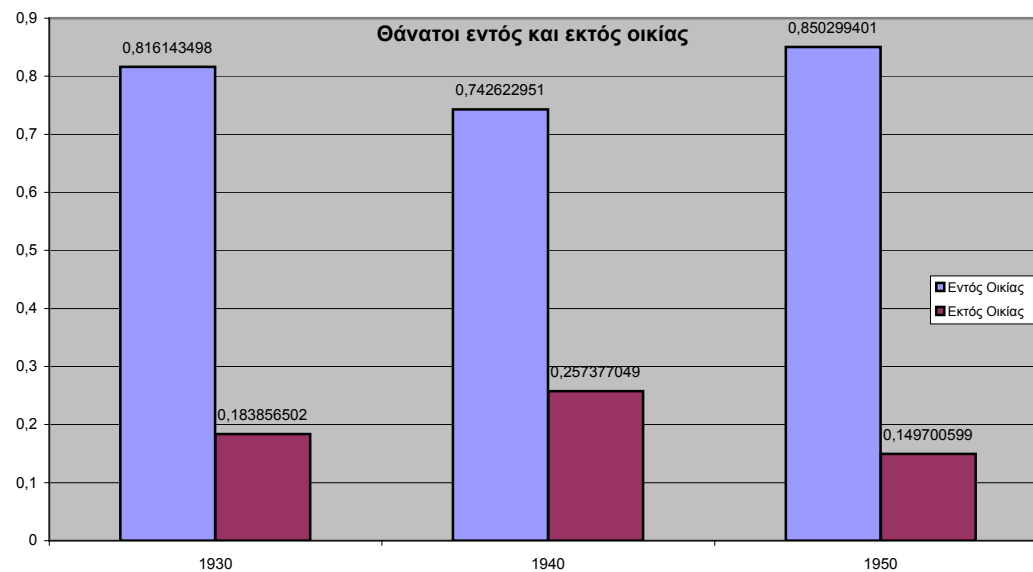
ΠΕΡΙΟΔΟΣ	Εντός Οικίας	Εκτός Οικίας	Γενικό άθροισμα
1930	81,61%	18,39%	100,00%
1940	74,26%	25,74%	100,00%
1950	85,03%	14,97%	100,00%
Γενικό άθροισμα	77,70%	22,30%	100,00%

Πίνακας 32

Πραγματικοί αριθμοί

ΠΕΡΙΟΔΟΣ	Εντός Οικίας	Εκτός Οικίας	Γενικό άθροισμα
1930	182	41	223
1940	453	157	610
1950	142	25	167
Γενικό άθροισμα	777	223	1000

Γράφημα ζ

Θανόντες κατά περιοχή (εκτός οικίας)

Πίνακας 33

Περιοχές	Ποσοστά			
	1930	1940	1950	
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	2,44%	0,64%	4,00%	1,35%
Άγιος Λουκά	24,39%	24,84%	4,00%	22,42%
Αμπεριά	43,90%	38,22%	20,00%	37,22%
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	4,88%	10,19%	0,00%	8,07%
Δικαστήρια	4,88%	5,73%	28,00%	8,07%
Κουμ Καπί	2,44%	0,00%	0,00%	0,45%
Νέα Καταστήματα	2,44%	4,46%	28,00%	6,73%
Νέα Χώρα	9,76%	1,27%	0,00%	2,69%
Παλιά πόλη	2,44%	0,00%	4,00%	0,90%
Χαλέπια	2,44%	14,65%	12,00%	12,11%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Πίνακας 34

Περιοχές	Πραγματικοί Αριθμοί			
	1930	1940	1950	
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	1	1	1	3
Άγιος Λουκά	10	39	1	50
Αμπεριά	18	60	5	83
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	2	16		18
Δικαστήρια	2	9	7	18
Κουμ Καπί	1			1
Νέα Καταστήματα	1	7	7	15
Νέα Χώρα	4	2		6
Παλιά πόλη	1		1	2
Χαλέπια	1	23	3	27
Γενικό άθροισμα	41	157	25	223

Θανόντες κατά περιοχή (εντός οικίας)

Πίνακας 35

Ποσοστά

Περιοχές	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Παλιά πόλη	25,82%	29,58%	25,35%	27,93%
Νέα Χώρα	17,03%	17,00%	13,38%	16,34%
Χαλέππα	14,29%	11,70%	14,79%	12,87%
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	11,54%	3,97%	2,82%	5,53%
Κουμ Καπί	9,89%	11,48%	7,75%	10,42%
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	6,59%	4,64%	7,04%	5,53%
Δικαστήρια	6,04%	6,62%	7,04%	6,56%
Αμπεριά	2,75%	2,43%	4,93%	2,96%
Παχιανά	2,75%	5,30%	6,34%	4,89%
Άγιος Λουκά	2,20%	3,09%	2,11%	2,70%
Νέα Καταστήματα	1,10%	2,87%	4,93%	2,83%
Κουμπές	0,00%	0,44%	0,70%	0,39%
Λενταριανά	0,00%	0,88%	2,82%	1,03%
Γενικό άθροισμα	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Πίνακας 36

Πραγματικοί Αριθμοί

Περιοχές	1930	1940	1950	Γενικό άθροισμα
Παλιά πόλη	47	134	36	217
Νέα Χώρα	31	77	19	127
Χαλέππα	26	53	21	100
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	21	18	4	43
Κουμ Καπί	18	52	11	81
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	12	21	10	43
Δικαστήρια	11	30	10	51
Αμπεριά	5	11	7	23
Παχιανά	5	24	9	38
Άγιος Λουκά	4	14	3	21
Νέα Καταστήματα	2	13	7	22
Κουμπές	0	2	1	3
Λενταριανά	0	4	4	8
Γενικό άθροισμα	182	453	142	777

Πίνακας 37

Μεταβολή %

Περιοχές	1940	1950
Παλιά πόλη	185,1	-73,1
Νέα Χώρα	148,4	-75,3
Χαλέππα	103,8	-60,4
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	-14,3	-77,8
Κουμ Καπί	188,9	-78,8
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	75,0	-52,4
Δικαστήρια	172,7	-66,7
Αμπεριά	120	-36,4
Παχιανά	380	-62,5
Άγιος Λουκά	250	-78,6
Νέα Καταστήματα	550	-46,2
Κουμπές	200	-50,0
Λενταριανά	400	0

Γράφημα η "Θανόντες κατά περιοχή"

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1930-1939

Αιτίες θανάτου μη ενεργού πληθυσμού

Πίνακας 38

Ποσοστά						
Ασθένειες	Άεργος	Μωρά/ παιδιά	Οικιακά	Συνταξιούχοι	Φοιτητής/Μαθητής	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	0,00%	0,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,70%
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,70%	1,41%	0,00%	0,00%	2,11%
Άσθμα	0,00%	0,00%	2,11%	0,00%	0,00%	2,11%
Γαστρεντερίτιδα	0,00%	4,93%	0,00%	0,00%	0,00%	4,93%
Γενικά Αίτια	0,00%	2,11%	4,23%	0,70%	0,70%	7,75%
Γεροντικός Μαρασμός	0,70%	0,00%	9,86%	0,00%	0,00%	10,56%
Δεν αναφέρεται	0,00%	0,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,70%
Εκλαμψία	0,00%	0,70%	0,70%	0,00%	0,00%	1,41%
Καρδιακά νοσήματα	0,70%	1,41%	6,34%	0,00%	0,00%	8,45%
Καρκίνος	0,00%	0,70%	4,93%	0,00%	0,00%	5,63%
Λοιμώξεις	0,00%	0,70%	0,70%	0,00%	0,70%	2,11%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	0,00%	7,75%	0,00%	0,00%	7,75%
Παιδικές Ασθένειες	0,00%	0,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,70%
Πνευμονία	0,00%	7,04%	5,63%	0,00%	2,82%	15,49%
Σηψαιμία	0,00%	0,00%	0,70%	0,00%	0,00%	0,70%
Φυματίωση	0,00%	0,70%	9,15%	0,00%	2,11%	11,97%
Αβιταμίνωση	0,00%	6,34%	0,00%	0,00%	0,00%	6,34%
Προβλήματα στην γέννα	0,00%	10,56%	0,00%	0,00%	0,00%	10,56%
Γενικό άθροισμα	1,41%	38,03%	53,52%	0,70%	6,34%	100,00%

Πίνακας 39

Πραγματικοί αριθμοί						
Ασθένειες	Άεργος	Μωρά/παιδιά	Οικιακά	Συνταξιούχοι	Φοιτητής/Μαθητής	Γενικό άθροισμα
Αναιμία		1				1
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος		1	2			3
Άσθμα			3			3
Γαστρεντερίτιδα		7				7
Γενικά Αίτια		3	6	1	1	11
Γεροντικός Μαρασμός	1		14			15
Δεν αναφέρεται		1				1
Εκλαμψία		1	1			2
Καρδιακά νοσήματα	1	2	9			12
Καρκίνος		1	7			8
Λοιμώξεις		1	1		1	3
Νοσήματα νευρικού συστήματος			11			11
Παιδικές Ασθένειες		1				1
Πνευμονία		10	8		4	22
Σηψαιμία			1			1
Φυματίωση		1	13		3	17
Αβιταμίνωση		9				9
Προβλήματα στην γέννα		15				15
Γενικό άθροισμα	2	54	76	1	9	142

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1930-1939

Αιτίες θανάτου στον πρωτογενή τομέα

Πίνακας 40

Ποσοστά			
Ασθένειες	Γεωργία	Κτηματίας	Γενικό άθροισμα
Γενικά Αίτια	14,29%	0,00%	14,29%
Γεροντικός Μαρασμός	0,00%	14,29%	14,29%
Καρδιακά νοσήματα	14,29%	0,00%	14,29%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	14,29%	14,29%
Πνευμονία	14,29%	0,00%	14,29%
Φυματίωση	14,29%	14,29%	28,57%
Γενικό άθροισμα	57,14%	42,86%	100,00%

Πίνακας 41

Πραγματικοί αριθμοί			
Ασθένειες	Γεωργία	Κτηματίας	Γενικό άθροισμα
Γενικά Αίτια	1		1
Γεροντικός Μαρασμός		1	1
Καρδιακά νοσήματα	1		1
Νοσήματα νευρικού συστήματος		1	1
Πνευμονία	1		1
Φυματίωση	1	1	2
Γενικό άθροισμα	4	3	7

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1930-1939

Αιτίες θανάτου εργαζομένων στο δευτερογενή τομέα

Πίνακας 42

Ποσοστά									
Ασθένειες	Άλλες Βιομηχανίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Ξυλείας	Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού	Βιομηχανία Υφασμάτων	Εργάτες-τριες, χειρόνακτες	Μεταλλουργία	Οικοδομική Βιομηχανία	Γενικό άθροισμα
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	2,44%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,44%
Γενικά Αίτια	0,00%	0,00%	0,00%	2,44%	0,00%	2,44%	0,00%	0,00%	4,88%
Γεροντικός Μαρασμός	2,44%	4,88%	0,00%	2,44%	0,00%	7,32%	0,00%	0,00%	17,07%
Δεν αναφέρεται	0,00%	0,00%	2,44%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,44%
Καρδιακά νοσήματα	0,00%	0,00%	0,00%	4,88%	2,44%	7,32%	0,00%	0,00%	14,63%
Καρκίνος	0,00%	0,00%	0,00%	4,88%	0,00%	4,88%	0,00%	0,00%	9,76%
Λοιμώξεις	0,00%	0,00%	0,00%	2,44%	0,00%	2,44%	0,00%	0,00%	4,88%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	4,88%	2,44%	2,44%	0,00%	0,00%	2,44%	2,44%	14,63%
Πνευμονία	0,00%	0,00%	4,88%	0,00%	2,44%	2,44%	0,00%	2,44%	12,20%
Σηψαιμία	0,00%	2,44%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,44%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,44%	2,44%
Φυματίωση	0,00%	4,88%	0,00%	2,44%	0,00%	4,88%	0,00%	0,00%	12,20%
Γενικό άθροισμα	2,44%	19,51%	9,76%	21,95%	4,88%	31,71%	2,44%	7,32%	100,00%

Πίνακας 43

Πραγματικοί αριθμοί									
Ασθένειες	Άλλες Βιομηχανίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Ξυλείας	Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού	Βιομηχανία Υφασμάτων	Εργάτες-τριες, χειρόνακτες	Μεταλλουργία	Οικοδομική Βιομηχανία	Γενικό άθροισμα
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος		1							1
Γενικά Αίτια				1		1			2
Γεροντικός Μαρασμός	1	2		1		3			7
Δεν αναφέρεται			1						1
Καρδιακά νοσήματα				2	1	3			6
Καρκίνος				2		2			4
Λοιμώξεις				1		1			2
Νοσήματα νευρικού συστήματος		2	1	1			1	1	6
Πνευμονία			2		1	1		1	5
Σηψαιμία		1							1
Τραυματισμοί - Κατάγματα								1	1
Φυματίωση		2		1		2			5
Γενικό άθροισμα	1	8	4	9	2	13	1	3	41

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1930-1939

Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον τριτογενή τομέα

Πίνακας 44

Ποσοστά									
Ασθένειες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες υπηρεσίες	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων Ποτών - Καπνού	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	Γενικό άθροισμα
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	4,17%	4,17%	0,00%	12,50%
Άσθμα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,17%	4,17%	0,00%	0,00%	8,33%
Γενικά Αίτια	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,17%	8,33%
Γεροντικός Μαρασμός	0,00%	4,17%	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	8,33%
Καρδιακά νοσήματα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	12,50%	0,00%	0,00%	12,50%
Καρκίνος	0,00%	0,00%	4,17%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	8,33%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	0,00%	4,17%	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	8,33%
Πνευμονία	4,17%	0,00%	4,17%	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	12,50%
Σηψαιμία	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,17%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,00%	4,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,17%
Φυματίωση	0,00%	0,00%	0,00%	4,17%	0,00%	4,17%	4,17%	0,00%	12,50%
Γενικό άθροισμα	4,17%	16,67%	16,67%	12,50%	12,50%	25,00%	8,33%	4,17%	100,00%

Πίνακας 45

Πραγματικοί αριθμοί									
Ασθένειες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες υπηρεσίες	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων Ποτών - Καπνού	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	Γενικό άθροισμα
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος			1			1	1		3
Άσθμα					1	1			2
Γενικά Αίτια		1						1	2
Γεροντικός Μαρασμός		1		1					2
Καρδιακά νοσήματα						3			3
Καρκίνος			1	1					2
Νοσήματα νευρικού συστήματος			1		1				2
Πνευμονία	1		1		1				3
Σηψαιμία		1							1
Τραυματισμοί - Κατάγματα		1							1
Φυματίωση				1		1	1		3
Γενικό άθροισμα	1	4	4	3	3	6	2	1	24

Περίοδος 1930-1939

Πίνακας 46

Κατανομή θανόντων κατά ηλικία και αιτία (πραγματικοί αριθμοί)

Ασθένειες	Ημερών	Μηνών	1 έως 5	6 έως 10	11 έως 15	16 έως 20	21 έως 31	32 έως 41	42 έως 51	52 έως 61	62 έως 71	72 έως 81	82 έως 91	92 έως -	Γενικό άθροισμα
Αναιμία		1													1
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος				1						4	2	1	1		9
Ασθμα											2	2		1	5
Γαστρεντερίτιδα	1	4	2												7
Γενικά Αίτια		1	1	2	1			1	1	2	3	2	1	1	16
Γεροντικός Μαρασμός										1	2	10	8	4	25
Δεν αναφέρεται		1									1	1			3
Εκλαμψία	1							1							2
Καρδιακά νοσήματα		1	1			1	1		1	5	5	5	3		23
Καρκίνος	1						1	2	4	2	2	2			14
Λοιμώξεις				2		1		1				2			6
Νοσήματα νευρικού συστήματος								2	2	3	5	7	2		21
Παιδικές Ασθένειες	1														1
Πνευμονία	1	6	4	2	1	2	1	1	2	2	3	5	2		32
Σηψαιμία								1				1	1		3
Τραυματισμοί - Κατάγματα						1	1								2
Φυματίωση			1		2	4	10	7	2		1		1		28
Αβιταμίνωση	5	1	3												9
Προβλήματα στην γέννα	11	3	1						1						16
Γενικό άθροισμα	21	18	13	7	4	9	14	16	13	19	28	36	19	6	223

Περίοδος 1930-1939

Πίνακας 47

Κατανομή θανάτων κατά ηλικία και αιτία (ποσοστά)															
Ασθένειες	Ημερών	Μηνών	1 έως 5	6 έως 10	11 έως 15	16 έως 20	21 έως 31	32 έως 41	42 έως 51	52 έως 61	62 έως 71	72 έως 81	82 έως 91	92 έως -	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	0,00%	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,79%	0,90%	0,45%	0,45%	0,00%	4,04%
Άσθμα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,90%	0,90%	0,00%	0,45%	2,24%
Γαστρεντερίτιδα	0,45%	1,79%	0,90%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,14%
Γενικά Αίτια	0,00%	0,45%	0,45%	0,90%	0,45%	0,00%	0,00%	0,45%	0,45%	0,90%	1,35%	0,90%	0,45%	0,45%	7,17%
Γεροντικός Μαρασμός	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,90%	4,48%	3,59%	1,79%	11,21%
Δεν αναφέρεται	0,00%	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,45%	0,00%	0,00%	1,35%
Εκλαμψία	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,90%
Καρδιακά νοσήματα	0,00%	0,45%	0,45%	0,00%	0,00%	0,45%	0,45%	0,00%	0,45%	2,24%	2,24%	2,24%	1,35%	0,00%	10,31%
Καρκίνος	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,90%	1,79%	0,90%	0,90%	0,90%	0,00%	0,00%	6,28%
Λοιμώξεις	0,00%	0,00%	0,00%	0,90%	0,00%	0,45%	0,00%	0,45%	0,00%	0,00%	0,90%	0,00%	0,00%	0,00%	2,69%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,90%	0,90%	1,35%	2,24%	3,14%	0,90%	0,00%	9,42%
Παιδικές Ασθένειες	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%
Πνευμονία	0,45%	2,69%	1,79%	0,90%	0,45%	0,90%	0,45%	0,45%	0,90%	0,90%	1,35%	2,24%	0,90%	0,00%	14,35%
Σηψαιμία	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,45%	0,00%	1,35%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,90%
Φυματίωση	0,00%	0,00%	0,45%	0,00%	0,90%	1,79%	4,48%	3,14%	0,90%	0,00%	0,45%	0,00%	0,45%	0,00%	12,56%
Αβιταμίνωση	2,24%	0,45%	1,35%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,04%
Προβλήματα στην γέννα	4,93%	1,35%	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	7,17%
Γενικό άθροισμα	9,42%	8,07%	5,83%	3,14%	1,79%	4,04%	6,28%	7,17%	5,83%	8,52%	12,56%	16,14%	8,52%	2,69%	100,00%

Μη ενεργός πληθυσμός

Θανόντες κατά συνοικία για το 1930 (εντός οικίας)						
Συνοικία	Αεργος	Μωρά/παιδιά	Οικιακά	Συνταξιούχοι	Φοιτητής/Μαθητής	Γενικό άθροισμα
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή		3	5			8
Αμπεριά		1	1			2
Άνω Κουμ Καπί		4	3		1	8
Βαρούσι		4	2		1	7
Βωμ		1	1			2
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	1	5	3		1	10
Δικαστήρια		2	2			4
Εβραϊκή			1			1
Εισοδίων		1	1			2
Καστέλλι		2	4			6
Κατσαμπάς		3	2			5
Κάτω Κουμ Καπί		4	5			9
Κήπος			3			3
Λιμάνι			1			1
Μεϊντάνι		1	1			2
Μπόλاره		1	2			3
Νέα Καταστήματα				1		1
Νέα Χώρα		7	4		1	12
Νεκροταφείο (Άγιος Λουκάς)		1	1			2
Σπλάντζια		2	9		2	13
Συνοικισμός		1	1		1	3
Ταμπακαριά			1			1
Τοπανάς		2	1			3
Φακωθιανά			6			6
Χαλέπα		1	3		1	5
Χιόνες		1	1			2
Γενικό άθροισμα	1	47	64	1	8	121

Ενεργός πληθυσμός
Θαυόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1930 (εντός οικίας)

Συνοικίες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες Βιομηχανίες	Άλλες υπηρεσίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Ξυλείας	Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού	Βιομηχανία Υφασμάτων	Γεωργία	Δεν αναγράφεται
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	1					1			
Άνω Κορυ Καπί									
Βαρούσι								1	
ταξινομείται			2	2			1	1	
Δικαστήρια									
Εβραϊκή						1			
Εισοδίων					1	1			
Καστέλλι									2
Κήπος									
Νέα Καταστήματα						1			
Νέα Χώρα					1	1			2
Σπλάντζια						1	1		1
Συνοικισμός				1					1
Τοπανάς			1						
Φακωθιανά				1					
Χαλέπα		1		2		1		1	1
Χιόνες				1					
Γενικό άθροισμα	1	1	3	7	2	7	2	3	7

Ενεργός πληθυσμός
Θαυόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1930 (εντός οικίας)

Συνοικίες	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Εργάτες-τριες, χειρώνακτες	Κτηματίας	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Οικοδομική Βιομηχανία	Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	Γενικό άθροισμα
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή			1		1					4
Άνω Κουμ Καπί					1					1
Βαρούσι					1					2
ταξινομείται	2			1		1		1		11
Δικαστήρια	2	1								3
Εβραϊκή				1						2
Εισοδίων										2
Καστέλλι						1				3
Κήπος				1						1
Νέα Καταστήματα										1
Νέα Χώρα			2	2	1		1			10
Σπλάντζια		1			3	1				8
Συνοικισμός										2
Τοπανός		1								2
Φακωθιανά										1
Χαλέπα										6
Χιόνες									1	2
Γενικό άθροισμα	4	3	3	5	7	3	1	1	1	61

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1940-1949

Αιτίες θανάτου μη ενεργού πληθυσμού

Πίνακας 50

Ποσοστά								
Ασθένειες	Άεργος	Μωρά/παιδιά	Οικιακά	Στρατιωτικός αιχμάλωτος	Συνταξιούχοι	Τρόφιμος Γηροκομείου	Φοιτητής/Μαθητής	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	0,00%	0,53%	0,27%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,80%
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,00%	1,60%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,60%
Άσθμα	0,00%	0,27%	0,80%	0,00%	0,53%	0,00%	0,00%	1,60%
Γαστρεντερίτιδα	0,00%	2,93%	0,53%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,46%
Γενικά Αίτια	0,27%	0,00%	3,72%	0,00%	0,53%	0,00%	0,00%	4,52%
Γεροντικός Μαρασμός	0,80%	0,00%	15,96%	0,00%	0,27%	3,19%	0,00%	20,21%
Δεν αναφέρεται	0,00%	1,33%	0,80%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,13%
Καρδιακά νοσήματα	0,80%	0,27%	9,31%	0,00%	0,00%	0,00%	0,53%	10,90%
Καρκίνος	0,00%	0,27%	5,32%	0,00%	0,27%	0,00%	0,00%	5,85%
Λοιμώξεις	0,00%	0,80%	1,60%	0,00%	0,00%	0,00%	1,06%	3,46%
Μηνιγγίτιδα	0,00%	0,00%	0,27%	0,27%	0,00%	0,00%	0,27%	0,80%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	0,53%	5,59%	0,00%	0,53%	0,00%	0,00%	6,65%
Παιδικές Ασθένειες	0,00%	1,33%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,27%	1,60%
Πνευμονία	0,00%	8,78%	4,52%	0,00%	0,53%	0,27%	0,00%	14,10%
Πολεμική Ενέργεια	0,00%	0,00%	0,53%	0,00%	0,00%	0,00%	0,27%	0,80%
Σηψαιμία	0,00%	0,27%	0,27%	0,00%	0,27%	0,00%	0,53%	1,33%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,27%	0,53%	0,80%	0,00%	0,27%	0,00%	0,00%	1,86%
Φυματίωση	0,27%	0,27%	5,05%	0,00%	0,27%	0,27%	0,80%	6,91%
Ψύξη	0,00%	0,27%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,27%
Αβιταμίνωση	0,27%	3,99%	1,86%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	6,12%
Προβλήματα στην γέννα	0,00%	5,05%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,05%
Γενικό άθροισμα	2,66%	27,39%	58,78%	0,27%	3,46%	3,72%	3,72%	100,00%

Πίνακας 51

Πραγματικοί αριθμοί								
Ασθένειες	Άεργος	Μωρά/παιδιά	Οικιακά	Στρατιωτικός αιχμάλωτος	Συνταξιούχοι	Τρόφιμος Γηροκομείου	Φοιτητής/Μαθητής	Γενικό άθροισμα
Αναιμία		2	1					3
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος			6					6
Άσθμα		1	3		2			6
Γαστρεντερίτιδα		11	2					13
Γενικά Αίτια	1		14		2			17
Γεροντικός Μαρασμός	3		60		1	12		76
Δεν αναφέρεται		5	3					8
Καρδιακά νοσήματα	3	1	35				2	41
Καρκίνος		1	20		1			22
Λοιμώξεις		3	6				4	13
Μηνιγγίτιδα			1	1			1	3
Νοσήματα νευρικού συστήματος		2	21		2			25
Παιδικές Ασθένειες		5					1	6
Πνευμονία		33	17		2	1		53
Πολεμική Ενέργεια			2				1	3
Σηψαιμία		1	1		1		2	5
Τραυματισμοί - Κατάγματα	1	2	3		1			7
Φυματίωση	1	1	19		1	1	3	26
Ψύξη		1						1
Αβιταμίνωση	1	15	7					23
Προβλήματα στην γέννα		19						19
Γενικό άθροισμα	10	103	221	1	13	14	14	376

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1940-1949

Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα

Πίνακας 52

Ποσοστά			
Ασθένειες	Γεωργία	Κτηματίας	Γενικό άθροισμα
Γεροντικός Μαρασμός	31,58%	0,00%	31,58%
Καρδιακά νοσήματα	10,53%	5,26%	15,79%
Καρκίνος	5,26%	0,00%	5,26%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	5,26%	5,26%	10,53%
Πνευμονία	0,00%	5,26%	5,26%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	5,26%	0,00%	5,26%
Φυματίωση	21,05%	0,00%	21,05%
Αβιταμίνωση	5,26%	0,00%	5,26%
Γενικό άθροισμα	84,21%	15,79%	100,00%

Πίνακας 53

Πραγματικοί αριθμοί			
Ασθένειες	Γεωργία	Κτηματίας	Γενικό άθροισμα
Γεροντικός Μαρασμός	6		6
Καρδιακά νοσήματα	2	1	3
Καρκίνος	1		1
Νοσήματα νευρικού συστήματος	1	1	2
Πνευμονία		1	1
Τραυματισμοί - Κατάγματα	1		1
Φυματίωση	4		4
Αβιταμίνωση	1		1
Γενικό άθροισμα	16	3	19

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1940-1949

Αιτίες θανάτου εργαζομένων στο δευτερογενή τομέα

Πίνακας 54

Ποσοστά											
Ασθένειες	Άλλες Βιομηχανίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Ξυλείας	Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού	Βιομηχανία Υφασμάτων	Βιομήχανοι - Εργοστασιάρχες	Εργάτες-τριες, χειρόνακτες	Μεταλλουργία	Οικοδομική Βιομηχανία	Γενικό άθροισμα	
Αναιμία	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,95%	
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,86%	0,00%	0,00%	3,81%	
Άσθμα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,95%	
Γενικά Αίτια	0,00%	0,00%	1,90%	0,00%	0,00%	0,95%	1,90%	0,00%	0,00%	4,76%	
Γεροντικός Μαρασμός	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,95%	0,00%	6,67%	0,00%	0,00%	8,57%	
Δεν αναφέρεται	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,95%	
Εκλαμψία	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,95%	
Καρδιακά νοσήματα	0,00%	0,95%	0,95%	1,90%	0,00%	0,95%	1,90%	0,95%	1,90%	9,52%	
Καρκίνος	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,71%	0,95%	0,95%	8,57%	
Λοιμώξεις	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,90%	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	2,86%	
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,95%	1,90%	0,95%	0,95%	1,90%	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	7,62%	
Πνευμονία	0,95%	2,86%	0,00%	0,95%	0,95%	0,00%	2,86%	0,00%	3,81%	12,38%	
Πολεμική Ενέργεια	0,00%	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,00%	1,90%	0,00%	0,00%	2,86%	
Σηψαιμία	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,95%	0,95%	0,95%	3,81%	
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,81%	0,00%	0,00%	3,81%	
Φυματίωση	0,00%	1,90%	2,86%	0,95%	0,95%	0,00%	12,38%	0,00%	3,81%	22,86%	
Ψύξη	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,95%	
Αβιταμίνωση	0,00%	0,95%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,86%	0,00%	0,00%	3,81%	
Γενικό άθροισμα	1,90%	13,33%	7,62%	4,76%	7,62%	1,90%	48,57%	2,86%	11,43%	100,00%	

Πίνακας 55

Πραγματικοί αριθμοί											
Ασθένειες	Άλλες Βιομηχανίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Ξυλείας	Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού	Βιομηχανία Υφασμάτων	Βιομήχανοι - Εργοστασιάρχες	Εργάτες-τριες, χειρόναξ	Μεταλλουργία	Οικοδομική Βιομηχανία	Γενικό άθροισμα	
Αναιμία		1								1	
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος		1					3			4	
Άσθμα							1			1	
Γενικά Αίτια			2			1	2			5	
Γεροντικός Μαρασμός		1			1		7			9	
Δεν αναφέρεται							1			1	
Εκλαμψία					1					1	
Καρδιακά νοσήματα		1	1	2		1	2	1	2	10	
Καρκίνος		1					6	1	1	9	
Λοιμώξεις					2		1			3	
Νοσήματα νευρικού συστήματος	1	2	1	1	2		1			8	
Πνευμονία	1	3		1	1		3		4	13	
Πολεμική Ενέργεια			1				2			3	
Σηψαιμία		1					1	1	1	4	
Τραυματισμοί - Κατάγματα							4			4	
Φυματίωση		2	3	1	1		13		4	24	
Ψύξη							1			1	
Αβιταμίνωση		1					3			4	
Γενικό άθροισμα	2	14	8	5	8	2	51	3	12	105	

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1940-1949

Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον τριτογενή τομέα

Πίνακας 56

Ποσοστά											
Ασθένειες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες υπηρεσίες	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτ Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	Υπηρετικό Προσωπικό	Γενικό άθροισμα	
Αναιμία	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,00%	1,98%	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	2,97%	
Άσθμα	0,99%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	2,97%	
Αυτοκτονία	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	1,98%	
Γενικά Αίτια	0,99%	0,00%	2,97%	2,97%	0,00%	1,98%	0,00%	0,99%	0,99%	10,89%	
Γεροντικός Μαρασμός	1,98%	0,00%	0,00%	1,98%	0,00%	2,97%	0,99%	0,00%	0,00%	7,92%	
Καρδιακά νοσήματα	0,99%	0,99%	0,99%	1,98%	0,99%	1,98%	0,99%	0,00%	0,00%	8,91%	
Καρκίνος	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	1,98%	3,96%	2,97%	0,00%	0,00%	9,90%	
Λοιμώξεις	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,98%	
Μηνιγγίτιδα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	
Νοσήματα νευρικού συστήματος	1,98%	0,99%	0,00%	2,97%	1,98%	1,98%	0,99%	0,00%	0,00%	10,89%	
Πνευμονία	0,00%	1,98%	4,95%	0,00%	2,97%	3,96%	1,98%	0,00%	0,00%	15,84%	
Πολεμική Ενέργεια	0,99%	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	1,98%	0,00%	0,00%	3,96%	
Σηψαιμία	0,00%	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,99%	
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,99%	0,00%	0,99%	0,00%	1,98%	0,99%	0,99%	0,00%	0,00%	5,94%	
Φυματίωση	0,99%	0,99%	0,00%	0,00%	1,98%	1,98%	3,96%	0,99%	0,00%	10,89%	
Αβιταμίνωση	0,00%	0,00%	0,99%	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,98%	
Γενικό άθροισμα	10,89%	5,94%	14,85%	10,89%	15,84%	22,77%	15,84%	1,98%	0,99%	100,00%	

Πίνακας 57

Πραγματικοί αριθμοί											
Ασθένειες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες υπηρεσίες	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτ Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων Ποτών - Καπνού	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	Υπηρετικό Προσωπικό	Γενικό άθροισμα	
Ασθένειες						1				1	
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος			2				1			3	
Άσθμα	1	1					1			3	
Αυτοκτονία					1		1			2	
Γενικά Αίτια	1		3	3			2		1	11	
Γεροντικός Μαρασμός	2			2			3	1		8	
Καρδιακά νοσήματα	1	1	1	2	1		2	1		9	
Καρκίνος	1					2	4	3		10	
Λοιμώξεις				1	1					2	
Μηνιγγίτιδα							1			1	
Νοσήματα νευρικού συστήματος	2	1		3	2		2	1		11	
Πνευμονία		2	5		3		4	2		16	
Πολεμική Ενέργεια	1		1					2		4	
Σηψαιμία			1							1	
Τραυματισμοί - Κατάγματα	1		1		2		1	1		6	
Φυματίωση	1	1			2		2	4	1	11	
Αβιταμίνωση			1			1				2	
Γενικό άθροισμα	11	6	15	11	16	23	16	2	1	101	

Γενικό άθροισμα	43	36	22	6	10	20	33	31	50	65	106	103	59	26	610
-----------------	----	----	----	---	----	----	----	----	----	----	-----	-----	----	----	-----

Πίνακας 60

Μη ενεργός πληθυσμός

Θανόντες κατά συνοικία για το 1940 (εντός οικίας)							
Συνοικίες	Άεργος	Μωρά/παιδιά	Οικιακά	Συνταξιούχοι	Τρόφιμος Γηροκομείου	Φοιτητής/Μαθητής	Γενικό άθροισμα
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή		4	9				13
Άμπεριά			2				2
Άνω Κουμ Καπί		6	8			1	15
Βαρούσι		1	5				6
Βωμ			3				3
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται		6	6				12
Δικαστήρια		2	7			1	10
Εβραϊκή	2	4	13				19
Εισοδίων	1	1	5				7
Καστέλλι		2	5	1			8
Κατσαμπάς	2	2	1	1			6
Κάτω Κουμ Καπί		7	8			2	17
Κήπος	1	1	4			1	7
Κουμπές		2					2
Λενταριανά		1					1
Μεϊντάνι		1	8			1	10
Μπόλαρη			4	1			5
Νέα Καταστήματα		1	5	1			7
Νέα Χώρα		19	23	1		1	44
Νεκροταφείο (Άγιος Λουκάς)		4	1			1	6
Παχιανά		3	3				6
Σπλάντζια		10	25	2		1	38
Συνοικισμός		3	4	1		1	9
Ταμπακαριά		2	2				4
Τοπανάς		2	5			1	8
Φακωθιανά		1	6			1	8
Χαλέπα		4	10	1			15
Χιόνες		6	6				12
Γενικό άθροισμα	6	95	178	9	1	11	300

Ενεργός πληθυσμός
Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1940(εντός οικίας)

Συνοικίες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες Βιομηχανίες	Άλλες υπηρεσίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Ξυλείας	Βιομηχανία Τροφίμων - ποτών - καπνού	Βιομηχανία Υφασμάτων
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	1						
Άνω Κουμ Καπί	1			1			1
Βαρούσι	1						1
Βωμ							
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	1			1			
Δικαστήρια	1						
Εβραϊκή		2		1			1
Εισοδίων				1			
Καστέλλι	1		1				
Κατσαμπάς					1		
Κάτω Κουμ Καπί	1			1			
Κήπος							
Λενταριανά							
Μεϊντάνι			1				
Μπόλαρη							
Νέα Καταστήματα					1		
Νέα Χώρα	2			1	4	1	
Νεκροταφείο (Άγιος Λουκάς)			1				
Παχιανά							
Σπλάντζια				1		1	
Συνοικισμός							2
Ταμπακαριά				1			
Τοπανάς			1				1
Φακωθιανά							
Χαλέπα				1			
Χιόνες							
Γενικό άθροισμα	9	2	4	9	6	2	6

Ενεργός πληθυσμός
Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1940(εντός οικίας)

Συνοικίες	Βιομήχανοι - Εργοστασιάρχες	Γεωργία	Δεν αναγράφεται	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	1			1		
Άνω Κουμ Καπί		1		1	1	
Βαρούσι						1
Βωμ						
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται						
Δικαστήρια		1		1		2
Εβραϊκή			1	1	1	
Εισοδίων					2	
Καστέλλι		1	1			
Κατσαμπάς						
Κάτω Κουμ Καπί		1				1
Κήπος				2	1	
Λενταριανά		1				
Μεϊντάνι						
Μπόλαρη				2		
Νέα Καταστήματα					1	1
Νέα Χώρα			1			2
Νεκροταφείο (Άγιος Λουκάς)			1			1
Παχιανά						
Σπλάντζια		1				1
Συνοικισμός	1	1				
Ταμπακαριά						2
Τοπανάς		1		1	1	
Φακωθιανά						
Χαλέπα						
Χιόνες						1
Γενικό άθροισμα	2	8	4	9	7	12

Ενεργός πληθυσμός
Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1940(εντός οικίας)

Συνοικίες	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Εργάτες-τριες, χειρώνακτες	Κτηματίας	Μεταλλουργία	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Οικοδομική Βιομηχανία	Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή	1	1		1	1		1
Άνω Κουμ Καπί	1	3					
Βαρούσι	1	1				1	
Βωμ	1					1	
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	2	1			1		
Δικαστήρια	1		1				
Εβραϊκή	3			1		1	
Εισοδίων							
Καστέλλι		1					
Κατσαμπάς	2						
Κάτω Κουμ Καπί		5			1		
Κήπος	2		1				
Λενταριανά		2					
Μεϊντάι							
Μπόλαρη						1	
Νέα Καταστήματα	1		1				
Νέα Χώρα	2	7			1	2	
Νεκροταφείο (Άγιος Λουκάς)							
Παχιανά		1					
Σπλάντζια	1	3			1	2	1
Συνοικισμός		2			1		
Ταμπακαριά							
Τοπανάς					2		
Φακωθιανά		1					
Χαλέπα		1					
Χιόνες					1		
Γενικό άθροισμα	18	29	3	2	9	8	2

Ενεργός πληθυσμός
Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1940(εντός οικίας)

Συνοικίες	Υπηρετικό Προσωπικό	Γενικό άθροισμα
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή		8
Άνω Κουμ Καπί		10
Βαρούσι		6
Βωμ		2
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται		6
Δικαστήρια		7
Εβραϊκή	1	13
Εισοδίων		3
Καστέλλι		5
Κατσαμπάς		3
Κάτω Κουμ Καπί		10
Κήπος		6
Λενταριανά		3
Μείντάνι		1
Μπόλαρη		3
Νέα Καταστήματα		5
Νέα Χώρα		23
Νεκροταφείο (Άγιος Λουκάς)		3
Παχιανά		1
Σπλάντζια		12
Συνοικισμός		7
Ταμπακαριά		3
Τοπανάς		7
Φακωθιανά		1
Χαλέπα		2
Χιόνες		2
Γενικό άθροισμα	1	152

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1950-1959

Αιτίες θανάτου μη ενεργού πληθυσμού

Πίνακας 62

Ασθένειες	Ποσοστά					
	Άεργος	Μωρά/ παιδιά	Οικιακά	Συνταξιούχοι	Τρόφιμος Γηροκομείου	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	0,00%	0,00%	0,81%	0,00%	0,00%	0,81%
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,00%	0,81%	0,81%	0,00%	1,61%
Άσθμα	0,00%	0,00%	2,42%	0,81%	0,00%	3,23%
Γενικά Αίτια	0,00%	0,00%	8,87%	0,81%	0,00%	9,68%
Γεροντικός Μαρασμός	0,00%	0,00%	12,90%	0,81%	1,61%	15,32%
Δεν αναφέρεται	0,00%	0,81%	0,00%	0,00%	0,00%	0,81%
Καρδιακά νοσήματα	0,00%	0,81%	12,10%	4,84%	0,00%	17,74%
Καρκίνος	0,81%	0,00%	9,68%	0,81%	0,00%	11,29%
Μηνιγγίτιδα	0,00%	0,81%	0,00%	0,00%	0,00%	0,81%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	0,00%	10,48%	4,03%	0,00%	14,52%
Πνευμονία	0,00%	7,26%	6,45%	1,61%	0,00%	15,32%
Σηψαιμία	0,81%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,81%
Φυματίωση	0,81%	0,81%	1,61%	0,00%	0,00%	3,23%
Προβλήματα στην γέννα	0,00%	4,84%	0,00%	0,00%	0,00%	4,84%
Γενικό άθροισμα	2,42%	15,32%	66,13%	14,52%	1,61%	100,00%

Πίνακας 63

Ασθένειες	Πραγματικοί αριθμοί					
	Άεργος	Μωρά/ παιδιά	Οικιακά	Συνταξιούχοι	Τρόφιμος Γηροκομείου	Γενικό άθροισμα
Αναιμία			1			1
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος			1	1		2
Άσθμα			3	1		4
Γενικά Αίτια			11	1		12
Γεροντικός Μαρασμός			16	1	2	19
Δεν αναφέρεται		1				1
Καρδιακά νοσήματα		1	15	6		22
Καρκίνος	1		12	1		14
Μηνιγγίτιδα		1				1
Νοσήματα νευρικού συστήματος			13	5		18
Πνευμονία		9	8	2		19
Σηψαιμία	1					1
Φυματίωση	1	1	2			4
Προβλήματα στην γέννα		6				6
Γενικό άθροισμα	3	19	82	18	2	124

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1950-1959

Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα

Πίνακας 64

Ποσοστά			
Ασθένειες	Γεωργία	Κτηματίας	Γενικό άθροισμα
Γενικά Αίτια	25,00%	0,00%	25,00%
Καρδιακά νοσήματα	0,00%	25,00%	25,00%
Καρκίνος	25,00%	25,00%	50,00%
Γενικό άθροισμα	50,00%	50,00%	100,00%

Πίνακας 65

Πραγματικοί αριθμοί			
Ασθένειες	Γεωργία	Κτηματίας	Γενικό άθροισμα
Γενικά Αίτια	1		1
Καρδιακά νοσήματα		1	1
Καρκίνος	1	1	2
Γενικό άθροισμα	2	2	4

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1950-59

Αιτίες θανάτου εργαζομένων στο δευτερογενή τομέα

Πίνακας 66

Ποσοστά								
Ασθένειες	Άλλες Βιομηχανίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Ξυλείας	Βιομηχανία Υφασμάτων	Εργάτες-τριες, χειρόνακτες	Μεταλλουργία	Οικοδομική Βιομηχανία	Γενικό άθροισμα
Γεροντικός Μαρασμός	0,00%	10,53%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	10,53%
Καρδιακά νοσήματα	0,00%	5,26%	0,00%	10,53%	5,26%	5,26%	10,53%	36,84%
Καρκίνος	0,00%	5,26%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%	10,53%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	5,26%	0,00%	0,00%	5,26%	0,00%	5,26%	15,79%
Πνευμονία	5,26%	0,00%	5,26%	0,00%	5,26%	0,00%	5,26%	21,05%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%	0,00%	0,00%	5,26%
Γενικό άθροισμα	5,26%	26,32%	5,26%	10,53%	21,05%	5,26%	26,32%	100,00%

Πίνακας 67

Αριθμοί								
Ασθένειες	Άλλες Βιομηχανίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Ξυλείας	Βιομηχανία Υφασμάτων	Εργάτες-τριες, χειρόνακτες	Μεταλλουργία	Οικοδομική Βιομηχανία	Γενικό άθροισμα
Γεροντικός Μαρασμός		2						2
Καρδιακά νοσήματα		1		2	1	1	2	7
Καρκίνος		1					1	2
Νοσήματα νευρικού συστήματος		1			1		1	3
Πνευμονία	1		1		1		1	4
Τραυματισμοί - Κατάγματα					1			1
Γενικό άθροισμα	1	5	1	2	4	1	5	19

Περίοδος 1950-1960

Αιτίες θανάτου εργαζομένων στον τριτογενή τομέα

Πίνακας 68

Ποσοστά								
Ασθένειες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες υπηρεσίες	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Γενικό άθροισμα
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%	0,00%	0,00%	5,26%
Άσθμα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%	5,26%
Γενικά Αίτια	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%	0,00%	0,00%	5,26%
Καρδιακά νοσήματα	0,00%	5,26%	5,26%	5,26%	5,26%	0,00%	5,26%	26,32%
Καρκίνος	5,26%	0,00%	0,00%	5,26%	10,53%	5,26%	0,00%	26,32%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%
Πνευμονία	5,26%	5,26%	5,26%	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%	21,05%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,26%	0,00%	5,26%
Γενικό άθροισμα	10,53%	10,53%	10,53%	15,79%	26,32%	10,53%	15,79%	100,00%

Πίνακας 69

Πραγματικοί αριθμοί								
Ασθένειες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες υπηρεσίες	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Γενικό άθροισμα
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος					1			1
Άσθμα							1	1
Γενικά Αίτια					1			1
Καρδιακά νοσήματα		1	1	1	1		1	5
Καρκίνος	1			1	2	1		5
Νοσήματα νευρικού συστήματος				1				1
Πνευμονία	1	1	1				1	4
Τραυματισμοί - Κατάγματα						1		1
Γενικό άθροισμα	2	2	2	3	5	2	3	19

Περίοδος 1950-1959

Πίνακας 70

Κατανομή θανόντων κατά ηλικία και αιτία (πραγματικοί αριθμοί)												
Ασθένειες	Ημερών	Μηνών	1 έως 5	21 έως 31	32 έως 41	42 έως 51	52 έως 61	62 έως 71	72 έως 81	82 έως 91	92 έως -	Γενικό άθροισμα
Αναιμία								1				1
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος							2	1				3
Άσθμα								1	3	1		5
Γενικά Αίτια					1		3	4	5	1		14
Γεροντικός Μαρασμός									4	11	6	21
Δεν αναφέρεται		1										1
Καρδιακά νοσήματα	1				1	1	6	9	10	7	1	36
Καρκίνος					2	2	8	5	4	2		23
Μηνιγγίτιδα			1									1
Νοσήματα νευρικού συστήματος						3	2	7	5	4	1	22
Πνευμονία	4	5			2		2	2	4	8		27
Σηψαιμία										1		1
Τραυματισμοί - Κατάγματα				1	1							2
Φυματίωση		1			1		1		1			4
Προβλήματα στην γέννα	6											6
Γενικό άθροισμα	11	7	1	1	8	6	24	30	36	35	8	167

Περίοδος 1950-1959

Πίνακας 71

Κατανομή θανάτων κατά ηλικία και αιτία (ποσοστά)												
Ασθένειες	Ημερών	Μηνών	1 έως 5	21 έως 31	32 έως 41	42 έως 51	52 έως 61	62 έως 71	72 έως 81	82 έως 91	92 έως -	Γενικό άθροισμα
Αναιμία	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%
Ασθένειες του πεπτικού συστήματος	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,20%	0,60%	0,00%	0,00%	0,00%	1,80%
Άσθμα	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%	1,80%	0,60%	0,00%	2,99%
Γενικά Αίτια	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%	0,00%	1,80%	2,40%	2,99%	0,60%	0,00%	8,38%
Γεροντικός Μαρασμός	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,40%	6,59%	3,59%	12,57%
Δεν αναφέρεται	0,00%	0,60%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%
Καρδιακά νοσήματα	0,60%	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%	0,60%	3,59%	5,39%	5,99%	4,19%	0,60%	21,56%
Καρκίνος	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,20%	1,20%	4,79%	2,99%	2,40%	1,20%	0,00%	13,77%
Μηνιγγίτιδα	0,00%	0,00%	0,60%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%
Νοσήματα νευρικού συστήματος	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,80%	1,20%	4,19%	2,99%	2,40%	0,60%	13,17%
Πνευμονία	2,40%	2,99%	0,00%	0,00%	1,20%	0,00%	1,20%	1,20%	2,40%	4,79%	0,00%	16,17%
Σηψαιμία	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%	0,00%	0,60%
Τραυματισμοί - Κατάγματα	0,00%	0,00%	0,00%	0,60%	0,60%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,20%
Φυματίωση	0,00%	0,60%	0,00%	0,00%	0,60%	0,00%	0,60%	0,00%	0,60%	0,00%	0,00%	2,40%
Προβλήματα στην γέννα	3,59%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,59%
Γενικό άθροισμα	6,59%	4,19%	0,60%	0,60%	4,79%	3,59%	14,37%	17,96%	21,56%	20,96%	4,79%	100,00%

Μη ενεργός πληθυσμός

Θανόντες κατά συνοικία για το 1950 (εντός οικίας)					
Συνοικίες	Άεργος	Μωρά/παιδιά	Οικιακά	Συνταξιούχοι	Γενικό άθροισμα
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή		1	4	1	6
Αμπεριά			2		2
Άνω Κουμ Καπί			3		3
Βαρούσι			1		1
Βωμ				2	2
Δεν αναγράφεται/δεν ταξινομείται	1		3		4
Δικαστήρια			4	2	6
Εβραϊκή			2	1	3
Εισοδίων	1		2		3
Καστέλλι			1	1	2
Κατσαμπάς			4		4
Κάτω Κουμ Καπί		2	2		4
Κήπος		1		1	2
Κουμπές			1		1
Λενταριανά		1	3		4
Μεϊντάνι			5		5
Μπόλαρη		1	1	1	3
Νέα Καταστήματα			4	1	5
Νέα Χώρα		3	10		13
Νεκροταφείο (Άγιος Λουκάς)		1			1
Παχιανά	1	1	1		3
Σπλάντζια		4	6	1	11
Συνοικισμός		1	3		4
Τοπανάς			4	1	5
Φακωθιανά			3	1	4
Χαλέπα			4		4
Χιόνες			2		2
Γενικό άθροισμα	3	16	75	13	107

Ενεργός πληθυσμός
Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1950(εντός οικίας)

Συνοικίες	Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	Άλλες Βιομηχανίες	Άλλες υπηρεσίες	Βιομηχανία Δέρματος	Βιομηχανία Υφασμάτων	Γεωργία	Δεν αναγράφεται
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή							
Άνω Κουμ Καπί							
Βαρούσι							1
Δικαστήρια		1					
Εβραϊκή			2				
Κατσαμπάς							
Κάτω Κουμ Καπί				1		1	
Μεϊντάνι					1		
Μπόλαρη							
Νέα Καταστήματα					1		
Νέα Χώρα							
Παχιανά						1	
Σπλάντζια	1			1			
Ταμπακαριά				1			
Τοπανός	1						
Χαλέπα				1			
Γενικό άθροισμα	2	1	2	4	2	2	1

Ενεργός πληθυσμός
Θανόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1950(εντός οικίας)

Συνοικίες	Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	Εργάτες-τριες, χειρόνακτες	Κτηματίας
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή			1		1	1
Άνω Κουμ Καπί	1					
Βαρούσι						
Δικαστήρια		1				
Εβραϊκή						
Κατσαμπάς						
Κάτω Κουμ Καπί						
Μεϊντάνι						
Μπόλαρη		1	1			
Νέα Καταστήματα				1		
Νέα Χώρα				1	2	
Παχιανά						
Σπλάντζια	1					
Ταμπακαριά					1	
Τοπανάς			1			
Χαλέπα						
Γενικό άθροισμα	2	3	4	1	3	1

Ενεργός πληθυσμός
Θαυόντες κατά συνοικία και επάγγελμα για το 1950(εντός οικίας)

Συνοικίες	Μεταλλουργία	Μεταφορά - Συγκοινωνία	Οικοδομική Βιομηχανία	Γενικό άθροισμα
Άγιος Ιωάννης -Δεξαμενή		1		4
Άνω Κουμ Καπί			1	2
Βαρούσι				1
Δικαστήρια				2
Εβραϊκή				2
Κατσαμπάς			1	1
Κάτω Κουμ Καπί				2
Μεϊντάνι				1
Μπόλαρη				2
Νέα Καταστήματα				2
Νέα Χώρα	1	1		5
Παχιανά			1	2
Σπλάντζια				3
Ταμπακαριά				2
Τοπανάς			1	3
Χαλέπα				1
Γενικό άθροισμα	1	2	4	35

Επαγγελματική διάρθρωση Εβραίων (πίνακες α-στ)

Πίνακας α

Επαγγελματικοί τομείς (πραγματικοί αριθμοί)	
Δεν αναγράφεται	1
Ενεργός	97
Μη ενεργός	192
Γενικό άθροισμα	290

Πίνακας β

Επαγγελματικοί τομείς (ποσοστά)	
Δεν αναγράφεται	0,34%
Ενεργός	33,45%
Μη ενεργός	66,21%
Γενικό άθροισμα	100,00%

Πίνακας γ

Μη ενεργός πληθυσμός	
Οικιακά	96
Μαθητής	21
Μαθήτρια	28
Άεργος	13
Συνταξιούχος	1
Μωρά/παιδιά	33
Γενικό άθροισμα	192

Πίνακας δ

Ενεργός πληθυσμός	
Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	1
Άλλες υπηρεσίες	5
Βιομηχανία Δέρματος	2
Βιομηχανία Ξυλείας	1
Βιομηχανία Υφασμάτων	15
Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	5
Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	1
Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	16
Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	22
Εργάτες-τριες, χειρώνακτες	17
Μεταλλουργία	5
Οικοδομική Βιομηχανία	1
Μεταφορά - Συγκοινωνία	2
Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	4
Γενικό άθροισμα	97

Πίνακας ε

Επαγγέλματα Εβραίων εντός Εβραϊκής συνοικίας	
Άλλα Ελεύθερα Επαγγέλματα	1
Άλλες υπηρεσίες	3
Βιομηχανία Δέρματος	1
Βιομηχανία Ξυλείας	1
Βιομηχανία Υφασμάτων	15
Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	2
Ελεύθερα Επαγγέλματα Ανώτερης Εκπαίδευσης	1
Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	14
Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	14
Εργάτες-τριες, χειρώνακτες	15
Μεταλλουργία	5
Οικοδομική Βιομηχανία	1
Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	2
Γενικό άθροισμα	75

Πίνακας στ

Επαγγέλματα Εβραίων εκτός Εβραϊκής συνοικίας	
Άλλες υπηρεσίες	2
Βιομηχανία Δέρματος	1
Δημόσιοι - Ιδιωτικοί υπάλληλοι	3
Εμπόριο τροφίμων - Ποτών - Καπνού	2
Εμπόριο χωρίς προσδιορισμό και επιχειρήσεις κάθε είδους	8
Εργάτες-τριες, χειρώνακτες	2
Μεταφορά - Συγκοινωνία	2
Πίστη - Ανταλλαγή - Μεσολάβηση	2
Γενικό άθροισμα	22

Πίνακας ζ

Ηλικίες Εβραίων	
Ημερών	1
1 έως 5	29
6 έως 10	23
11 έως 15	31
16 έως 20	19
21 έως 31	36
32 έως 41	42
42 έως 51	27
52 έως 61	32
62 έως 71	29
72 έως 81	14
82 έως 91	4
92 έως -	3
Γενικό άθροισμα	290

Πίνακας η

Αιτίες θανάτων Εβραίων 1940-44	
Ασθένειες	Σύνολο
Γαστρεντερίτιδα	2
Γενικά Αίτια	2
Καρδιακά νοσήματα	2
Καρκίνος	1
Παιδικές Ασθένειες	1
Πείνα	2
Πνευμονία	2
Φυματίωση	2
Γενικό άθροισμα	14

Πίνακας 74

Αιτίες θανάτων 1941-1946							
	1941	1942	1943	1944	1945	1946	Αθροισμα
Αναιμία	0	3	0	1	0	1	5
Ασθένειες πεπτικού συστήματος	0	5	2	0	1	1	9
Αυτοκτονία	0	0	0	0	1	0	1
Γαστρεντερίτιδα	0	4	3	3	0	1	11
Γενικά Αίτια	1	9	8	2	1	2	23
Γεροντικός μαρασμός	8	21	20	3	13	12	77
Εκλαμψία	0	1	0	0	0	0	1
Καρδιακά νοσήματα	6	13	10	5	5	5	44
Καρκίνος	2	11	5	7	2	5	32
Λοιμώξεις	1	3	3	2	2	6	17
Μηνιγγίτιδα	0	1	0	0	0	0	1
Νοσήματα νευρικού συστήματος	4	6	9	4	4	5	32
Παιδικές ασθένειες	2	1	1	1	0	1	6
Πείνα	1	7	14	2	3	2	29
Πνευμονία	7	10	7	14	4	22	64
Πολεμική ενέργεια	3	3	0	2	4	1	13
Προβλήματα στη Γέννα	2	3	3	0	3	2	13
Σηψαιμία	0	3	0	5	1	0	9
Τραυματισμοί - κατάγματα	2	5	1	2	3	0	13
Φυματίωση	4	8	12	7	16	7	54
Ψύξη	1	0	0	0	0	1	2
Δεν αναφέρεται	0	0	1	3	0	2	6

Πίνακας 75

Θανόντες κατά φύλο (1941-1946)							
	1941	1942	1943	1944	1945	1946	Σύνολο κατά φύλο
Άντρες	24	65	61	38	29	39	256
Γυναίκες	20	50	38	25	34	36	203
Δεν δηλώνεται		2					

Πίνακας 76α

Θανόντες δήμου Χανίων κατά μήνα και έτος													
Μήνες	1930		1931	1932	1933		1934	1935	1936	1937	1938	1939	
Ιανουάριος	40	28	35	43	47	32	51	63	48	59	43	27	22
Φεβρουάριος	29	23	41	35	39	23	43	37	39	57	36	41	36
Μάρτιος	30		39	41	70		31	49	23	47	45	28	
Απρίλιος	44		35	35	38		27	37	34	33	35	22	
Μάιος	35		33	33	29		36	28	25	46	31	32	
Ιούνιος	18		33	20	28		47	37	33	29	16	21	
Ιούλιος	28		49	30	26		40	34	40	43	25	28	
Αύγουστος	38		40	27	44		42	33	46	38	30	27	
Σεπτέμβριος	33		43	38	34		26	42	43	45	24	32	
Οκτώβριος	42		31	30	38		41	45	34	30	27	34	
Νοέμβριος	42		54	52	34		49	43	37	39	25	24	
Δεκέμβριος	32		52	53	44		61	37	52	30	24	31	
Σύνολο	411		485	437	471		494	485	454	496	361	347	
Μέσος όρος	34		40	36	39		41	40	38	41	30	29	

Πίνακας 76β

Μήνες	1940		1941		1942		1943		1944		1945		1946		1947		1948		1949	
Ιανουάριος	30	21	30	21	76	75	60	55	29	29	35	34	47	42	22	22	17	38	30	
Φεβρουάριος	31	28	27	21	47	42	47	44	40	34	30	29	40	34	30	38	31	29	26	
Μάρτιος	35		47		47		50		39		35		38		32	36		31		
Απρίλιος	31		33		57		36		28		31		24		25	15		17		
Μάιος	21		26		46		18		24		39		34		34	25		26		
Ιούνιος	24		33		36		23		29		38		29		19	18		20		
Ιούλιος	30		133		33		34		32		32		17		30	19		26		
Αύγουστος	39		61		48		36		39		30		42		25	17		22		
Σεπτέμβριος	26		46		61		34		33		30		20		27	23		21		
Οκτώβριος	39		50		44		28		31		25		25		31	20		29		
Νοέμβριος	44		43		65		30		31		24		31		19	29		28		
Δεκέμβριος	39		70		59		32		28		38		27		26	40		29		
Σύνολο	389		599		619		428		383		387		374		320	302		316		
Μέσος όρος	31	25	29	21	62	59	54	50	34	32	33	32	44	38	26	30	24	34	28	

Πίνακας 76γ

Θανόντες δήμου Χανίων κατά μήνα και έτος															
	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960				
Ιανουάριος	36	20	16	35	32	27	23	23	19	25	23	31	23	21	20
Φεβρουάριος	36	25	21	21	35	21	23	14	28	23	23	22	34	27	24
Μάρτιος	24	24		35	30	16		22	33	4		20	22	25	
Απρίλιος	29	17		22	21	24		21	26	17		17	23	23	
Μάιος	25	23		22	15	13		27	14	17		23	19	19	
Ιούνιος	19	22		19	16	15		19	14	20		21	15	20	
Ιούλιος	31	25		23	19	25		28	19	24		15	25	16	
Αύγουστος	24	26		22	17	12		15	20	24		29	22	14	
Σεπτέμβριος	27	24		14	14	20		17	12	20		20	14	14	
Οκτώβριος	22	21		14	16	21		21	18	22		22	14	17	
Νοέμβριος	27	28		22	24	19		18	12	20		20	31	24	
Δεκέμβριος	19	28		15	24	26		23	23	20		30	23	27	
Σύνολο	319	283		264	263	239		248	238	236		270	265	247	
Μέσος όρος	27	24		22	22	20		21	20	20		23	22	21	

Παρατήρηση : Στους θανόντες καταγράφονται και μη δημότες Χανίων ιδιαίτερα για την περίοδο πριν το 1940.

Η απόκλιση που υπάρχει ανάμεσα στους θανόντες κατοίκους της πόλης και κατοίκους άλλων δήμων φαίνεται αν συγκρίνουμε τον αριθμό θανόντων κατά μήνα με τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο που έχει γίνει επεξεργασία και αφαίρεση των μη δημοτών. Ο αριθμός των θανόντων που ήταν κάτοικοι της πόλης καταγράφεται δίπλα από τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο στους χρόνους που έχει γίνει επεξεργασία.

Πίνακας 77α

Γάμοι δημοτών Χανίων										
ΜΗΝΕΣ	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Ιούνιος	89	31	87	26	36	46	76	33	38	24
Μάρτιος	50	27	56	26	32	34	26	28	30	22
Ιανουάριος	36	27	27	25	27	34	24	25	22	18
Φεβρουάριος	34	27	27	21	25	29	20	24	22	17
Μάιος	29	24	24	21	19	28	19	23	21	17
Σεπτέμβριος	24	23	24	20	17	24	18	20	19	14
Νοέμβριος	24	22	22	18	15	24	17	18	17	14
Απρίλιος	23	20	20	16	14	20	16	17	17	13
Οκτώβριος	21	18	19	16	14	19	15	16	17	13
Ιούλιος	20	16	15	16	14	16	13	14	15	12
Αύγουστος	16	14	8	14	11	16	13	13	15	11
Δεκέμβριος	10	8	6	7	9	10	12	13	7	10
Σύνολο	376	257	335	226	233	300	269	244	240	185

Πίνακας 77β

ΜΗΝΕΣ	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
Ιανουάριος	28	27	43	38	36	23	40	81	64	27
Μάιος	20	26	37	35	24	22	27	27	26	26
Μάρτιος	15	18	31	32	24	18	24	24	24	25
Φεβρουάριος	14	17	28	30	20	16	23	22	22	24
Αύγουστος	14	14	26	27	17	16	23	22	22	21
Ιούλιος	12	14	23	23	16	13	19	21	20	20
Δεκέμβριος	12	13	22	19	16	13	18	20	15	20
Σεπτέμβριος	10	10	22	17	12	12	18	19	11	18
Οκτώβριος	10	9	21	17	11	11	17	18	10	14
Νοέμβριος	8	8	19	16	9	11	14	17	10	13
Ιούνιος	6	8	16	16	8	7	11	17	6	13
Απρίλιος	2	3	15	7	7	4	11	15	5	10
Σύνολο	151	167	303	277	200	166	245	303	235	231

Πίνακας 77γ

Γάμοι δημοτών Χανίων											
ΜΗΝΕΣ	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Ιανουάριος	30	31	63	43	50	49	102	43	61	87	87
Μάιος	26	30	29	38	35	37	33	43	42	66	40
Μάρτιος	26	26	27	35	34	37	32	41	41	47	39
Φεβρουάριος	26	26	22	31	29	34	32	41	41	46	38
Αύγουστος	26	26	22	29	28	33	25	39	39	39	35
Ιούλιος	25	24	20	26	28	31	23	35	39	39	34
Δεκέμβριος	24	23	18	26	26	29	23	32	37	39	32
Σεπτέμβριος	23	23	18	24	24	29	19	32	35	36	29
Οκτώβριος	18	17	15	23	23	28	18	31	33	33	21
Νοέμβριος	16	17	11	21	22	28	16	29	31	28	21
Ιούνιος	15	15	10	21	15	20	15	24	30	27	14
Απρίλιος	9	11	9	17	11	17	10	18	23	19	14
Σύνολο	264	269	264	334	325	372	348	408	452	506	404

Πίνακας 78α

Γεννήσεις δημοτών Χανίων										
ΜΗΝΕΣ	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Φεβρουάριος	116	111	128	100	115	113	108	106	91	84
Απρίλιος	101	110	96	100	95	90	102	100	88	73
Δεκέμβριος	101	109	88	86	94	81	99	78	79	67
Μάρτιος	100	90	87	81	83	78	90	75	72	65
Οκτώβριος	90	89	87	76	81	73	90	65	72	61
Ιούλιος	85	86	86	70	80	69	85	64	57	59
Ιανουάριος	81	84	83	68	74	69	81	64	55	57
Μάιος	75	83	82	67	73	67	79	63	53	51
Ιούνιος	74	69	73	62	72	64	78	60	49	50
Αύγουστος	69	66	72	61	72	61	78	60	43	43
Σεπτέμβριος	69	65	70	56	59	59	67	54	43	42
Νοέμβριος	50	63	65	50	52	48	66	50	33	35
Σύνολο	1011	1025	1017	877	950	872	1023	839	735	687

Πίνακας 78β

ΜΗΝΕΣ	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949
Φεβρουάριος	78	43	51	108	91	86	90	101	78	81
Απρίλιος	73	42	49	85	90	84	89	82	78	74
Δεκέμβριος	70	40	48	72	82	76	87	81	75	72
Μάρτιος	70	37	47	70	73	74	85	78	73	67
Οκτώβριος	64	29	45	56	71	69	84	77	67	62
Ιούλιος	59	28	42	56	68	68	84	74	66	61
Ιανουάριος	55	27	42	53	59	59	80	74	62	61
Μάιος	53	26	42	49	57	56	75	72	61	54
Ιούνιος	47	25	42	46	57	49	75	71	60	53
Αύγουστος	41	23	42	45	55	45	72	70	58	53
Σεπτέμβριος	21	14	39	44	54	45	68	68	51	46
Νοέμβριος	20	14	34	39	51	43	67	61	49	40
Σύνολο	651	348	523	723	808	754	956	909	778	724

Πίνακας 78γ

Γεννήσεις δημοτών Χανίων											
ΜΗΝΕΣ	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Φεβρουάριος	83	89	75	103	102	89	95	95	172	116	146
Απρίλιος	75	75	73	68	78	85	87	85	103	114	128
Δεκέμβριος	72	74	72	68	70	81	85	85	96	113	122
Μάρτιος	70	72	67	67	68	80	84	83	94	112	121
Οκτώβριος	68	68	67	65	67	68	84	77	92	103	115
Ιούλιος	66	67	67	64	65	67	78	76	91	101	106
Ιανουάριος	60	65	63	63	64	67	77	75	89	96	103
Μάιος	60	63	60	62	59	65	73	75	89	95	103
Ιούνιος	59	63	58	61	57	63	66	74	85	94	102
Αύγουστος	55	63	56	61	55	57	62	73	78	91	101
Σεπτέμβριος	50	60	54	58	55	56	62	66	66	83	96
Νοέμβριος	48	60	53	54	53	54	52	62	30	82	95
Σύνολο	766	819	765	794	793	832	905	926	1085	1200	1338

Παρατήρηση : Στους πίνακες γεννήσεων και γάμων οι μήνες ταξινομούνται με βάση τον αριθμό γεννήσεων και γάμων σε φθίνουσα κλίμακα.